



Marginalia Historica

Časopis pro dějiny vzdělanosti a kultury

Univerzita Karlova
Pedagogická fakulta
Katedra dějin a didaktiky dějepisu

1_2020

Marginalia Historica

Ročník 11, číslo 1/2020

Odborný recenzovaný časopis, který se věnuje široce pojímaným dějinám vzdělanosti (včetně školství i osvěty) a komplementárně chápané kultury. Původní vědecké studie, materiálové příspěvky, recenze a zprávy se zaměřují na problematiku českých zemí nahlíženou v středoevropském a evropském kontextu. Vychází dvakrát ročně. Redakční uzávěrka 31. března a 30. září. Časopis je zařazen na Seznam recenzovaných neimpaktovaných periodik vydávaných v ČR. Webová stránka je dostupná zde: <http://kdddweb.pedf.cuni.cz>.

Peer-reviewed academic journal focused on broadly defined history of education (including schooling and adult education) as well as on culture history viewed as complementary to it. It presents original research, materials, review articles and reports reflecting Czech lands in Central European and a wider European context. The academic journal is included in the List of non-impact peer-reviewed journals published in the Czech Republic. Web page: <http://kdddweb.pedf.cuni.cz>.

Vydává/Published by

Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, Katedra dějin a didaktiky dějepisu, Magdalény Retigové 4, 116 39 Praha 1.

Mezinárodní redakční rada/International Editorial Board

Christoph Boyer (Salzburg), Božena Czwojdrak (Katovice), Lukáš Fasora (Brno), Kateřina Charvátová (Praha), Tomáš Kasper (Liberec), Jiří Knapík (Opava), Tomáš Knoz (Brno), Jiří Křestán (Praha), Robert Luft (Mnichov), Elena Mannová (Bratislava), Antoine Marès (Paříž), Robert Novotný (Praha), Tomáš Pavlíček (Praha), Stanisław Pijaj (Krakov), Jiří Pokorný (Praha), Jan Šindelář (Praha), Martina Šmejkalová (Praha), Vít Vlnas (Praha)

Předsedkyně redakční rady/Editor-in-chief

Ivana Čornejová

Zástupce předsedkyně redakční rady/Deputy Editor-in-chief

Jiří Hnilica

Výkonná redakce/Executive editors

Jitka Bílková (vedoucí redaktorka), Vojtěch Čurda, Milan Ducháček, Bohuslav Rejzl

Jazyková korektura/Copyeditor

Josef Lesák

Anglické překlady/English translation by

Josef Kales

Korespondenci (příspěvky) adresujte prosím k rukám vedoucí redaktorky na adresu vydavatele či na elektronickou adresu marginalia@seznam.cz. Jednotlivé příspěvky jsou recenzovány anonymně ve spolupráci redakční rady s okruhem odborníků.

Vychází v rámci Specifického vysokoškolského výzkumu – Studentského vědeckého projektu č. 260593-120 (Mediální moc, kulturní paměť, společenská odpovědnost), hlavní řešitel prof. PhDr. Jiří Pokorný, CSc.

ISSN: 1804-5367

Evidenční číslo MK ČR: E 19664

Obsah

STUDIE

Marek FAPŠO

Slepota mezi medicínou a pedagogikou. Rakouská monarchie kolem roku 1800..... 9

Petr CHARVÁT

Filip z Penčic a mikulovský abecedář.....33

Karla VYMĚTALOVÁ

Profesoři klasické filologie, klasické archeologie a starých dějin a jejich činnost v Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen 49

DIDAKTICKÉ STUDIE

Kateřina PRAŽÁKOVÁ – Margareta GARABIKOVÁ PÁRTLLOVÁ

Povstání v nizozemských provinciích v učebnicích dějepisu od počátku 19. století do současnosti77

RECENZE

Estelle OTTENWELTER, *Insight in early medieval elite jewellery from Great Moravia and Bohemia: manufacturing processes, construction, material study, and condition.*

(Petr Charvát) 119

Jiří ŠTAIF, *Modernizace na pokračování. Společnost v českých zemích (1770–1918).*

(Anna Jonáková) 122

Marc FERRO, *Jak se vyprávějí dějiny dětem po celém světě.*
(Josef Kales)..... 125

Petr KOPAL a kol., *Král Šumavy: komunistický thriller.*
(Alžběta Kratinová) 129

Od pohanské kněžny k svaté patronce národa
Jakub IZDNÝ a kol., *Ludmila: kněžna a světice.*
(Vendula Rejzlová) 137

MUZEA A VÝSTAVY

Neu Zeiten – Österreich seit 1918. K expozici rakouských
soudobých dějin
(Bohuslav Rejzl) 141

Středověké skriptorium – online výstava
(Matěj Pros) 147

KRONIKA

Panelová diskuse *Jsou důvody obnovit mariánský sloup?*
(Helena Chalupová) 153

Studie

Slepota mezi medicínou a pedagogikou. Rakouská monarchie kolem roku 1800

Clinical and Pedagogical Approach to Blindness in Austria
around 1800

Marek Fapšo

Abstrakt

Studie zkoumá počáteční pokusy o vzdělávání zrakově postižených v rakouské monarchii kolem roku 1800 se zaměřením na případ Vídně a Prahy. Ukazuje, jak se lidé buď vyložené slepí, nebo s výrazným zrakovým omezením ocitli na konci 18. století v průsečíku zájmu moderní medicíny, vznikajícího moderního státu a filosofických úvah nejruznějších filantropů. Konkrétně pak sleduje osudy a význam Johanna Wilhelma Kleina, který založil první institut pro vzdělávání zrakově postižených ve Vídni, a Aloise Klara, který obdobnou činnost začal vykonávat v Praze. Cílem je ukázat mnohovrstevnatost fenoménu zrakového postižení v rodící se moderní evropské společnosti.

Abstract

The article examines the period around 1800 when the education of the blind or severely visually impaired in the Austrian monarchy for the first time became a serious subject for contemporary medicine, for the emerging modern state, and for deliberations of various philosophically-minded philanthropists. The study follows Johann Wilhelm Klein, the founder of the first institute for education of the visually impaired in Vienna, and his counterpart in Prague, Alois Klar. It aims to show visual impairment as a multifaceted phenomenon of the emerging modern European society.

Klíčová slova

dějiny medicíny – osvícenství – zrakově postižení – dějiny školství – disability studies

Keywords

history of medicine – Enlightenment – visual impairment – history of education – disability studies

Disability studies

Zdraví a péče o něj není nadčasová kategorie, jak ukázalo bádání posledního půlstoletí velmi přesvědčivě.¹ Naopak má svou historicitu a dobovou a místní podmíněnost. Nedávná česká produkce naplno otevřela v tomto ohledu téma konce 18. století jako přelomové a průlomové etapy vývoje rakouské monarchie.² Následující studie je pokusem o příspěvek k tomuto tématu. Zaobírá se v něčem trochu okrajovým tématem, které však na konci starého světa kolem roku 1800 nabízí vhléd do anatomie modernity: slepotou.

Náhled na problém slepoty je tradičně v prvé řadě směřován biologicko-medicínsky, tj. jako problém lidského těla. Člověk ztratí zrak a stane se „postiženým“ jedincem a neúplným tvorem, kterému něco chybí. Tato bezprostřední samozřejmost, jež se nám dává, však může být odhalována i jako výsledek historické situovanosti, tj. jako problém společnosti a kultury. Role lidí se zrakovým postižením (a nejen s ním) se v evropské civilizaci proměňovala podle rámce, do něhož tito lidé vstupovali. Podrobně na příkladu Francie tyto proměny ukázala Zina Weygand,³ nicméně i další oblasti evropské civilizace mají svá vlastní zpracování.⁴ Na jedné straně

leží zdánlivě objektivní danost absence zraku (či jeho výrazné omezení), na straně druhé pak diametrálně odlišné zacházení s nevidomými v průběhu staletí.

Například středověký slepec byl vždy vztahován k Bohu, tj. buď byl vnímán jako potrestaný, nebo naopak jako otevřený k Boží milosti zbavující ho utrpení. Bible a nejrůznější příběhy z ní byly jedním z rámců vnímání takových lidí. Na druhou stranu ani tato linka nebyla beze změn a nelze ji chápat samozřejmě.⁵ I do ní vstupovaly dobové medicínské, přírodovědné či společenské představy podléhající i v době středověku velmi dynamickému vývoji, včetně konceptualizace těchto „věd“ samotných. Stejně tak je z mnoha prací patrné, že vnímání a sebereflexe středověkého člověka ve vztahu ke světu byla kulturně značně rozmanitější, než by se obvykle mohlo zdát.⁶ Z toho také vyplývá, že samotné pojetí abnormalnosti a odlišnosti (jako například právě zrakového postižení) není snadné shrnout pod nějaká jasně daná schémata a vyžaduje komplexnější metodologii.

V bádání posledních let nacházíme vzestupný podíl tzv. disability studies, které se problému slepoty věnují, stejně jako mnoha dalším.⁷ Jejich základním metodologickým východiskem je předpoklad dobové konstruovanosti toho, co nazýváme „disabled people“, tedy souhrnu nejrůznějších skupin lidí, jež nemohly více či méně užívat potenciálu nabízeného „normálního“ člověku.⁸ Vedle takto obecné definice je dnes už zřejmé, že konkrétní pozice člověka byla vždy závislá na sociálním, medicínském, kulturním a náboženském kontextu, v němž žil. I samotný popis toho, co znamená být „normální“, podléhá historické změně. Přitom nejde jen o jazykové možnosti dané kultury, její estetické představy krásy či legislativ-

¹ Tento text vznikl jako výstup v rámci grantu GAUK č. 972218 s názvem Vzdělávání zrakově postižených a role oční medicíny ve Vídni kolem roku 1800, řešeného v rámci Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy.

² Z posledních knih viz zejména: Daniela TINKOVÁ, *Tělo, věda, stát. Zrození porodnice v osvětské Evropě*, Praha 2010 nebo Václav GRUBHOFFER, *Zdánlivá smrt. Noční můra osvětské Evropy*, Praha 2018.

³ Zina WEYGAND, *The Blind in French Society from the Middle Ages to the Century of Louis Braille*, Stanford 2009.

⁴ Z novější literatury zejména Connie L. SCARBOROUGH, *Viewing Disability in Medieval Spanish Text*, Amsterdam 2018; Joshua R. EYLER (ed.), *Disability in the Middle Ages: Reconsiderations and Reverberations*, London – New York 2010; Kristina RICHARDSON, *Difference and Disability in the Medieval Islamic World. Blighted Bodies*, Edinburgh 2012; David M. TURNER, *Disability in Eighteenth-Century England. Imagining Physical Impairment*, New York – London 2012; Edward WHEATLEY, *Stumbling Blocks Before the Blind*.

Medieval Constructions of a Disability, University of Michigan Press 2010 nebo David TURNER – Daniel BLACKIE, *Disability in the Industrial Revolution. Physical impairment in British coalmining 1780–1880*, Manchester 2018.

⁵ Joshua R. EYLER, *Introduction. Breaking Boundaries, Building Bridges*, in: *Disability in the Middle Ages: Reconsiderations and Reverberations*, Joshua R. Eyler (ed.), London – New York 2010, s. 1–8. Srov. zejm.: Irina METZLER, *Disability in Medieval Europe: Thinking about Physical Impairment in the High Middle Ages, c. 1100 – c. 1400*, London – New York 2006. Základní shrnutí nabízí Mosche BARASCH, *Blindness. The History of a Mental Image Western Thought*, New York 2001.

⁶ Ze všech srov. např.: Aron Jakovlevič GUREVIČ, *Jedinec a společnost středověkého západu*, Praha 2016.

⁷ Tobin SIEBERS, *Disability Theory*, University of Michigan Press 2008.

⁸ D. TURNER, *Disability in Eighteenth-Century England*, s. 16–34.

ní normy. Disabilita má zdroj své podoby i v hospodářských podmínkách, konkrétně pro 18. století formujícího se industriálního kapitalismu.⁹

Koncept disability studies do českého kontextu výrazně přináší Kateřina Kolářová, která pro tyto účely vydala i čítanku základních anglofonních prací z této oblasti.¹⁰ Z širokého badatelského pole bych rád vyzdvihl roli Michela Foucaulta, jenž je pro mé uvažování výraznou inspirací. Jak upozornila Shelley Tremain, je zvláštním paradoxem, že v jiných oblastech kritické společenskovední teorie je Foucaultovo jméno hojně citováno a využíváno, stejně jako kritizováno, avšak v rámci disability studies tomu tak dlouhou dobu nebylo.¹¹ Zůstávalo stranou. Není možné na tomto místě zevrubně popsat celou šíři „foucaultovských“ analytických nástrojů, a proto musím selektivně vstoupit jen do určité části jeho úvah o formování novodobé společnosti a moderních lidských těl.

Pojmovou síť, kterou je možné pro mé potřeby popsat Foucaultovu teorii, lze vystihnout jako *moc – vědění – tělo*.¹² Na jednom příkladu Foucault ukázal povahu změn, které v 18. století vyústily v novou strukturu moci:¹³ postavil vedle sebe dvojí podobu vztahu společnosti k propuknuvším nemocem – lepře a moru. Zatímco v případě první z epidemií byli nakažení vyloučeni z komunity a umístěni do speciálních zařízení, kde mohli dožít své nešťastné životy, v případě moru nastal úplný opak – masivní inkluze. Morem nakažené město se stalo cílem plošného působení nejrůznějších opatření a pravidel, jejichž cílem v posledku nebylo oddělit svět zdravých a nemocných, ale naopak dostat obě sféry pod maximální kontrolu a udržet je v určité jednotě. Přesto moderní fungování státu a společnosti v 18. století pojalo moc nikoli negativně jako bariéru, ale naopak pozitivně a kreativně jako integraci.

Pro potřeby této studie se nyní omezím na úvahy o zrakově postižených a s nimi spojené momenty disability studies.¹⁴ Při interpretaci slepecké a vůbec zrakové modernity se velmi často zmiňuje vystoupení Denise Diderota v roce 1749.¹⁵ Jeho prvotním účelem byla filosofická oponentura Descartovu pojetí vztahu *res cogitans* a *res extensa*, respektive role lidských smyslových vjemů v poznávání okolního světa. V tomto slavný osvícenský filosof navazuje zároveň na známou Molyneuxovu otázku z roku 1688, zdali by člověk narozený jako slepý poznal po nabytí zraku předměty, které by do té doby znal jen dle hmatu, aniž by se jich dotkl.¹⁶ Od odpovědi Johna Locka se mnoho badatelů snažilo vyřešit tento problém, jenž byl po dlouhou dobu vlastně problémem pouze teoretickým. V 18. století začal pod vlivem prvních operací očí, o nichž bude řeč níže, získávat nové rozměry. Slepota a obecně zraková postižení se v průběhu 18. století dostaly do velmi rozsáhlého pole zájmu, vytvářeném filosofy, lékaři, ale také vznikajícím státním zájmem založeným v teoriích populacionismu a fyziokratismu. Nakonec tedy došlo i na otázku vzdělávání.

Diderotova odpověď na známý problém přinesla podle badatelů dobově zcela odlišnou perspektivu, když tento slavný filosof představil čtenářům toho času nevidomého filosofa a jeho specifický svět. Navštívil ho v jeho domě a snažil se zachytit svéráznost a specifčnost handicapu, s nímž od dětství žil. Diderota zajímal například jeho vztah k zrcadlu a vůbec schopnost zvládnout každodenní situace. Jak určuje nevidomý vzdálenost od ohně nebo výšku hladiny v nádobě? Naopak slepce z dnešního hlediska úsměvně zajímalo, zdali v mikroskopu může něco pozorovat jen školený

⁹ D. TURNER – D. BLACKIE, *Disability in the Industrial Revolution*, s. 1–22.

¹⁰ Kateřina KOLÁŘOVÁ (ed.), *Jinakost – postižení – kritika. Společenské konstrukty nezpůsobivosti a hendikepu. Antologie textů z oboru disability studies*, Praha 2012.

¹¹ Shelley TREMAIN, *O „hendikepu“*, in: *Jinakost – postižení – kritika. Společenské konstrukty nezpůsobivosti a hendikepu. Antologie textů z oboru disability studies*, Kateřina Kolářová (ed.), Praha 2012, s. 104–126.

¹² Anne WALDSCHMIDT, *Macht – Wissen – Körper. Anschlüsse an Michel Foucault in den Disability Studies*, in: *Disability studies, Kulturosoziologie und der Behinderung. Erkundungen in einem neuen Forschungsfeld*, Anne Waldschmidt – Werner Schnerider (eds.), Bielefeld 2007, s. 55–77.

¹³ Michel FOUCAULT, *Abnormal. Lectures at the Collège de France 1974–1975*, London – New York 2003, s. 43–52.

¹⁴ Nejnověji a komplexně se tímto tématem zabývá kolektivní monografie Alexa KLETTNER – Gabriele LINGELBACH (eds.), *Blindheit in der Gesellschaft. Historischer Wandel und interdisziplinäre Zugänge*, Frankfurt am Main – New York 2018.

¹⁵ Denis DIDEROT, *List o slepých pre tých, čo vidia*, in: *Filozofické dialógy a state*, Bratislava 1984, s. 47–112. Základní uvedení in: Curtis MARGO – Lynn HARMAN – Don B. SMITH, *Blindness and the Age of Enlightenment. Diderot's Letter on the Blind*, *JAMA Ophthalmology* 1, 2013, s. 98–102 a Z. WEYGAND, *The Blind in French Society*, s. 62–68. Srov. také: William R. PAULSON, *Enlightenment, Romanticism and the Blind in France*, New Jersey 1987, s. 39–71 a Kate E. TUNSTALL, *Blindness and Enlightenment. An Essay*, London 2011. Viz také: M. BARASCH, *Blindness*, s. 147–157. Zde autor dokonce používá pojem „odkouzlení slepoty“.

¹⁶ Marjolein DEGENAAR, *Molyneux's Problem. Three Centuries of Discussion on the Perception of Forms*, Dodrecht – Boston – London 1996.

biolog a v dalekohledu jen astronom.¹⁷ Výsledkem bylo, že Diderot otevřel prostor pro artikulaci specifických světla zrakově handicapovaných jedinců, které nelze vnímat jen jako „neúplné“ lidi.

Na druhou stranu bylo stále zřejmé, že mezi vidoucími a nevidomými lidmi existují reálné objektivní rozdíly a z nich plynoucí překážky. Tyto zdánlivé danosti však měly být postupem času podrobeny jak teoretické reflexi, tak i praktickým výkonům. Nastal čas změn.

Medicína

Mluvím-li o fenoménu zraku na přelomu 18. a 19. století a pokouším-li se ho zasítovat do různých významových schémat, pak mohu jen stěží přecenit roli formující se moderní medicíny.¹⁸ Prakticky všechny obory lékařství a moderní medicína obecně kladou právě do doby tzv. osvícenství počátek své novodobé existence. Oční lékařství, které v této době zahrnuje nejrůznější teoretické i praktické projevy zájmu o fenomén vidění, rozhodně neprošlo samozřejmou cestou od „středověkého tmářství“ po „zářné výdobytky“ moderní vědy.

V 17. století se naplno etablovalo mechanické pojetí oka ve vrcholném díle novověké optiky René Descarta a vidění bylo definitivně spojeno s fyzikou.¹⁹ Descartes začíná svou úvahu o světle a lomu jako fyzikálních jevech, které jsou podřízené určitým zákonitostem a pravidlům. Teprve pak přichází k rozboru oka jako smyslu, tedy nástroje či zařízení umožňující reagovat na okolní, fyzikální determinovaný svět a vytvářet ve vědomí počítky v podobě obrazů. Oko je možné podle Descarta rozříznout a nahlédnout všechny jeho části, jež dohromady tvoří fungující celek. Tato dezintegrace a mechanizace jsou zásadním východiskem i pro medicínský přístup. Rozložíme-li oko na jednotlivé a popsatelné části, pak je možné snadněji identifikovat jeho specifické vady, a tím zahájit cílenou terapii.

¹⁷ D. DIDEROT, *List o slepých pre tých, čo vidia*, s. 50.

¹⁸ Základní informace pro obecný vývoj medicíny viz zejména in: Roy PORTER, *Dějiny medicíny. Od starověku po současnost*, Praha 2013, s. 231n. Pro české prostředí pak srov.: Petr SVOBODNÝ – Ludmila HLAVÁČKOVÁ, *Dějiny lékařství v českých zemích*, Praha 2004, s. 89n.

¹⁹ René DESCARTES, *La dioptrique / Dioptrika*, Praha 2010. Základní shrnutí myšlenkového rámce Descartovy situace a přínosu v A. Mark SMITH, *From Sight to Light. The Passage from Ancient to Modern Optics*, Chicago – London 2015.

O necelé století později se začali v Evropě stále častěji objevovat a prosazovat jednotlivci, kteří prováděli operativní zákroky očí – nejčastěji operace katarakt (šedý zákal, o němž se vědělo, že je způsoben zakalenou čočkou).²⁰ Zprvu se tito lidé pohybovali na hranici vědy a šarlatánství – nechvalné pověsti došel například anglický lékař John Taylor (1703–1772), jemuž je někdy připisováno i definitivní oslepnutí a smrt Johanna Sebastiana Bacha.²¹ Stejný doktor byl svého času chráněncem vídeňského šéflékaře Gerarda van Swieten (1700–1772). Stejně pozoruhodnou a zároveň podivnou osobou byl i Joseph Hillmer (1719–?), který procestoval velkou část Evropy (včetně Vídně) jako cestující okulista.²² Jeho osoba se stala velmi slavnou v polovině 18. století, když byl v ruském Petrohradě odhalen jako „šarlatán“ a byla proti němu vydána celá kniha s výčtem jeho prohřešků.²³ Za všeobecně uznanou autoritu v oblasti operací katarakt je považován Jacques Daviel (1696–1762), jenž vytvořil a vyzkoušel osvědčený postup operace, o němž vydal i odborné studie.²⁴ Záhadnou postavou je pak jakýsi francouzsko-německý baron Michael Johann Baptist von Wenzel (1724–1790), o jehož osudech téměř nic nevíme.²⁵ Často bývá zaměňován za svého stejnojmenného syna, autora několika publikací o oční medicíně. V souvislosti s očními operacemi provedenými na mnoha místech Evropy, včetně britského dvora, však vystupuje jméno Wenzela staršího. V roce 1760 operoval ve Vídni. Na rozdíl od svého syna a mnoha dalších vědců své doby žádný odborný text nenapsal.

Tito lékaři, snad s výjimkou Daviela, tvoří v jistém ohledu spíše panopti-

²⁰ První písemně reflektovaná moderní operace šedého zákalu, která vedla k návratu zraku, je spojována s Williamem Cheseldenem (1688–1752), který ji popsal v roce 1728. Viz: William CHESELDEN, *An Account of Some Observations Made by a Young Gentleman, Who Was Born Blind, or Lost His Sight So Early, That He Had No Remembrance of Ever Having Seen, and Was Couch'd Between 13 and 14 Years of Age*, Philosophical Transactions 1728, s. 447–450.

²¹ Bert LENTH, *Bach and the English Oculist*, Music & Letters 2, 1938, s. 182–198. Taylor sám je autorem knihy z roku 1727 s názvem *An Account of the Mechanism of the Eye*.

²² Aloys HENNING, *Joseph Hillmer. Okulist, Professor, Scharlatan in friderizianischen Berlin*, Berlin 1989.

²³ TÝŽ, *Die Affäre Hillmer. Ein Okulist aus Berlin in Petersburg 1751*, Frankfurt 1987.

²⁴ Vlasta DOLEŽALOVÁ, *Jacques Daviel, 11. 8. 1696 – 30. 9. 1762*, Česká a slovenská oftalmologie 1, 2005, s. 73–75.

²⁵ A. L. WYMAN, *Baron de Wenzel, Oculist to King George III. His Impact on British Ophthalmologists*, Medical History 35, 1991, s. 78–88.

kum postaviček, ovšem dokládají velmi pozoruhodný stav očního lékařství v první polovině 18. století. To se rodilo na pomezí formující se moderní medicíny a obskurních, až teatrálních sebezprezentací ctižádostivých jednotlivců. Je zajímavé, že určitým pojítkem výše zmíněných mužů byla Vídeň. Dvůr Marie Terezie se stal místem, kde bylo těmto lidem nasloucháno a kde našli podporu u nejbližších důvěrníků samotné císařovny.

O převratnosti působení nizozemského lékaře Gerarda van Swieteny v hlavním městě habsburské monarchie bylo napsáno mnoho stránek.²⁶ Nejde na tomto místě ani o potvrzování jeho přelomovosti, ani o nějaké zpochybnění. Skromněji se pokusím o popis povahy swietenovské medicíny, která dle mého soudu rozvrhla prostor moderní medicíny na území rakouského státu. Byť je tato nová medicína hojně spojována právě s osobností Gerarda van Swieteny, jsou změny v oblasti medicíny probíhající od poloviny 18. století výsledkem mnoha faktorů a působení velkého množství lidí.²⁷ V mezinárodní perspektivě se zdá, že vídeňské a potažmo habsburské prostředí bylo z tohoto hlediska jedním z výrazných center evropského rozvoje moderního lékařství, takže někdy hovoříme o tzv. vídeňské škole.

Sám van Swieten byl Marií Terezií povolán do Vídně v roce 1744, když se s jejím dvorem setkal v Holandsku při řešení smutného případu Marie Anny Habsburské (†1744), která zemřela na následky komplikovaného porodu. Po kratším váhání nabídku přijal a v hlavním městě monarchie se ujal místa ředitele knihovny a zároveň osobního lékaře samotné císařovny.²⁸ Prakticky ihned začal na jedné straně přednášet v sále vídeňské knihovny pro studující i praktikující lékaře a na straně druhé se ponořil do rozsáhlé reformní činnosti. Klíčové se pro něj staly zkušenosti, které získal jako žák nizozemského průkopníka moderního evropského lékařství Hermanna Boerhaaveho (1668–1738). Jeho studenti se v první polovině

18. století rozjeli po velké části kontinentu a na různých místech pomáhali s reformou tamního systému vzdělávání na poli medicíny.²⁹

Z mnoha dokumentů, které vznikly kolem univerzitní reformy, se jeví jako zásadní dekret císařovny Marie Terezie z února 1749 zaměřený na reformu lékařské fakulty, přičemž van Swietenův přímý vliv na tvorbu textu je dobře znám.³⁰ Základním atributem reprezentovaným v tomto tereziánském dokumentu je manifestace role státu ve vztahu k lékařství, což je fenomén dobře zmapovaný například Danielou Tinkovou.³¹ Stát začal zcela programově a systematicky dohlížet na lékařský provoz od vzdělávání lékařů přes správní strukturu až po vymezování jejich kompetencí. Návrh reformy tak například definuje podmínky, za nichž je možné skládat zkoušky na lékařských fakultách, které tím získaly jistý monopol na produkci kompetentních odborníků. Van Swietenem bylo jasně zdůrazněno, že získat doktorát z medicíny není možné na základě článků a publikací, ale jen na podkladě prokázaných dovedností a schopností z tohoto oboru. Praxe a teorie se začaly programově snoubit v produkci lékařského vědění, což fundamentálně zasáhlo i oftalmologii.

Reformy pokračovaly i s nástupem van Swietenova žáka Antona von Störcka (1731–1803), jenž v sedmdesátých letech vypracoval obsáhlé stanoviny lékařské fakulty.³² V nich poměrně přesně popsal a definoval strukturu instituce, hlavně však průběh studia, včetně požadavků na zisk doctorského i chirurgického vzdělání. Dotkl se rovněž obsahu, když rozepsal náplně botanických, chemických, anatomických či fyziologických předmětů. Störck navrhoval, aby se posluchači v prvním ročníku zaměřili na úvodní znalosti v oboru přírodovědy. Druhý a třetí ročník měl být věnován fyziologii s postupným rozšířením ve směru patologie, aby se ve čtvrtém a pátém ročníku studenti blíže seznámili s klinikou, o níž bude ještě podrobněji řeč níže.

Pro téma zrakově postižených je zcela určující příchod dalšího Boer-

²⁶ Základní informace v dnes už klasické práci Erna LESKY – Adam WANDRUSZKA (eds.), *Gerard van Swieten und seine Zeit*, Wien – Köln – Graz 1973.

²⁷ Základní faktografické uvedení je možné získat v klasických pracích Theodor PUSCHMANN, *Die Medicin in Wien während der letzten 100 Jahre*, Wien 1884 a TÝŽ, *Geschichte des Medicinischen Unterrichts von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart*, Leipzig 1880. Nověji pak in: Rudolf ALLERS, *Die Wiener Medizinische Schule*, Brixlegg 1938 a Erna LESKY, *Die wiener medizinischer Schule im 19. Jahrhundert*, Graz – Köln 1965.

²⁸ Srov.: Anna EHRlich, *Ärzte, Bader, Scharlatane. Die Geschichte der Heilkunst in Österreichs*, Wien 2007, s. 154–156 a T. PUSCHMANN, *Die Medicin in Wien*, s. 4.

²⁹ T. PUSCHMANN, *Geschichte des Medicinischen Unterrichts*, s. 342.

³⁰ *Medicinae studii Verbesserung*, in: Supplementum codicis austriaci oder Chronologische Sammlung aller vom 20. Oktober 1740...bis letzten Dezember 1758. Fünfter Theil, Wien 1777, s. 400–403. Srov.: A. EHRlich, *Ärzte, Bader, Scharlatane*, s. 157.

³¹ D. TINKOVÁ, *Tělo, věda, stát*, s. 289n.; TÁŽ, *Zákeřná mepitis. Zdravotní policie, osvěta a veřejná hygiena v pozdně osvícenských Čechách*, Praha 2012.

³² Anton von STÖRCK, *Instituta facultatis medicae*, Vindobonae 1775.

haaveho žáka a van Swietenova přítele Antona de Haëna (1704–1776) do Vídně. Tam se v roce 1754 stal profesorem praktické medicíny.³³ Nedlouho poté založil po vzoru svého učitele v rámci nemocnice první *kliniku*. U toho fenoménu, jehož prehistorii lze klást do Padovy 16. a 17. století, je třeba se nyní zastavit podrobněji, protože, jak ukázal Michel Foucault, jde o konstitutivní prvek moderního evropského lékařství.³⁴ Klinika byla místem, kde se na jedné straně léčili nemocní, na straně druhé ovšem sloužila jako místo, v jehož prostředí se připravovali a zkušenosti získávali všichni medicí, tedy budoucí lékaři. Daniela Tinková shrnuje posun od starší formy špitálů: „*Klinika současně umožňovala realizovat snahy o sepětí výuky, vědy a péče a představovala místo, které kombinuje zdravotní péči s místem studia a výzkumu. Klinická medicína je založena na individuálních zkouškách, diagnóze a terapii; přináší důraz na zkušenost a pozorování, čímž manifestuje odklon od galénovsko-aristoteléské tradice. Nejen pitva, ale i pravidelná asistence u lůžka nemocného se stává nezbytnou součástí formování mediků.*“³⁵

Kliniky se postupně diferencovaly a začaly vyžít specializačního členění moderní medicíny. Zmapovaný příklad Paříže ukazuje, jaký význam v jejich formování mělo i modernizující se město jako takové, které dodávalo pacienty do lékařské péče.³⁶ Nový typ nemocnic se začal v druhé polovině 18. století objevovat jak v rakouské části monarchie, tak i v českých zemích.³⁷ Starší středověké a novověké špitály, mající za cíl bez přílišné selekce izolovat nakažené a případně pomoci chudým, byly postupně nahrazeny cíleně zaměřenými institucemi sloužícími jako elitní pracoviště zaplněné na jedné straně zkušenými lékaři a na straně druhé učícími se studenty medicíny. Boerhaaveho důraz na práci lékaře u lůžka pacienta se stal skutečností a běžnou praxí.

Do stejné doby spadá i formování vídeňské oftalmologie, která bývá spojena s příchodem zmíněného barona Michaela de Wenzel pozvaného

na přímou žádost Marie Terezie v roce 1760. O jeho původu prakticky nic nevíme, snad jen to, že pravděpodobně pocházel z pohraničního Lotrinska.³⁸ Zdá se, že při jednom ze svých vídeňských pobytů vyškolil v základech oftalmologie maltského rodáka Josepha Bartha (1745–1818).³⁹ Byť Wenzel neměl formální lékařské vzdělání, jeho zkušenosti a praktické dovednosti byly značné, přes jisté zdráhání je nakonec Barthovi předal. Barth kolem sebe shromáždil hned několik talentovaných lékařů, kteří později rozvíjeli oftalmologii ve střední Evropě.

Jeho nejzásadnějším žákem byl pravděpodobně Georg Joseph Beer (1763–1811), fakticky první univerzitní reprezentant specializovaného oboru očního lékařství.⁴⁰ V roce 1786, tedy ihned po své promoci, si ve Vídni založil soukromou okulistickou praxi, následně o dvanáct let později navrhl otevřít v rámci vídeňské všeobecné nemocnice specializovanou oční kliniku. To se v této době sice nepodařilo, ovšem i tak Beer začal s praktickou výukou oční medicíny. Roku 1812 byl jmenován mimořádným profesorem oftalmologie a o šest let později se dva semestry tohoto oboru na nově zřízené klinice staly povinnou součástí výuky budoucích lékařů.⁴¹ Závěrem měli být studenti přezkoušeni jak z teorie, tak i z praktické části (operování mrtvého těla i živého pacienta). Tento způsob vzdělávání se s menšími obměnami udržel až do roku 1872. Georg Joseph Beer, vedle praktické výuky, publikoval v roce 1791 významnou učebnici očního lékařství, která se obzvláště po svém druhém vydání stala základem pro teoretickou zkoušku z oftalmologie.⁴²

Návrh na zřízení kliniky z roku 1798, byť v té době neuskutečněný, zůstává zajímavým vzhledem do formující se moderní oftalmologie.⁴³ Beer navrhuje vyčlenit pět místností, čtyři pro pacienty a jednu pro přednášky. Propojení výuky a léčby je tím zachyceno i v prostorové dispozici. Přednosta kliniky Beer měl se svými asistenty každé ráno v létě v sedm hodin

³³ T. PUSCHMANN, *Die Medicin in Wien*, s. 16 a Srov.: Max NEUBURGER, *Die Entwicklung der Medizin in Osterreich*, Wien – Leipzig 1918, s. 12–14.

³⁴ Michel FOUCAULT, *Zrození kliniky*, Červený Kostelec 2010.

³⁵ D. TINKOVÁ, *Žákeřná mefitis*, s. 52.

³⁶ Dora B. WEINER – Michael J. SAUTER, *The City of Paris and the Rise of Clinical Medicine*, Osiris 1, 2003, s. 23–42.

³⁷ K vídeňskému a pražskému prostředí srov.: Paul P. BERNARD, *The Limits of Absolutism. Joseph II. and the Allgemeines Krankenhaus*, Eighteenth-Century Studies 2, 1975–1976, s. 193–215 a D. TINKOVÁ, *Žákeřná mefitis*, s. 51n.

³⁸ A. L. WYMAN, *Baron de Wenzel*, s. 79.

³⁹ *Tamtéž*, s. 81–82.

⁴⁰ E. LESKY, *Die wiener medizinischer Schule*, s. 81n.

⁴¹ T. PUSCHMANN, *Die Medicin in Wien*, s. 165 a E. LESKY, *Die wiener medizinischer Schule*, s. 81–82.

⁴² Georg Joseph BEER, *Lehre der Augenkrankheiten I–II*, Wien 1791. Nové vydání spatřilo světlo světa v letech 1813 a 1817.

⁴³ TÝŽ, *Nachricht von einem zu errichtenden Klinikum für Augenkrankheiten*, Medicinisch-chirurgische Zeitung 4, 1798, s. 44–52.

a v zimě v osm hodin navštívit pacienty. Vedle toho plánoval vypsát dvakrát do roka praktický kurz oční medicíny: „*Na začátku budou provedeny krátké demonstrace stavby oka bez detailnějších rozborů jeho částí. Pro každou oční nemoc bude představen jeden pacient, na němž samozřejmě ukáží vědomosti a příklady lékařských prostředků bez kramářského tajemství a zcela prakticky. Operace nebudou demonstrovány jen na mrtvolách, nýbrž kdykoli to bude možné na živých lidech.*“⁴⁴ Celková doba trvání kurzu byla pět měsíců. Během něho si každý absolvent zvolil jeden konkrétní případ a s ním se pod vedením Beera vypořádal.

Díky působení dotčených osobností a díky tlaku státní domény se na konci 18. století ve Vídni zformovaly základní struktury moderní oftalmologie. Na jedné straně se prohloubily znalosti o oku jakožto lidském orgánu, na straně druhé se ale proměnil způsob, jakým se k defektům oka přistupovalo (klinika). Do toho všeho vstoupil státní zájem o svěřenou populaci a její zdraví a o dohled nad podmínkami a průběhem lékařského vzdělání. Nelze snadno říci, že by z hlavního města monarchie pouze „emanovala“ lékařská věda do zbylých regionů soustátí, Vídeň byla ale v mnoha ohledech výrazným faktorem v rozvoji (nejen) rakouské medicíny.

Počátky oftalmologie v českých zemích byly zpracovány velmi podrobně v první polovině osmdesátých let 20. století.⁴⁵ Teoretické přednášky v tomto oboru započal v Praze již v osmdesátých letech 18. století Jiří Procházka.⁴⁶ Na univerzitě pokračoval ve své činnosti až do odchodu do Vídně roku 1791. Jeho nástupce Josef Rottenberger (1760–1835) nepatřil k nejpobulárnějším učitelům a začlenil přednášky o očním lékařství do předmětu anatomie.⁴⁷ Jeden z jeho žáků, později věhlasný lékař Jan Theobald Held (1770–1851), si ve své autobiografii poznamenal: „*Nauka o svalstvu se přednášela v lednu a v průběhu zhruba šesti týdnů se k výkladu používala jen jedna jediná mrtvola, ku konci již zcela zelená: nebylo to samozřejmě žádné lákadlo, a tak jsme se studiem anatomie – touto podmínkou lékařského povolání sine qua non – obírali jen s odporem. Kromě toho tehdy neexistovala ani cvičná pitevna, takže každý*

student zůstal odkázán sám na sebe.“⁴⁸ Heldův povzdech poodkrývá zmíněný praktický rozměr výuky lékařství spojený s fenoménem moderní kliniky.

Klíčovou osobou, od níž se veškerá činnost odvíjela, byl Johann Nepomuk Fischer (1777–1847), rodák z Rumburku a absolvent vídeňské lékařské fakulty (žák Georga Josepha Beera). Po studiích na filozofické fakultě odešel v roce 1799 studovat medicínu do Vídně, kde ho vyučoval mimo jiné i Jiří Procházka (teoretickou oftalmologii). Již během studií docházel na Beerovu soukromou oční kliniku, kde získával potřebné zkušenosti. Promoval roku 1806 a hned se vrátil do Prahy, kde ohlásil vlastní soukromou praxi.⁴⁹

V Praze bylo kolem roku 1800 několik míst, kde se prováděly oční operace.⁵⁰ V roce 1740 byla zřízena pozice stavovského operátora, kterým se nejprve stal Ignác Hájek a později od roku 1774 Franz Svoboda. Ten bez formálního lékařského vzdělání operoval ve svém bytě v Praze šedé zákaly, o čemž pravidelně informoval v souhrnných zprávách. Fischer po svém příchodu do královského města navrhl, že by se mohl stát asistentem stárnoucího stavovského operátora, jenž se tomu bránil. Nicméně bylo rozhodnuto ve Fischerův prospěch a ten fakticky převzal Svobodovu praxi, aby po jeho smrti roku 1814 nastoupil na jeho místo definitivně.⁵¹ Zavedl pravidelné ordinační hodiny a přizval ke svým výkonům i vybrané posluchače univerzity, kteří mu v některých případech také asistovali. V roce 1818 byl vyhlášen konkurz na profesora očního lékařství.⁵² Zkouška měla tři části (písemná práce, praktická operace a přednáška) a zúčastnilo se jí pět kandidátů (jeden v Praze, dva ve Vídni a dva v Linci). Konkurz přesvědčivě vyhrál Johann Nepomuk Fischer a od roku 1820 přednášel oční lékařství také na pražské univerzitě. Fischerovi od počátku pražského pobytu však stále chybělo specializované pracoviště klinického typu, avšak rychle po svém příchodu navázal blízké vztahy s dalším univerzitním profesorem – Aloisem Klarem (1763–1833).⁵³

⁴⁸ Jan Theobald HELD, *Fakta a poznámky k mému budoucímu nekrologu I. Vzpomínky pražského lékaře na léta 1770–1799*, Praha 2017, s. 268–269.

⁴⁹ V. KADLECOVÁ, *Počátky oční kliniky*, s. 204.

⁵⁰ Základní přehled in: Carl Ferdinand von ARTL, *Die Anstalten für Blinde und Augenranke in Prag. Historische Skizze*, Prag 1846.

⁵¹ V. KADLECOVÁ, *Počátky oční kliniky*, s. 205.

⁵² *Tamtéž*, s. 137.

⁵³ Fischer se s Klarem seznámil přes svého spolužáka a Klarova předčasně zesnulého zetě

⁴⁴ G. J. BEER, *Nachricht*, s. 46.

⁴⁵ Věra KADLECOVÁ, *Počátky oční kliniky v Praze, její první profesor J. N. Fischer a jeho asistenti*, Československá oftalmologie 1983, s. 131–138, 202–214, 268–280 a 357–364.

⁴⁶ TÁŽ, *Počátky oční kliniky*, s. 133. K Procházkovi viz zejména: Jiří ČERNÝ, *Jiří Procházka a dialektika v německé přírodní filosofii*, Praha 1960.

⁴⁷ *Tamtéž*, s. 133–134.

Než dále postoupím v příběhu tohoto „šťastného“ setkání, zkusme aspoň krátce shrnout význam proměn oční medicíny kolem roku 1800, který zde byl ve vsí stručnosti představen. Obecně lze říci, že v této době s jistou definitivností a komplexností došlo k „sekularizaci“ či „odkouzlení“ slepoty. Původní středověké a novověké představy (boží trest, symbol věšteckých schopností jako metafyzická příležitost povznést duši), implikující charitu a zbožnost jako cestu k překonání defektu, byly více či méně implicitně nahrazeny medikalizovanou představou „rozbitého“ stroju, jenž je možné v některých případech opravit, přičemž tato oprava je možná na základě specificky odborné erudice, jejíž kvalita je garantována a vyžadována státním dohledem, reprezentovaným univerzitami. Při vnímání zrakových vad jakožto zdravotního problému vstupují do hry i etatické představy o populaci a užitečnosti zdravého stavu poddaných, a naopak o zatěžujících nákladech nemocnosti.⁵⁴

Nová forma klinické medicíny pomohla mnoha tisícům lidí zlepšit jejich zdravotní stav a umožnila vzdělání a rozvoj osobních kariér stovkám lékařů. Nemocné oči tak byly jako součást lidského těla subjektem jeho uzdravení, avšak zároveň působily jako objekt vědeckého zájmu a prostředek profesního růstu mediků.

Pedagogika

Těžko hledat nějaký přesný počátek vzdělávání jedinců s handicapem. Je zřejmé, že lidská společnost se od svých počátků nějakým způsobem vždy vyrovnávala s těmi, kteří z nejrůznějších důvodů, ať už vrozených, či získaných, vykazovali odlišnosti od ostatních.⁵⁵ Ať je pojímaly jako doklad Božího trestu, jako téma filosofické či literární úvahy nebo jako objekt léčebné medicínské kúry, nikdy nezůstávali tito lidé zcela bez povšimnutí. Často byli také cílem charitativní péče, která jim měla ulevit od jejich „břemene“. Bohužel se stali rovněž terčem pronásledování jakožto domnělí spojenci zlých sil ve světě. Poloh, do nichž se handicapovaní v tisícileté historii civilizace dostali, existuje nepočítaně.

Ovšem jedna stránka jejich existence zůstávala dlouho opomíjená – vzdělávání. Teprve od konce středověku se začaly objevovat první jak teoretické, tak i praktické pokusy o otevření tohoto prostoru pro lidi, o nichž se dlouho věřilo, že toho nejsou schopni (nebo aspoň ne v nějakém větším měřítku). Nejprve se zájem pedagogů obrátil ke sluchově postiženým lidem: v 16. století začal španělský benediktýn Pedro Ponce de Leon (1520–1584) učit děti bohatých šlechticů číst, psát a „mluvit“ (pravděpodobně mechanickým opakováním pohybu úst podle předlohy), primárně za účelem naplnění církevních povinností.⁵⁶ Nedlouho po něm další Španěl, Juan Pablo Bonet (1573–1633), vyvinul pravděpodobně první znakový systém. Navrhl totiž, že by celý proces výuky byl snadnější, pokud by zvuková podstata jazyka byla nahrazena nezaměnitelnými viditelnými znaky.⁵⁷ Tím byla odstartována nová epocha vzdělávání handicapovaných lidí v Evropě, neboť se záhy tyto úvahy rozšířily i do dalších zemí.

Zrakově postižení lidé zůstávali delší dobu mimo tyto snahy a zůstává otázkou, proč tomu tak bylo.⁵⁸ Jedním z důvodů může být fakt, že slepota byla dlouhou dobu považována za trest za hřích, a jak je dobře známo, byla využívána i jako jeden z brutálních fyzických trestů světské moci. Zároveň však byli slepci někdy vnímáni i jako jedinečně obdarovaní lidé, jimž ztráta zraku otevřela prostor „jiného“ vidění. Příkladem mohou být nejrůznější bardové či sám Homér. Ať už je to tak či onak, slepota utvořila z člověka určitou formu singularity, které obvyklé lidské cesty zůstaly (aspoň z části) uzavřené. Komparace v tomto směru s fenoménem sluchového postižení by byla nanejvýš zajímavá, jde však dalece za rámec této studie.

Bylo to právě 18. století, které přineslo v tomto ohledu zásadní změny. Nejen „diderotovský“ zájem o autonomii světa nevidomých a přiznání hodnotného statusu formě jejich existence, ale i cílený tlak evropských států na zavádění povinné školní docházky postupně vznášely implicitní nároky na vzdělávání lidí, kteří většinou cestou nemohli jít. Jen letmý pohled na slavné rytiny a skici školních tříd z přelomu 18. a 19. století jasně ukazují,

⁵⁶ M. A. WINZER, *The History of Special Education*, s. 31–32.

⁵⁷ Harlan LANE, *When the Mind Hears. A History of Deaf*, New York 1984, s. 86.

⁵⁸ Základní přehledovou studii napsal Moshe BARASCH, *Blindness. The History of a Mental Image in Western Thought*, New York – London 2001. Srov. také: Mary Jane KELLEY, *Blindness as Physical and Moral Disorder in the Works of Gonzalo de Berceo*, *Hispanic Review* 2, 2005, s. 131–155 a Edward LARRISSY, *The Blind and Blindness in Literature of the Romantic Period*, Edinburgh 2007, s. 1–35.

Josefa Schöna. Srov.: V. KADLECOVÁ, *Počátky oční kliniky*, s. 204.

⁵⁴ D. M. TURNER, *Disability in Eighteenth-Century England*, s. 35n.

⁵⁵ Margret A. WINZER, *The History of Special Education. From Isolation to Integration*, Washington 1993, s. 6–37.

jak fundamentálně bylo masové vzdělávání (aspoň v nároku vyžadované státem) založeno na využití zraku jakožto ústředního prostředku. Vždyť již první kapitola slavného Felbigerova *Methodenbuchu* z roku 1777 jasně a pragmaticky prosazuje pospolné vyučování větších skupin dětí najednou tak, jak to většinově známe dodnes.⁵⁹ Johann Ignaz Felbiger (1724–1788) staví jako základ této metody sledování žáků a žákyň toho, co učitel před nimi demonstruje, ukazuje, kreslí. To však předpokládá zrak, a je tedy zřejmé, že lidé se zrakovým handicapem nebo zcela nevidomí museli nutně z této formy výuky vypadat. Úplně stranou ovšem nezůstávali.

Prameny i literatura se shodují, že první průlomový pokus o vzdělávání zrakově postižené osoby je znám z Paříže.⁶⁰ V květnu 1784 potkal podle vlastních slov Valentin Haüy (1745–1822) v jedné pařížské čtvrti slepého osmnáctiletého žebráka Françoise Le Sueura, kterého se rozhodl vyučovat základním dovednostem. Ještě v témže roce předstoupil před veřejnost a demonstroval Le Sueurovy pokroky – čtení, psaní, počítání, hledání v mapách. Vše za pomoci upravených pomůcek, jednoduchého vystouplého písma či pomocí map s plastickými hranicemi. Podobně jako bylo cílem oftalmologických operací zpětně napojit zrakově postižené jedince na svět vidoucích i Haüyho snahy byly vykládány jako způsob zmenšení distance těchto dvou oddělených sfér.

Na přelomu 18. a 19. století to však není jen Paříž, byť ta byla pravděpodobně první. Nedlouho po Haüyem můžeme podobné aktivity vysledovat i ve Vídni – podle současného poznání byly na sobě nezávislé. Tamní člen dvorské komise pro chudé Johann Wilhelm Klein (1765–1848) prodělal srovnatelný příběh v roce 1804.⁶¹ Během své činnosti ve vídeňských čtvrtích narazil na chlapce jménem Jakob Braun, jenž oslepl ve třech letech následkem neštovic. Dne 13. května začala soukromá výuka u Kleinových doma a již v červenci příštího roku prezentovali Braun s Kleinem výsledky na veřejnosti. Chlapec četl, paličkoval, hledal v mapách a vyráběl papírové

drobnosti. Následně pak předstoupil před samotného císaře Františka I., jenž se rozhodl podpořit další Kleinovy aktivity.

Krátce po Kleinově úspěchu přišla i jeho první teoretická reflexe.⁶² Uvádí v ní, že mu šlo v zásadě o dva sledované cíle: 1) vedle morálního vzdělání chtěl přivést chlapce k tomu, aby si skrze jednoduché mechanické činnosti a muzikální nadání mohl sám později obstarat obživu, 2) po zvládnutí základních problémů se pokusit přivést toto zrakově postižené dítě i k dalším oblastem poznání tak daleko, jak jen to bude možné. Pro tyto potřeby připravil Klein učební pomůcky včetně zvláštního vystouplého písma a počítací šňůry s korálky, aby tak vytvořil prostředí, v němž mladý Braun mohl navázat kontakt se světem poznání. Tato snaha upravit okolí slepého dítěte byla hlavním leitmotivem Kleinových úvah vůbec.

Důsledkem císařského příslibu bylo založení prvního soukromého ústavu pro vzdělávání zrakově postižených.⁶³ Z počátku postačily finanční prostředky nastavené na výuku osmi dětí, nicméně postupně docházelo k navyšování počtů Kleinových žáků a žákyň i mezi dospělými. Personální složení ústavu bylo rozmanité: ředitel, katecheta, dva učitelé teoretických předmětů, účetní (funkce přiřazená některému z učitelů), dva učitelé hudby, čtyři mistři řemesel, tři lékaři, dva vychovatelé (muž a žena), kuchařka, vrátný, domovník, sluha a dvě služky. I přes relativně malý počet chovanců a chovankyň muselo být zajištěno silné personální zázemí a musel být přesně definován každodenní chod ústavu, k čemuž sloužil podrobný řád.⁶⁴

Chovanci vstávali v šest ráno, absolvovali modlitbu a snídani, přičemž pokoje bylo nutné vyvětrat. Dopoledne probíhala výuka dle věku, starší děti měly více hodin a ty menší zase více volného času. V poledne následoval oběd a po něm pokračovala výuka s tím, že menší a větší děti si navzájem vyměnily oproti dopolední části své hodiny. K večeru, někdy od páté hodiny, pak přišlo předčítání vybraných knih, večere, modlitba a spánek. Zároveň se v řádu jasně zdůrazňovalo, že vzhledem k povaze zrakového handicapu je bezpodmínečně nutné na svěřence a svěřenkyně

⁵⁹ Johann Ignaz FELBIGER, *Methodenbuch für Lehrer der deutschen Schulen in den kaiserlich-königlichen Erblanden*, Frankfurt am Main 1777. Ve stejném roce vyšla i její česká jazyková mutace.

⁶⁰ Například Z. WEYGAND, *The Blind in French Society*, s. 87n.; W. R. PAULSON, *Enlightenment, Romanticism, and the Blind in France*, s. 98n.

⁶¹ Základní shrnutí například in: Manfred BERGER, *Johann Wilhelm Klein – Sein Leben und Wirken*, heilpaedagogik.de 3, 2014, s. 9–14 nebo *Johann Wilhelm Klein. Begründer des deutschen Blindenwesens*, Graz 1956.

⁶² Johann Wilhelm KLEIN, *Beschreibung eines gelungenen Versuches blinde Kinder zur bürgerlichen Brauchbarkeit zu bilden*, Wien² 1807.

⁶³ Důležité a jinak těžko dohledatelné informace o počátcích tohoto ústavu zaznamenal ještě sám Klein. Viz: TÝŽ, *Geschichte des Blinden-Unterrichtes und der den Blinden gewidmeten Anstalten in Deutschland*, Wien 1837, s. 31–40.

⁶⁴ TÝŽ, *Geschichte des Blinden-Unterrichtes*, s. 173–175.

dohlížet nepřetržitě dnem i nocí. Pomáhat v tom měli i starší a zkušenější jedinci.

Co mělo být náplní Kleinova ústavu, shrnul sám jeho ředitel ve své vlivné a hojně citované příručce.⁶⁵ V ní vycházel z poměrně podrobného rozboru specifických vlastností slepých a zrakově limitovaných lidí, jimž přisuzoval určité možnosti a určitá omezení v komunikaci s okolním prostředím. Příkladem může být třeba vnímání barev.⁶⁶ O nich se slepec dozvídá z popisu, který mu poskytnou vidoucí. To však neznamená, že by pro něj tato informace, podněcující podle Kleina jeho fantazii, nebyla důležitá, více ovšem z důvodu sociální praxe než z hodnoty o sobě. Při přijetí takovýchto specifík a při vnímání potřeb zrakově postižených je možné je vzdělávat prakticky ve všech možných teoretických (čtení, psaní, počítání, hudba, přírodověda, zeměpis, cizí jazyky nebo dějepis) i praktických oblastech (řemesla či hry).

V roce 1808 navštívil Johann Wilhelm Klein s Jakobem Braunem Prahu, aby názorně ukázali své výsledky.⁶⁷ V té době se již rozbíhal projekt řízený primárně univerzitním profesorem klasických jazyků Aloisem Klarem, mecenášem rytířem Prokopem Platzerem von Wohnsiedl (1758–1825), archeologem Matyášem Kalinou z Jäthensteinu (1772–1848) a numismatikem a statistikem Josefem Maderem (1754–1815).⁶⁸ Jeho cílem bylo vytvořit v Praze vzdělávací zařízení pro lidi se zrakovým postižením. Pravidelné schůzky u Madera, jemuž hrozilo z důvodu dlouholetého onemocnění oslepnutí, vyústily v prosinci 1807 a v lednu 1808 ve zformulování dvorského a zemského dekretu, kterými započalo formální shánění peněz pro budoucí ústav.⁶⁹ Podstatnou překážkou vznikajícího ústavu se stala

neexistující budova. Příčiněním hraběte Josefa Wallise (1767–1818) získal však záhy vznikající ústav prostory bývalé dvorské kanceláře na Hradčanech č. p. 178. V prosinci 1809 byl předložen komplexní plán na založení ústavu a výuka mohla začít.

První čtyři chovance pražského ústavu známe jménem: Isidor Schönberger (*1797) z Rakovníka, Joseph Valentin z Prahy (*1797), Johann Greilinger z Prahy (*1797) a Ignaz Eber, žebrácké dítě bez vědomí svého původu či důvodu slepoty.⁷⁰ Tyto chlapce učil náboženství katecheta řádu maltézských rytířů Anton Sichrowský, dějiny Alois Klar a ruční práce Filipína Furlingerová. Od roku 1809 pak přibyla výuka počtů s učitelem Josephem Heerleinem.

Stejně jako v případě Kleinova institutu byly i zde schváleny stanovy provozu.⁷¹ V § 3 se uvádí, že cílem ústavu je „skutečné ulehčení smutného údělu ubohým nevidomým a omezení jejich závislosti na státu a lidech – pomocí návyku k pracovitosti, užitečnému zaměstnání a šikovnosti obstarat si sám nutnou obživu a prostřednictvím výchovy a vzdělání se stát zbožně křesťanskými, morálně správnými, dobrými a spokojenými lidmi a občany“. Tato tvář ústavu je svérázným dobovým propojením starší náboženské tradice chápající slepotu jako těžký osud jednotlivce, jemuž se má pomáhat, a nové utilitární koncepce člověka jako užitečné, pokud možno co nejméně závislé bytosti definované svou schopností obživy. Nedílnou součástí vzdělávacího ústavu se stala lékařská klinika, podmínkou přijetí pak prokázaná chudoba.

Učitelé a učitelky Klarova ústavu se rekrutovali z dobrovolníků, pocházejících z různých vrstev a sociálních skupin.⁷² Dějiny učil sám Alois Klar, matematiku slepý důstojník dělostřelectva pan Woyta, řemesla vazač knih Wenzel Bayer, provazník Johann Struck, bednář Franz Ruprecht a značnou část „pedagogického“ sboru tvořili hudebníci – ať už amatérští, nebo profesori pražské konzervatoře. Celý obraz vykreslený v Klarových pamětech ústavu vypovídá o tom, že minimálně jeho počátky byly vykřesány někde mezi dobrovolnickou ochotou a improvizací. Bohužel se z této doby zachovalo velmi málo pramenů a jsme odkázáni jen na informace, které později o založení ústavu sepsal Alois Klar.

⁶⁵ A. KLAR, *Geschichte der böhmischen Privat-Anstalt*, s. 23–24.

⁶⁶ T. VOJTKO (ed.), *Alois Klar: Paměti*, s. 28–29.

⁶⁷ *Tamtéž*, s. 31–32.

⁶⁵ Johann Wilhelm KLEIN, *Lehrbuch zum Unterrichte der Blinden*, Wien 1819.

⁶⁶ *Tamtéž*, s. 20n.

⁶⁷ TÝŽ, *Geschichte des Blinden-Unterrichtes*, s. 49.

⁶⁸ Stejně jako ve vídeňském případě i zde zachytil základní informace o počátcích ústavu jeden z jeho zakladatelů. Srov.: Alois KLAR, *Geschichte der böhmischen Privat-Anstalt zur Erziehung und Heilung der Blinden*, Prag 1830 a Tibor VOJTKO (ed.), *Alois Klar: Paměti Pražského soukromého institutu pro chudé nevidomé děti a nemocné oční chorobou včetně námětů pro pečovatelský a zprostředkovatelský ústav pro nevidomé 1832*, Hradec Králové 2012. Stručný, ale interpretačně zajímavý pokus o vyložení dějin ústavu v 19. století in: Petr SVOBODNÝ, *Tři generace rodiny Aloise Klara. Tři fáze péče o nevidomé v Čechách*, in: Útisk, charita, vyloučení. Sociální 19. století, Praha 2015, s. 170–189.

⁶⁹ A. KLAR, *Geschichte der böhmischen Privat-Anstalt*, s. 13.

Důležitou součástí chodu ústavu byl i hygienický a stravovací režim.⁷³ Každý den dostali chovanci jeden bochníček chleba, s nímž měli hospodařit dle uvážení. Večer pak obdrželi také žejdlík piva. K obědům či večerím se podávalo někdy i maso či jiný teplý pokrm. Zajímavým prvkem stravovacího systému se stala i stravovací kniha, do níž byly uváděny jednotlivé přídělky a kam se zároveň mohly zapisovat i nejrůznější připomínky – pozitivní i negativní. To vše zaručovalo základní chod ústavu. Vedle jídla byla značná pozornost věnována též úklidu. Denně měly být všechny pokoje větrány (čistý vzduch vnímali lékaři z hlediska očního lékařství jako jeden z fundamentálních předpokladů úspěšné terapie), týdně vytírány a jednou měsíčně všem chovancům vyměněno ložní prádlo.

Čemu se tedy měli lidé přicházející do ústavu pro zrakově postižené věnovat? Obecně byl kladen důraz na praktickou stránku jejich přípravy. Jinými slovy „*vše, co je vyučováno, musí být potřebné pro jejich život, vše proto musí být učeno více prakticky než zprostředkováno pouhými slovy*“.⁷⁴ Seznámení s výtvary přírody probíhalo skrze zbylé smysly.⁷⁵ Tímto způsobem se měli chovanci seznámit například se zeleninou, ovocem, stromy, zvířaty. Rovněž se dotýkali nejrůznějších materiálů a nástrojů k jejich opracování. V neposlední řadě ústav pro tyto účely vytvořil zvláštní voskové, sádrové a dřevěné modely věcí ve světě – domy, mlýny, věže apod. Vedle hmatu ovšem předměty vydávají zvuky, s nimiž bylo potřeba zrakově postižené také seznámit – cinkání poklic, zvonění rolniček či rozdíl mezi mědí, dřevem a ocelí.⁷⁶ Totéž platí o testování chuti vody, piva nebo octu.⁷⁷ V návaznosti na takto poznávaný svět je potřeba podle Klara rozvíjet i řečové dovednosti, tedy schopnost artikulovat to, co skrze smysly člověk poznává.⁷⁸ Tím se předmětům přiřazují i vlastnosti – mokré dřevo, lehké pírkó, ostrý nůž. Tímto způsobem se mohou lidé bez zraku nebo zrakově postižení napojit na svět a společnost, která je vidoucí.

Klarovy snahy ovšem neskončily založením ústavu pro děti se zrakovým postižením. Již ke svému slavnému jubilejnímu spisu z roku 1831, jenž je

do dnes klíčovým zdrojem informací o počátcích tohoto druhu vzdělávání, připojil Alois Klar v závěru návrh na založení zvláštního ústavu pro dospělé jedince se zrakovým postižením.⁷⁹ Tento tzv. druhý Klarův ústav, respektive spolek určený k jeho ustanovení, byl pak slavnostně založen v březnu 1832 a v říjnu téhož roku ústav začal fungovat.⁸⁰ I ten vznikl v návaznosti na Kleinův vídeňský předobraz a měl se do jisté míry odlišit od oné starší dětské instituce. Pozdější sekretář ústavu Štěpán Sekáč k tomu poznamenal: „*Rozdíl mezi oběma ústavu jest asi ten: vychovávací ústav se má vši silou přičinit slepce co nejsamostatněji na příští život připravit: zaopatřovací ústav má ale opět ohled brát na osobní povahy a vlastnosti slepců přijmutých, a podle těch teprv jim dáti přiměřené zaměstnání., aby byli vyrábáni hnušné zahálce.*“⁸¹ V této představě se nám ozývá určitá pedagogická představa o možnostech výchovného působení na člověka. Zatímco dítě je možné tvarovat, u dospělého je třeba vycházet z určité jeho hotovosti a pro tu vytvářet možnosti.

Nově vzniklý ústav podpořila císařovna Karolína Augusta částkou 1000 zlatých. Jako vhodné místo byl vybrán palác Metychů z Čechova (někdy označován také jako Hrzánský), jenž dodnes stojí na Velkopřevorském náměstí na Malé Straně. Ideový záměr, který Klar vyjádřil ve výše dotčeném dokumentu, poodhaluje velmi pozoruhodný pedagogický myšlenkový svět, v němž se pohyboval. Alois Klar vnímal, že výchovný ústav pro děti je pouze jedním ze segmentů komplexní péče o lidi se zrakovým postižením. Jejich příprava (dětí zejména) ve vzdělávacích ústavech má podle něj za cíl „*vlastní uživení a zaopatření*“.⁸² Pobyt v takovém zařízení pak podle Klara vytváří prostředí plné podpory a péče, díky níž mohou lidé se zrakovým postižením plně rozvíjet své možnosti. Ovšem po skončení této péče a opuštění vzdělávacího ústavu se bývalí chovanci ocitnou ve světě takřka sami. A právě pro tyto situace je třeba uvažovat o další možné institucionální podpoře.

„*Vždy a všude, při získání vzdělání i dovedností potřebuje nevidomý v tisíci*

⁷³ T. VOJTKO (ed.), *Alois Klar: Paměti*, s. 49–51.

⁷⁴ *Tamtéž*, s. 90.

⁷⁵ *Tamtéž*, s. 94.

⁷⁶ *Tamtéž*, s. 97.

⁷⁷ *Tamtéž*, s. 98.

⁷⁸ *Tamtéž*, s. 100.

⁷⁹ T. VOJTKO (ed.), *Alois Klar: Paměti*, s. 105–110.

⁸⁰ Základní informace zejména in: Štěpán SEKÁČ, *Ústav pro zaopatřování a zaměstnání dospělých slepců v Čechách ve svém vývinu a nynějším stavu*, Praha 1863 a 100 roků Klarova ústavu slepců v Praze, Praha 1932.

⁸¹ Š. SEKÁČ, *Ústav pro zaopatřování*, s. 7.

⁸² T. VOJTKO (ed.), *Alois Klar: Paměti*, s. 106.

okolnostech každodenního života nějakou formu pomoci od vidoucího,“ píše Klar ve svém programovém článku.⁸³ A proto je třeba, dodává, přemýšlet o specializované instituci pro dospělé. Ta se však má od vzdělávacích ústavů lišit, neboť už nepomáhá daným jednotlivcům připravit se pro život, ale naopak využívá jejich dovedností a znalostí v konkrétním pracovním procesu. Cílem je zabránit zahálce a nečinnosti, která je škodlivá pro každou společnost. Budoucí ústav by měl připravit pracovní příležitosti pro „nevidomé“, kteří se za odpovídající mzdu stanou součástí trhu práce. Zároveň jim samozřejmě může a musí suplovat rodinu v širším slova smyslu, tj. kolektiv, který je schopen pomoci v překonávání nejrůznějších překážek (zejména zdravotních komplikací apod.). Perspektiva energetické investice se obrací – už nepřichází ze strany ústavu směrem k dětem se zrakovým postižením, ale vychází naopak z činnosti již vzdělaných jedinců směrem k instituci. Tím se otevírá další kapitola.

Dějiny Klarových ústavů, v nichž se později angažoval i Aloisův syn Pavel Alois, jsou pozoruhodným tématem k dějinám školství, kultury, medicíny i spolkové činnosti v českých zemích 19. století. Bohužel ono téma přesahuje možnosti i zaměření této studie, která si kladla za cíl představit okolnosti a předpoklady počátků moderní výchovy a zaopatřování lidí se zrakovým postižením v první polovině 19. století. Rovněž by stálo za zajímavý komparativní výhled například nejen ve směru Vídně (Johann Wilhelm Klein), ale také s oblastí tehdejších Horních Uher, na které v souvislosti s ústavy pečujícími o lidi s handicapem upozornila nedávná kolektivní monografie.⁸⁴

Slepota na hranici

Slepota má své dějiny. I když by se mohlo zdát, že ztráta či omezení zraku jsou ryze biologickou daností, tak život lidí s tímto postižením je zachycen ve společenské, politické a kulturní síti významů a praktik. Být slepý neznamenal pouze nevidět, ale stavělo daného člověka do pozice více či méně „operovatelného“ a „vzdělavatelného“ objektu. Zároveň byl takový člověk vnímán prizmatem svého hospodářského potenciálu, tj. jako někdo,

kdo bez patřičné přípravy bude v posledku vždy závislý na společnosti a tím bude její „přítěží“. Není ovšem zatracen, protože se může své samostatnosti naučit, pokud se nepodaří ho vyléčit a navrátit mu zrak.

Druhá polovina 18. století přinesla ve vztahu ke zrakově postiženým podstatné změny. Souhrnně je lze přirovnat k foucaultovskému obrazu boje s morovou epidemií. Zatímco ve starším období měli sice slepci nejrůznější role a reprezentace, ve výsledku však byli odděleni od větší nové populace skrze ztrátu schopnosti vidět, během 18. století začali být naopak velmi silně integrováni do společnosti. Samozřejmě, že existoval obrovský rozdíl mezi teoretickým nárokem na takovou integraci a skutečnou každodenní praxí. Pod pojmem integrace je v tomto smyslu míněno to, co bylo nastíněno v předchozích řádcích. Jednak došlo k masivnímu rozvoji medikalizace slepoty, která se stala „opravitelným“ problémem, byla ale také vynaložena obrovská energie ze strany některých jedinců, ale i státu s cílem najít způsob, jak člověka bez zraku (nebo s omezeným zrakem) zapojit do chodu nově vznikající kapitalistické společnosti. Tak i tak neměli zrakově postižení zůstat stranou.

Podstatou těchto trendů je značná míra emancipace handicapovaných, ovšem zároveň je třeba je vnímat jako svědky moderních forem „útlaku“, jež odmítá nechat jakoukoli oblast lidské společnosti samovolně bez svého vlivu.⁸⁵ Zahraniční literatura již zmapovala na konkrétních případech tuto podvojnou situaci, v prostředí českých, respektive rakouských zemí však podobná práce zatím chybí.⁸⁶ Konec 18. století byl z pohledu lidí s handicapem výsledkem pozoruhodné syntézy náboženských, medicínských, státních a ekonomických představ o člověku. A právě na pomezí těchto sfér a v jejich průsečíku je třeba hledat pozici (nejen) „disabled“ lidí v moderní minulosti Evropy.

⁸³ T. VOJTKO (ed.), *Alois Klar: Paměti*, s. 107.

⁸⁴ Michal BABÁL – Marián LEZO – Tibor VOJTKO, *Dějiny starostlivosti o sluchovo a zrakově postižených na Slovensku do roku 1939*, Bratislava 2014.

⁸⁵ Theodor W. ADORNO – Max HORKHEIMER, *Dialektika osvícenství*, Praha 2009.

⁸⁶ D. TURNER, *Disability in Eighteenth-Century England*, s. 35–59.

Filip z Penčic a mikulovský abecedář

Philipp of Penčice and the Nikolsburg Alphabet

Petr Charvát

Abstrakt

V Széchényiho Národní knihovně v Budapešti je uložen rukopis MNy 70, tvořený jediným pergamenovým listem sňatým z přídeští inkunábule chované kdysi v knihovně knížat Dietrichsteinů v Mikulově (Nikolsburg). Nese červený nápis *Litterae Siculorum quas sculpunt vel cidunt in lignis* a pak následují székelské runy s přepisem do latinky. Jde zřejmě o jeden z nejstarších dnes známých klíčů k písmu národů eurasijského stepního pásu. Poté následuje hebrejská abeceda a názvy měsíců hebrejského kalendáře, obé rovněž s přepisy do latinky. List byl sňat z přídeští inkunábule z roku 1483, vydané v Norimberku a opatřené erbem Filipa z Penčic, rodu severomoravské šlechty (dnes v Germanisches Nationalmuseum Nürnberg, sign. N 15). Druhá takto označená kniha, uložená v Kungliga Biblioteket Stockholm, sign. 3622 (Inkunabel 42), nese vlastnický přípisek, podle něhož ji Filip z Penčic zakoupil v Paříži dne 11. října 1487. Příspěvek se pokouší hypoteticky rekonstruovat život a působení Filipa z Penčic.

Abstract

One of the manuscripts of the Széchényi National Library of Budapest, Hungary (sign. MNy 70) bears, on its fol. 1r, a list of signs of the Székely ethnic-group runic script denoted as *Litterae Siculorum quas sculpunt vel cidunt in lignis*, and transcribed into Latin script. This is likely to be one of the earliest attempts to render the script of one of the population groups of the Eurasian steppe zone legible in Latin. The manuscript follows by listing letters of the Hebrew alphabet and month names of the Hebrew calendar, both transcribed into Latin script. The velum leaf was taken off the binding of a book printed at Nuremberg in 1483 and bearing the coat-of-arms of Philipp of Penčice, a noble of North Moravia. This volume had once belonged to the Dietrichstein ducal library at Mikulov (Nikolsburg), and the text is therefore known

as the Nikolsburg abecedar. The book is presently deposited at the *Germanisches Nationalmuseum* Nürnberg, sign. N 15. Another book, bearing the ensign of Philipp of Penčice, is now housed by the *Kungliga Biblioteket* Stockholm, Sweden (sign. 3622 = Inkunabel 42). In this case a handwritten proprietor's remark denotes the book as belonging to Philipp of Penčice and bought at Paris, France, on October 11th, 1487. This author tries to subsume the meagre data concerning the life and career of Philipp of Penčice.

Klíčová slova

dějiny středověké – Székelyové – uherské království – Olomouc – středověká knižní kultura – Jan Filipec – Filip z Penčic

Keywords

Medieval history – the Székely ethnic group – medieval kingdom of Hungary – Olomouc – medieval book culture – Jan Filipec – Philipp of Penčice

Tento příspěvek je věnován osobnosti téměř dokonale skryté v přítmi historie. Veškeré prameny, kterými v jejím případě disponujeme, se omezují na dvě knihy z její soukromé knihovny. Přes to si zaslouží naší pozornosti, neboť se do dějin střední a východní Evropy zapsala činem pamětihodným.

Osobností našeho zájmu je Filip z Penčic, moravský šlechtic druhé poloviny patnáctého století.¹ Narodil se snad někdy v (raných?) šedesátých letech 15. století, náležel-li v roce 1487 k „urozeným mladíkům“, jak dále uslyšíme. Souhrn údajů o Penčicích a Penčičkách, dnes součástech statutárního města Přerova, poskytuje *Vlastivěda moravská* pod hesly obou sídlišť, kde však o Filipovi v příslušné době (druhá polovina 15. století) nenacházíme zmínky.² Více se nedozvíme ani u Miroslava Plačka.³

Šlechtic Filip pocházel z urozené katolické rodiny.⁴ Jeho znakem, vyob-

razeným v norimberské inkunábuli GNM N 15 z roku 1483 (viz dále), se zabýval Jiří Nebeský.⁵ Dvě stejnojmenné osoby se vyskytují v pramelech mezi lety 1350–1381 (1386 již zesnulý) a 1402–1446. Podle znaku patřil Filip k rozrodu, který užíval predikáty „z Penčic“, „z Frankštátu“, „z Rokytnice“⁶ a další; nejznámější rodovou větví byli Skrbenští z Hříště. Na pečeti Rudolfa z Rokytnice z roku 1385 je doložen stejný štít jako na znaku Filipa z Penčic. Příbuzným Filipa z Penčic by mohl být Hynek z Rokytnice, zapsaný jako účastník jednání krále Matyáše a moravských stavů o utlumení neklidu a uvedení řádu do země 24. června 1484.⁷

Filipovi z Penčic se zjevně dostalo dobrého vzdělání. Zájmy, které projevoval v přípisích ke svým knihám (viz níže), ho přiřazují ke znalcům umění lékařského. Na pražské Karlově univerzitě tehdy ovšem právě příznivé podmínky pro studium medicíny nepanovaly.⁸ Proto se mi Praha jako místo Penčicových univerzitních studií nezdá přiměřená. V tuto dobu měl řádný, „doktorovaný“, lékař studovat pět let po mistrovství a musel znát latinu a Aristotela, aby četl Galéna, ar-Ráziho a Avicennu.⁹ Snad tedy šlechtic Filip vyhledal některé z akademických učilišť ve Vídni, Krakově nebo Lipsku. Řada Moravanů studovala v této době na univerzitě krakovské.¹⁰ Naopak Jan Filipec, o němž ještě bude řeč, poslal svého synovce na

Janu Černému, jehož roku 1493 haní pro jeho bratrské vyznání: Gustav GELLNER, *Jan Černý a jiní lékaři čeští do konce doby jagellovské*, Praha 1935, s. 14. Oškřivil-li si takto Filipec nekatolická vyznání, nebyl by na svém dvoře strpěl nekatolíky.

⁵ Jiří J. K. NEBESKÝ, *Žnak Filipa z Penčic*, Heraldická ročenka 35, 2011, s. 157–158, s. 158. Za citaci vděčím kolegovi Jiřímu Nebeskému. Anonymnímu posuzovateli či anonymní posuzovateli svého článku vděčím ve věci výtvarného provedení erbu za vyhledání odborné konzultace Milady Studničkové: „Myslím, že se jedná o budínskou dílnu (2. pol. 80. let 15. st.), kde pracoval iluminátor napodobující práce severoitalských mistrů – Francesca da Castello a Francesca Rosselliho.“ To arci neodpovídá dataci prvotisku do roku 1483, takže je možné, že si Penčic nechal erb namalovat do již otištěné knihy.

⁶ Žel, ani jeden z rodů s predikátem „z Rokytnice“ podle erbu neodpovídá: Josef PILNÁČEK, *Staromoravští rodové*, Velehrad – Moravany⁴ 2004, s. 46, 71. Ostatní predikáty zde uvedené Pilnáček nemá.

⁷ Stanislav KASÍK, *Žnakové svorníky na hradě Buchlově*, Slovácko, 1999, s. 215–241. Cituji podle verze [online], 2010, [citováno dne: 1. 11. 2020]. Dostupné z: <http://www.heraldika-terminologie.cz/mapa-znakove-svorniky-na-hrade-buchlove-151>. Archiv český, sv. V, 1862, s. 416; S. KASÍK, příloha 2 elektronické verze.

⁸ K tomu G. GELLNER, *Jan Černý*, s. 9.

⁹ *Tamtéž*, s. 49.

¹⁰ Viz: Ivo HLOBIL – Eduard PETRŮ, *Humanismus a raná renesance na Moravě*, Praha

¹ Obecně o době jagellovské Josef MACEK, *Jagellonský věk v českých zemích* 1–4, Praha 1992–1998.

² Augustin KRATOCHVÍL (ed.), *Vlastivěda moravská – obce: Místopis Moravy, přerovský okres č. 53*, Brno 1927, s. v.

³ Miroslav PLAČEK, *Povrchový průzkum reliéfních pozůstatků tří středověkých opevněných sídel v okrese Přerov*, Přehled výzkumů (Brno), 1999, s. 263–265.

⁴ Tento předpoklad lze vyslovit na základě deprekativního postoje Jana Filipce vůči lékařům

studia do Lipska (Leipzig) a později do italské Bologne a jeho studijní náklady sám hradil.¹¹

Víme, že Penčic hovořil česky, patrně německy, latinsky a též maďarsky.

Náš šlechtic zahájil svou kariéru nejspíše na dvoře Jana Filipce, velkovaradínského biskupa (Nagyvárad, dnešní Oradea), správce biskupství olomouckého (1483?–1490) a kdysi kancléře a rádce Matyáše Korvína.¹² Tento prelát choval k renesanční kultuře a umění vztahy velmi srdečné, ostatně podobně jako jeho korunovaný patron.¹³ Možná to byl právě Filipec, díky němuž vzešel roku 1488 z brněnské tiskárny Konrada Stahela a Matyáše Preinleina mj. výtisk *Uherské kroniky Johanna Thuróczyho*, hlásající slavné činy Matyáše Korvína.¹⁴

Alespoň v jednom případě můžeme doložit Penčicovu přítomnost ve Filipcově družině. V létě roku 1487 dlel velkovaradínský biskup na diplomatické misi, mj. ve Francii u dvora Karla VIII. a vrátil se odtud až na podzim.¹⁵ Filipec setrval v Paříži patrně mezi 23. zářím a 18. říjnem 1487 (doložen zde od 4. do 15. října),¹⁶ načež se odebral do Lyonu, odkud odjel 2. listopadu do italského Milána, kam dorazil 14. nebo 15. listopadu.¹⁷ Více se o Penčicovi na této cestě dozvídáme z knihy, uložené dnes v *Kunliga Biblioteket* Stockholm jako „Inkunabel 42“. Je otázka, zda se jedná o inkunábuli zmiňovanou Markétou Poskočilovou jako „prvotisk číslo 3622“, jeví se to však pravděpodobným, neboť Poskočilová uvádí ze švédských knihoven pouze tento jediný případ.¹⁸ Jde o dosti průměrný

tisk, snad lovaňský (Leeuven v Belgii) z konce 15. století (1483?, 1489?); Markéta Poskočilová arci žádné další lovaňské prvotisky z olomouckého prostředí neuvádí.¹⁹ Text pojednává o (patrně fiktivní) cestě benátských bratří Zenonů do severních krajů Evropy.²⁰ Kniha však vykazuje cenný vlastnický přípisek, znějící takto:

Liber Philippi de Penczicz · Emptus Parisius · die Octobris undecima Anno dom[ini] &c octuagesimo septimo /· manu p[ro]pria ligat[us] in Wyssaw /et signatus in Budefin · die Aprilis · 28· Anno &c 89.

Knihu tedy Penčic zakoupil v Paříži dne 11. října roku 1487, vlastníma rukama ji svázal ve Vyškově a přípisem opatřil v Budyšíně dne 28. dubna 1489. Szabolcs Szelp soudí, že tento přípisek psala ruka, která zachytila „*Litterae Siculorum*“ a napsala též nadpis „*Littere Iudeorum et menses*“, což by tedy byl sám Filip z Penčic.²¹

Hrad Vyškov náležel k panství olomouckých biskupů.²² To odpovídá předpokládané Penčicově vazbě na Olomouc, což ostatně naznačuje i další osud této inkunábule. Kniha totiž později připadla olomoucké katedrále a v 17. století ji odsud švédští vojáci odvezli do Stockholmu. I tento text je opatřen znakem Filipa z Penčic.²³

Cestoval-li Penčic do Francie ve Filipcově doprovodu, který dle soudobých pramenů čítal „tři sta urozených mladíků“,²⁴ mohl svou knihu (KBS Ink. 42 = 3622) dne 11. října (podle vlastnického přípisu) v metropoli nad Seinou snadno zakoupit. Ve Vyškově, kde Penčic svou knihu svázal, dlel Filipec na počátku roku 1489.²⁵ Pobyt Filipcův v Budyšíně, kde dne

1992, s. 28.

¹¹ Viz: Ivo HLOBIL – Eduard PETRŮ, *Humanismus a raná renesance na Moravě*, s. 107.

¹² Antonín KALOUS, *Itinerář Jana Filipce (1431–1509)*, Acta Universitatis Palackianae Olomucensis Facultas Philosophica, Historica 34, 2008, s. 17–43; Matyáš F. BAJGER, *Bratr, někdy biskup Jan Filipec (1431–1509) a knihy okolo něj*, in: Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska, sborník z 19. odborné konference Olomouc, 20.–21. října 2010, Olomouc 2011, s. 115–144; Szabolcs SZELP, *A Nikolsburgi ábécé szerzősége és keletkezési ideje Művelődéstörténeti megjegyzésekkel* (*The authorship and date of the Nikolsburg Alphabet*), Magyar Nyelv 2011, s. 407–428, zde s. 424–425.

¹³ Viz: I. HLOBIL – E. PETRŮ, *Humanismus a raná renesance*, s. 105–107.

¹⁴ Viz: *Tamtéž*, s. 106.

¹⁵ S. SZELP, *A Nikolsburgi ábécé*, s. 425.

¹⁶ A. KALOUS, *Itinerář Jana Filipce*, s. 29.

¹⁷ S. SZELP, *A Nikolsburgi ábécé*, s. 425.

¹⁸ Markéta POSKOČILOVÁ, *Geneze historie a skladba souboru prvotisků z fondu kapitulní*

knihovny v Olomouci, Olomouc 2017. Magisterská diplomová práce. Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci, s. 34, pozn. 133.

¹⁹ M. POSKOČILOVÁ, *Geneze historie a skladba*, s. 52.

²⁰ S. SZELP, *A Nikolsburgi ábécé*, s. 418.

²¹ Szabolcs Szelp věnoval značné úsilí provedení důkazu, že „*Litterae Siculorum*“, glosy v prvotisku GNM N 15 a vlastnický přípisek v inkunábuli KBS Ink. 42 = 3622 psala táž ruka, tedy Filip z Penčic: S. SZELP, *A Nikolsburgi ábécé*, s. 413–422.

²² Tomáš BALETKA, *Dvůr olomouckého biskupa Stanislava Thurza (1497–1540), jeho kancelář a správa biskupských panství*, Praha 2002. Disertační práce. Filozofická fakulta Univerzita Karlova v Praze, s. 47–48, 155–167. Též I. HLOBIL – E. PETRŮ, *Humanismus a raná renesance*, s. 104.

²³ S. SZELP, *A Nikolsburgi ábécé*, s. 420; o švédském kořistění v Olomouci M. POSKOČILOVÁ, *Geneze historie a skladba*, s. 33.

²⁴ S. SZELP, *A Nikolsburgi ábécé*, s. 425.

²⁵ A. KALOUS, *Itinerář Jana Filipce*, s. 30.

28. dubna 1489 opatřil Penčic svou knihu vlastnickým přípisem, nelze sice konkrétně doložit, tehdy však Filipec cestoval z Budína přes Moravu do Vratislavi, ovšem odbočka do Budyšína nedává příliš smysl.²⁶ Snad se tehdy již Penčic od svého patrona odloučil.

Zřejmě brzy poté se Penčic přesunul na uherský královský dvůr Matyáše Korvína (1458–1490).²⁷ Je ovšem též možné, že působil v obou střediscích (v Olomouci a Budíně) souběžně. Jeho tamní aktivitu zachycuje druhá dnes známá kniha z jeho knihovny, prvotisk, uložený dnes v Germanisches Nationalmuseum Nürnberg (sign. GNM N 15).²⁸ Jde o encyklopedii středověké kultury ze 13. století od autora jménem Bartolomeus Anglicus s názvem *De proprietatibus rerum*.²⁹ Tento úctyhodný svod znalostí a vědomostí se tehdy těšil zasloužené popularitě a byl též jako jeden z prvních spisů svého druhu vytištěn v Norimberku už v roce 1470.³⁰

Vzhledem k významu této publikace, z jejíhož předeštlí byl sňat první známý abecedář székelských run v evropských dějinách (viz níže), bude třeba věnovat se tomuto textu velmi podrobně. Započneme jeho popisy v aukčních katalozích, které knihu do detailu charakterizují.

Knížecí rodina Dietrichsteinů prodala svou knihovnu, v níž posléze výše zmíněná inkunábule skončila (o tom níže), roku 1933 na aukci v Luzernu.³¹ Aukční katalog z roku 1933 obsahuje na straně 105 položku č. 529 jako „*Bartholomeus Anglicus, De proprietate rerum, Nürnberg: A. Kolberger 1483*“. První strana rukopisu zobrazuje erb „*Philippi de Penczicz*“, a aukční katalog dále uvádí: „*Auf dem verso des letzten Pergament-Vorsatzblattes in derselben Hand: Litterae Siculorum quos sculpunt vel cidunt in lignis. Es folgt ein runenartiges Alphabet von 47 Zeichen mit darüber geschriebener Interpretacion,*

darunter: littere Judaeorum et menses. Gleichzeitiger Böhmischer Holzdeckelband mit Lederbezug. G. W. 3409.“³²

Řadu knih, včetně našeho svazku, zakoupil na této aukci baron Ferdinand Hoffmann von Neufforge, nadšený sběratel knih. Z jeho katalogu též pochází popis inkunábule, z níž byl abecedář sňat, přebírající údaje aukčního katalogu.³³

Náš prvotisk připutoval posléze ze sbírky barona Neufforge do souboru inkunábulí *Germanisches Nationalmuseum Nürnberg* (Norimberk), kde spočinul pod signaturou GNM N 15. Katalog této sbírky uvádí jako č. 147³⁴ tyto údaje:

147 „*N.15. 2. Exemplar Neufforge S. 176. Nachs[at]z-Bl[att] (Perg[er]gament), s. Neufforge) fehlt. Vors[at]z-Bl[att] (Perg[er]gament) am Oberrand beschnitten (vermutlich Bes[itz]-Verm[erk] entfernt).*

Mit roten u[nd] blauen Initialen; am Anfang d[er] Bücher verzierte Initialen; Bl. 7a mehrfarbige Initialen auf Goldgrund. Bl. 7a auf d[er]m Unterrand zwischen stilisierten Blütenranken (mit Gold) in einem rotviolettten Lorbeerkranz Wappen (vgl. Provenienz) 1 ?): In Schwarz silberner Pfahl, als Helmzier grüner Ring, besteckt mit 5 Straußenfedern, Helmdecken schwarz-silbern. – Bl. 1a br[un]e Federzeichnung, zum Teil kol[or]iert: Dreieinigkeitsymbol in Form eines Wappenschildes mit Inschriften. – Randglossen [15./16. J.]

Provenienz: 1. (auf Bl. 7a, vgl. auch Wappen, s. o. ?) PHILIPPI DE PENCZICZ [16. Jh. ?] – 2. (auf d[er]m Spiegel d[er] Vordeckels sowie auf Bl. 1 b) Exlibris in Form eines Kupferstiches (26:17cm) von Lucas Kilian (Augsburg 1579–1637) nach einem Entwurf von Matthäus Gundlach (Kassel [?] um 1566–1654 Augsburg): zwei e[ine] Wappenkartusche mit Wappen d[er] Ferdinand Hofmann (s. u.) haltende Putten u[nd] zwei Musen (?), dazu d[ie] Inschrift: Ex Bibliotheca ILLVSTRIS AC GENEROSI DN[omi] FERDINANDI HOFFMAN LIBERI BARONIS IN GRVNPV[er] HEL ET STRECAV[er].. – 3. Neufforge. Kalbslederband (über Holz) mit Streicheisenlinien u[nd] Blindprägung von 8 Stempeln [16. Jh.]“

Na fol. 1v knihy se tedy nachází kreslený obrazec *scutum fidei* se symboly

³² O norimberském tiskaři Ko[lo]bergerovi M. POSKOČILOVÁ, *Geneze historie a skladba*, s. 49.

³³ S. SZELP, *A Nikolsburgi ábécé*, s. 409–410.

³⁴ Barbara HELLWIG, *Inkunabelkatalog des Germanischen Nationalmuseums Nürnberg*, Wiesbaden 1970, s. 43.

²⁶ A. KALOUS, *Itinerář Jana Filipce*, s. 31.

²⁷ K němu Antonín KALOUS, *Matyáš Korvín (1443–1490) – Uherský a český král*, České Budějovice 2009.

²⁸ Viz: [online], [citováno dne: 25. 5. 2021]. Dostupné z: <http://dlib.gnm.de/item/N15/html>. Za citaci vděčím anonymnímu posuzovateli či anonymní posuzovatelce svého článku.

²⁹ O publikaci viz: Christel MEIER – Heinz MEYER – Baudouin Van den ABEELE – Iolanda VENTURY (eds.), *Bartholomeus Anglicus: De proprietatibus rerum*, vol. I, Turnhout 2007.

³⁰ G. GELLNER, *Jan Černý*, s. 95–96.

³¹ Kateřina HAUSNEROVÁ, *Ferdinand Hofmann z Grünbüchlu (1540–1607) – Knihovna zapomenutého sběratele Rudolfovy doby*, Olomouc 2012. Magisterská diplomová práce. Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci, s. 53–55.

sv. Trojice,³⁵ ale zejména malovaný erb s nápisem „*Philipi de Penczicz*“, který nám označuje vlastníka inkunábule (viz výše).

Kniha sama vykazuje větší počet marginálních poznámek. Ty se týkají zejména medicíny, zvláště oftalmologie, interního lékařství, otázek gynekologických, ale též jedů a protijedů, dále problémů astronomických, výpočtu data Velikonoc a rovněž Maďarska a Maďarů.³⁶ Marginálie jsou psány patrně jednou rukou, ale několika inkousty – hnědým, černým a červeným.³⁷ Jejich jazykem je latina, ale i čeština (f. 108r *draco volans = drak, když letí*) a v některých případech se tu dokonce překládá maďarština do češtiny (*De bubalo*: f. 218v = *Belin vherfky // Žubr Czeřky*).³⁸ Tyto údaje zřejmě odrážejí zájmy jejího uživatele, Filipa z Penčic.

Abychom si jej podrobněji představili, uspořádejme rukopisné glosy v prvotisku GNM N 15 podle témat do přehledné tabulky (Tab. 1). Lze souhlasit se závěrem, že glosy psala vesměs jedna ruka; poznámku pocházející zjevně od jiného písaře jsem v textu našel pouze jednu (fol. 4v). Jak patrně, lze nejpočetnější soubory glos zařadit pod kategorie „Astronomie a čas“, „Rostliny“, a „Zvířata, i bájná“. Z toho zřetelně vyplývá především lékařská orientace glosátora, neboť rostlinné i živočišné látky uvádí text inkunábule zejména v souvislosti s jejich léčebnými účinky. Stejně je tomu s daty astronomickými, neboť podle středověké humorální teorie posiluje léčebný účinek medikamentů soulad mezi jejich prvkovým složením a substancí, které právě ve chvíli podání dominuje sféře všehomíra.

Tabulka 1. Glosy v inkunábuli GNM N 15 (1483)

Astronomie a čas	15
Filosofie	1 (Platónova „hylé“)
Glosa ne z Penčicovy ruky	1
Kameny a kovy	9
Medicína	9
Meteorologie	3

³⁵ S. SZELP, *A Nikolsburgi ábécé*, s. 412.

³⁶ *Támtéž*, s. 411–412.

³⁷ *Támtéž*, s. 413–414.

³⁸ *Támtéž*, s. 416.

Nečitelné	3
Neobvyklá slova	4
Písařský znak „nota“	2
Rostliny	15
Teologie	4 (např. jména Boží)
Zeměpis	4
Zvířata, i bájná	17
Celkem	87

* * *

A nyní to nejvýznamnější. V Széchényiho Národní knihovně v Budapešti je pod signaturou MNy 70³⁹ uložen pergamenový list sňatý z přídeští této inkunábule (GNM N 15). Pergamen o rozměrech 300 x 212 mm nese červený nápis *Litterae Siculorum quas sculpunt vel cidunt in lignis* a pak následují runy. Celkem je zde 35 prostých a 11 složitých (ligatur) znaků; jsou přepsány latinsky a pod tím napsáno „*Amen*“.⁴⁰

Asi čtvrtinu textu pod runami představují znaky hebrejské abecedy s jejich číselnými ekvivalenty, napsané v kurzivním hebrejském písmu. Pod nimi jsou uvedeny názvy měsíců hebrejského kalendáře, přepsané latinsky, s jejich latinskými ekvivalenty.

Zdá se, že hebrejský text byl napsán teprve poté, co se na listu octly székelské runy. Hebrejsky píšící vzdělanec použil zřetelně aškenázskonoěmeckou formu abecedy, v názvech měsíců se však ozývá i tradice sefardská. Původ písma lze jen těžko určit. Kopista nedodržel tradiční sled hebrejských měsíců; začal svůj soupis měsícem *tišvi*, kdežto obvykle býval

³⁹ Viz: [online], [citováno dne: 25. 5. 2021]. Dostupné z: http://nyelvemlekek.oszk.hu/adatlap/nikolsburgi_rovasabecce. Za citaci děkuji anonymnímu posuzovateli či posuzovateli svého článku.

⁴⁰ O székelských runách Klára SÁNDOR, *Some Graphotactical Correspondences of the Székely and Eastern Turkic Runic Scripts*, in: *Altaic Religious Beliefs and Practices. Proceedings of the 33rd Meeting of the Permanent International Altaistic Conference Budapest, June 24–29, 1990*, Géza Bethlenfalvy – Ágnes Birtalan – Alice Sárközi – Judith Vinkovics (eds.), Budapest 1992, s. 295–300, [online], [citováno dne: 25. 5. 2021]. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/333782197_Altaic_Religious_Beliefs_and_Practices.

na prvním místě uveden *nisan*. Nelze dokonce vyloučit ani možnost, že pisatelem nebyl učenec židovský.⁴¹

Už na předešlé inkunábule se list octl sňat z jiného předešlé, ale o kolik je starší, není zřejmé. Pergamen o rozměrech 300 x 212 mm, vznikl nejspíše do roku 1483.⁴² Jak se list do knihy dostal, nám zcela uniká. Tehdejší čtenáři kupovali knihy nevázané a dávali si je posléze vázat dle svých individuálních požadavků.⁴³ Je tedy teoreticky možné, že runy byly k tisku přidány odjinud, tomu však protiřečí Szelpův názor o totožnosti písaře székelského abecedáře a Penčicova vlastnického přípisku z knihy zakoupené v Paříži (viz výše). Navíc v glosách k této inkunábuli Penčic „*Litterae Siculorum*“ cituje. Na fol. 101 označil texty k měsícům říjnu, listopadu a prosinci jejich sice ne zcela přesně reprodukoványými, ale zřetelně hebrejskými názvy *motersphan, kysleph a therocs*.

Peter Sherwood⁴⁴ se domnívá, že székelské i hebrejské písmo zachytil dokument proto, že písař si byl vědom, že obě písma se čtou zprava doleva.

Latinské písmo rukopisu ukazuje do období kolem poloviny 15. století. Připomeňme zde znovu názor Szabolcse Szelpa, podle něhož je ruka, která nadepsala stranu slovy „*Litterae Siculorum*“ a napsala též nadpis „*Littere Iudeorum et menses*“, totožná s písařskou rukou vlastnického přípisku v knize KBS Ink. 42 / 3622. Székelské runy podle toho opsál sám Filip z Penčic.⁴⁵

Co přimělo našeho šlechtice k zachycení székelského abecedáře? Šlo o návaznost na tradici spoléhající na dlouho osvědčené zvyky a obyčeje. Abecedáře jako takové mají totiž v křesťanské latinské literatuře úctyhodnou historii, a to již od pozdní antiky. Na lokalitě Breza v Bosně vtasal kdosi do sloupu dodnes stojící antické baziliky někdy v raném středo-

věku – snad v šestém století⁴⁶ – latinskou abecedu a futhark (= runovou abecedu). V tomto případě můžeme mít před sebou doklad o obřadu posvěcení kostela, při němž biskup kreslí na podlahu do prachu abecedu (Egbertův pontifikál 732–766).⁴⁷

Celou sérii takových abecedářů a glosářů přinášejí latinské texty 10. a 11. století. Nacházíme zde třeba glosář latinsko-hebrejský,⁴⁸ dále glosář latinský a hovorové řečtiny,⁴⁹ latinsko-arménský glosář⁵⁰ či dokonce rozvinutou formu takové pomůcky s gótskou abecedou, řeckými číslovkami a abecedami hebrejskou, „chaldejskou“, „egyptskou“, „saracénskou“ a biblickými osobními jmény s gótskou výslovností dokonce již z druhé poloviny 9. století.⁵¹

Obdobný charakter má výbava rukopisu Bavorské státní knihovny Clm 14436, původem z knihovny kláštera sv. Jimrama v Řezně (Regensburg) z druhé poloviny 10. a první poloviny 11. století. Jde o sborník školních textů, které pořídil a do Řezna přivezl klerik jménem Hartwic, žák proslulého Fulberta z Chartres. Na foliu 1^r rukopisu se nachází abecedář v sedmi sloupcích: *Hebraice, Siriace* [runy], *Arab., Egiptiace* [fiktivní], *Gothorum, Chaldaice* [runy] a *Alanice*.⁵² Další podobnou informaci poskytuje rukopis z téže knihovny Clm 14485, zachycující text náboženských her Hrotsuithy z Gandersheimu z poslední čtvrtiny 10. století. Tam je na foliu 150^v kyrilská a hlaholská abeceda, zapsaná ve druhé polovině 11. či 12. století, nejspíše neškolenou rukou 12. století. Rukopis měl být snad již tehdy ve svatojimramské knihovně.⁵³

⁴⁶ Tineke LOOIJENGA, *Texts and Contexts of the Oldest Runic Inscriptions*, Leiden – Boston 2003, s. 62.

⁴⁷ T. LOOIJENGA, *Texts and Contexts*, s. 39–40.

⁴⁸ Bernhard BISCHOFF, *Anecdota novissima – Texte der vierten bis sechzehnten Jahrhunderts*, Stuttgart 1984, s. 241–243: XXXV, Hebräisch-lateinisches Glossar.

⁴⁹ B. BISCHOFF, *Anecdota*, s. 248–249: XXXVII, Vulgärgriechisch-lateinisches Glossar.

⁵⁰ *Támtéž*, s. 250–255: XXXVIII, Armenisch-lateinisches Glossar.

⁵¹ *Támtéž*, s. 256–258: XXXIX, Ein karolingisches Denkmal des Gotischen, 2. Hälfte des 9. Jahrhunderts.

⁵² Friedrich HELMER – Julia KNÖDLER – Günter GLAUCHE, *Katalog der lateinischen Handschriften der Bayerischen Staatsbibliothek München – Die Handschriften aus St. Emmeram in Regensburg, Bd. 4, Clm 14401–14540*, Wiesbaden 2015, s. 111–119.

⁵³ Rudolf SCHIETER, *Christianisierung Europas im Mittelalter I (Essays)*, II (Katalog), Petersberg 2013, sv. I, s. 44–52, na s. 45 Abb. 2; HELMER-KNÖDLER-GLAUCHE,

⁴¹ Rozbor hebrejské části rukopisu: Robert DÁN, *Cursive Hebrew Alphabet from the Fifteenth Century*, in: *Studies in Bibliography and Booklore* 4, 1964, s. 150–152, [online], [citováno dne: 21. 10. 2020]. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/27943367>.

⁴² Orsolya KARSAY (ed.), *Cimélia – Az Országos Széchényi könyvtár kincsei – The Treasures of the National Széchényi Library*, Budapest 2000, s. 106–107.

⁴³ K. HAUSNEROVÁ, *Ferdinand Hofmann*, s. 74.

⁴⁴ Peter SHERWOOD (rec.), *Sándor, Klára. 2017. A székely írás reneszánsza [The Renaissance of the Székely Script]*. Budapest: Typotext. 311 pp, in: *Hungarian Cultural Studies. e-Journal of the American Hungarian Educators Association*, 2018, s. 206–208, zde s. 207.

⁴⁵ S. SZELP, *A Nikolsburgi ábécé*, s. 418–419.

Připomeňme též, že později připsané abecedy hebrejská, řecká a latinská, jakož i hlaholská a cyrilská, se nacházejí na foliu 1^v nejproslulejšího výtvaru české středověké knižní kultury, *Codexu Gigas*, z první třetiny 13. století.⁵⁴

Než vrátíme se k Filipovi z Penčic, jeho zájmům a zejména pramenům. Okrajová poznámka na foliu 78v. knihy GNM N 15 zachycuje návod na léčbu hemoroidů a jako jeho autora uvádí autoritu jménem Bornemissa.⁵⁵ Je možné, že jde o Jana Bornemissu (zesnul 1527), který od roku 1481 sloužil v budínské královské pokladně.⁵⁶ Do let 1487–1493 byl zástupcem pokladníka, poté zastával v letech 1500–1504 pokladnický úřad sám. Jemu a Jiřímu Zbožnému, markraběti braniborskému a ansbašskému (1484–1543), svěřil vzdělávání svého syna Ludvíka sám panovník Vladislav Jagellonský. Pan Jan patřil tedy k nejvyšším kruhům budínského královského dvora. Odkazuje-li Filip z Penčic na něj, pohyboval se náš muž vskutku v té nejvyšší uherské společnosti.

Za cenu ryze teoretické spekulace se pokusme určit i další Penčicovy prameny. Pro pomoc učence hebrejského se musel obrátit mimo Moravu, neboť roku 1454 vykázal panovník Židy z tamních královských měst – Brna, Znojma a Olomouce – a až do poloviny 16. století tak židovský intelektuální život na Moravě vyhasl.⁵⁷ U budínského dvora se však šlechtic Filip mohl setkat i s mužem jménem Emerich Fortunatus (zesnul 1526), pokřtěným sefardským Židem ze Španělska (?). Tak bychom se dostali do blízkosti autora či iniciátora hebrejské části zápisu *Mikulovského abecedáře*.⁵⁸

Katalog, s. 283–289.

⁵⁴ Zdeněk UHLÍŘ, *Codex Gigas. Jeho obsah a funkce*, in: *Codex Gigas – Dáblova bible. Tajemství největší knihy světa*, Kamil Boldan – Michal Dragoun – Dušan Foltýn – Jindřich Marek – Zdeněk Uhlíř (eds.), Praha 2007, s. 17–44, na s. 18, obr. vlevo, a s. 23–24.

⁵⁵ S. SZELP, *A Nikolsburgi ábécé*, s. 416.

⁵⁶ O něm Bbk [František BRÁBEK], Heslo *Bornemissa*, in: *Ottův slovník naučný*, sv. IV, Praha 1891, s. 393–394.

⁵⁷ Viz: Tamás VISI – Magdaléna JÁNOŠÍKOVÁ, *A Regional Perspective on Hebrew Fragments: The Case of Moravia*, in: *Books within Books: New Discoveries in Old Book Bindings*, Adreas Lehnardt – Judith Olszowy-Schlanger (eds.), Leiden – Boston 2014, s. 185–236, na s. 186.

⁵⁸ Isidore SINGER – Alexander BÜCHLER, *Szerencsés (Fortunatus) Emerich*, in: *JewishEncyclopedia.com*, s. v., 2002–2011, [online], [citováno dne: 31. 10. 2020]. Dostupné z: <http://www.jewishencyclopedia.com/articles/14177-szerencses-fortunatus-emeric>; S. SZELP, *A Nikolsburgi ábécé*, s. 424.

Dále dlel na Korvínově dvoře v oné době Jakub Piso, vzdělanec, humanista a diplomat, rodák ze Sedmíhradska a potomek saské rodiny z Mediaše (zesnul 1527). Právě on se mohl stát Penčicovým informačním zdrojem o poměrech u sedmíhradských Székelů.⁵⁹

Součástí našeho pátrání se musí stát i pozdější osud inkunábule GNM N 15 se székelským abecedářem. Načrtneme její osud ještě předtím, než skončila v dietrichsteinské knihovně v Mikulově. Později totiž připadla Ferdinandu Hoffmannovi von Grünbüchel (1540–1607), znamenitému politikovi (prakticky ministru hospodářství Rudolfa II.), vynikajícímu vzdělanci a sběrateli knižních tisků.⁶⁰ Torzo jeho knihovny, dnes ve Vědecké knihovně v Olomouci, čítá 209 tištěných knih a čtyři rukopisy (původně snad přes 4 000 svazků);⁶¹ tisky tam náležející mají spadat do let 1512–1611.⁶² Ferdinandu Hoffmanovi se dostalo znamenitého vzdělání na českokrumlovské zámecké škole a poté na univerzitě v italské Padově.⁶³ Roku 1581 obdržel moravský inkolát a v letech 1586–1600 sídlil v Praze, kterou nakonec opustil poté, co ztratil jako nekatolík úřad prezidenta dvorské komory.⁶⁴

Podle popisu exlibris u Szelpa⁶⁵ jde v případě Grünbüchelova exlibris o první typ podle Kateřiny Hausnerové, jímž je označeno osmdesát knih z Grünbüchelovy knihovny.⁶⁶

Tisky z olomouckého torza knihovny štyrského šlechtice obsahují též některé vlastnické poznámky.⁶⁷ Bohužel se v žádném případě nedopátráme podrobnějších údajů o Grünbüchelových zdrojích, a nedozvíme se tak, odkud získal knihu Penčicovu. Objevují se tu osobní jména německá (*Ex supellectile Georgii Constantini Spoehr Silesii Helmsdortiensis Civis Olomuc Anno*

⁵⁹ K němu S. SZELP, *A Nikolsburgi ábécé*, s. 424; Cornelia PERMESSER, „*Quae regna potentia vidi, exposui lustranda oculis – Paratexte in Herbersteins Moscovia*“, Wien 2015. Diplomová magisterská práce. Universität Wien, s. 69; Imrich NAGY, *Erazmavec Jakub Piso na uhorském dvoře*, in: *Prelomové obdobie dejín (Politika, spoločnosť, kultúra v roku 1515)*, E. Frimková (ed.), Bratislava 2017, s. 227–240.

⁶⁰ K. HAUSNEROVÁ, *Ferdinand Hofmann*.

⁶¹ *Tamtéž*, s. 27.

⁶² *Tamtéž*, s. 8.

⁶³ *Tamtéž*, s. 15–17.

⁶⁴ *Tamtéž*, s. 19–25.

⁶⁵ S. SZELP, *A Nikolsburgi ábécé*, s. 409.

⁶⁶ K. HAUSNEROVÁ, *Ferdinand Hofmann*, s. 78–79.

⁶⁷ *Tamtéž*, s. 83.

1642, 1. Octobris; Rudi D[omi]ni Jacobi Sturmii Regusaxensi Palatini parochi in Töllersshaim; Valentinus Thobia Raterenus[?]) i česká (sum Georgii Korziisika). V jednom případě jde o knihu kláštera velehradského (žaltář, *Monasterii B[eatae] Virginis Welehradensis*). Je tedy zřejmé, že pan Ferdinand získával knihy i od jiných soukromých držitelů, dále se však při určování původu bibliofilů z jeho majetku odvážit nemůžeme.

Kniha měla dorazit do grünbüchelovské knihovny někdy po roce 1586.⁶⁸ Odtud připadla pak po vymření mužské linie rodiny knížatům Dietrichsteinům jakožto poručníkům nezletilých dcer.⁶⁹ Od této doby se nacházela v dietrichsteinské knihovně na Mikulově, odkud byla prodána až v roce 1933, jak uvedeno výše. Z tohoto důvodu se székelský abecedář označuje v literatuře jako abecedář mikulovský, někdy i německou podobou jména (Nikolsburg).

Sám list s abecedářem zakoupilo pouze jako pergamenovou jednotlivinu maďarské Ministerstvo školství za 500 švýcarských franků na luzernské aukci v roce 1933 zvláště a dne 20. listopadu 1933 jej věnovalo Széchényiho Národní knihovně v Budapešti.⁷⁰

Obecně vzato zapadá Penčicova iniciativa do dobové atmosféry snahy o dokumentaci skutečně existujících historických památek a poznání historie nikoli pouze prostřednictvím tradovaných textů a dosazováním výběru faktů do předem daných duchovních vzorců, ale i zapojením nezávislých zdrojů. Sem patřilo tehdy i studium památek etnografické a hmotné kultury včetně rozborů antických intaglií a mincí.⁷¹

Podmínky vzniku právě tohoto rukopisu hledají pak maďarští badatelé (zejména Klára Sándor) podle Petera Sherwooda ve snaze dvorních historiků Matyáše Korvína (1458–1490) vytvořit pro panovníka dokladový materiál o jeho původu z těch nejstarších a nejvznešenějších předků. Tito znalci proto zaměřili do skytsko-hunské tradice a Korvín, pocházející patrně ze šlechtické rodiny snad rumunského původu, se pro ně stal „Attila

redivivus“. Tuto tezi podepřeli mj. též argumenty týkajícími se nejstaršího székelského písma. Székelové měli pocházet z Hunů a existence jejich vlastního písma tedy vyvracela jejich hodnocení jako nevzdělaných barbarů. Toto písmo se mělo dokonce vykazovat velmi starým původem, ježto nebylo psáno na pergamen, nýbrž ryto do odolnějších materiálů (dřeva, kamene). Právě existence písma zachovaného u Székelů, pokládáných za nejstarší a nejčistší jádro maďarského národa, umožnila odvozování maďarské etnicity hunským prostřednictvím od Skytů, její zařazení do antického světa a vybavení vlastními, jedinečnými dějinami.⁷²

Povšimněme si, že někdy se zde zobecňuje i tradice spojující Poláky se Sarmaty, jedním z národů eurasijského stepního pásu. V dopisu Konrádu Celtisovi do Vídně hovoří Martin Horčíčka-Sinapinus roku 1505 o odjezdu Řehoře Nitsche do „sarmatského“ Krakova.⁷³

Szabolcs Szelp soudí, že Penčic opsal *Litterae Siculorum* někdy v letech 1490–1526 v Budě, případně ve Visegrádu.⁷⁴ Nevidím ovšem důvod, proč by Penčicův počín nemohl náležet době dřívější, nejspíše intervalu mezi lety 1483 a 1490, kam by spíše zapadal v kontextu snahy o vyvýšení původu krále Matyáše Korvína.

O sklonku života páně Filipova nevíme ničeho, nejspíše se uchýlil do prostředí biskupství olomouckého, jemuž posléze připadla nejméně jedna Penčicova kniha.

V Penčicově díle však Evropa poprvé získala klíč k porozumění písmu národů eurasijského stepního pásu, a tím i jejich slovesnosti. To není výsledek malý.⁷⁵

⁶⁸ P. SHERWOOD (rec.): Sándor, Klára. 2017. *A székely írás reneszánsza*, s. 207–208. Viz též: Florin CURTA, *Oblivion and Invention – Charlemagne and his Wars with the Avars*, *Frühmittelalterliche Studien*, 2021, s. 20–26, viz též: [online], [citováno dne: 18. 5. 2021]. Dostupné z: https://www.academia.edu/44395614/Oblivion_and_invention_Charlemagne_and_his_wars_with_the_Avars.

⁶⁹ K tomu I. HLOBIL – E. PETRŮ, *Humanismus a raná renesance*, s. 163.

⁷⁰ S. SZELP, *A Nikolsburgi ábécé*, s. 420–426.

⁷¹ První verze tohoto příspěvku zazněla na kolokviu Vítr stepí, hradby oáz II – Příspěvky ke studiu dějin a kultury střední Asie, uspořádaném dne 25. listopadu 2020 Ústavem pro klasickou archeologii Filozofické fakulty Univerzity Karlovy a Českou archeologickou expedicí v Uzbekistánu.

Profesoři klasické filologie, klasické archeologie a starých dějin a jejich činnost v Gesell- schaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen

Professors of Classical Philology, Classical Archaeology
and Ancient History and Their Activities in the Gesellschaft
zur Förderung Deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur
in Böhmen

Janě Kepartové k sedmdesátinám

Karla Vymětalová

Abstrakt

Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen, vzniklá v roce 1891 z iniciativy německých intelektuálů žijících v Čechách, zejména v Praze, podporovala kulturní, ale i vědeckou činnost německého obyvatelstva. Projevilo se to i v podpoře odborných aktivit profesorů klasické filologie, klasické archeologie i starých dějin na německé části Karlo-Ferdinandovy univerzity (po vzniku Československé republiky na Německé univerzitě v Praze), kteří byli jejími členy.

Abstract

The Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen (Society for the Promotion of German Science, Art, and Literature in Bohemia) was founded in 1891 on the initiative of German intellectuals living in Bohemia, especially in Prague, for the purpose of supporting fellow nationals in their cultural and academic pursuits. This included patronage of scholarly activities at the German section

of the Charles-Ferdinand University (after 1918 under the name German University in Prague) of professors of classical philology, classical archaeology, and ancient history who were members of the society.

Klíčová slova

Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen – klasická filologie – klasická archeologie – dějiny univerzity v Praze

Keywords

Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen – classical philology – classical archaeology – history of the university in Prague

V druhé polovině 19. století se mezi Němci žijícími v českých zemích, zejména v Praze, začal šířit poněkud schizofrenní pocit paniky a nejistoty vyplývající mimo jiné ze ztráty privilegovaného postavení v oblasti kultury a vzdělávání. Byl dán nejen politickým, ale především demografickým a ekonomickým vývojem Čech, Moravy a Slezska, protože v zemích Koruny české kormidlo řízení státních záležitostí i hospodářského podnikání pozvolna přecházelo do rukou zástupců českého kapitálu a vysokoškolsky vzdělaných odborníků, kteří však svou erudici získali studiem již na české Karlo-Ferdinandově univerzitě nebo české technice v Praze.

Rozdělení Karlo-Ferdinandovy univerzity na dvě samostatné části v roce 1882 znamenalo další oslabení vědeckého, pedagogického i kulturního potenciálu německé menšiny, která se poté přirozeně semkla kolem nejvýznamnějšího symbolu své vzdělanosti, německé univerzity. Ta pro ně nebyla jen vědeckým a pedagogickým centrem, plnila i roli významného kulturního činitele. Tím spíše, že velká část jejích profesorů a soukromých docentů se zapojila do činnosti německých podpůrných vzdělávacích a kulturních spolků, čímž deklarovala svou spřízněnost s myšlenkami německosti (Deutschtum), jež svými idejemi přesahovalo hranice rakousko-uherského mocnářství.

Reprezentantkou vědeckého života v českých zemích byla v polovině 19. století zejména Královská česká společnost nauk,¹ jež navázala na

¹ Magdaléna POKORNÁ, *Královská česká společnost nauk*, in: Bohemia docta. K historickým kořenům vědy v českých zemích, Alena Míšková – Martin Franc – Antonín Kostlán

předchozí tradici olomoucké Societas incognitorum. Vystupovala jako dvojjazyčná instituce, jejíž členové se hlásili jak k české, tak k německé národnosti.² Podíl Němců v této společnosti ale začal ve druhé polovině 19. století rapidně klesat, což souviselo jednak s určitou fluktuací vědeckých sil, které přes Prahu směřovaly do Vídně či na německé univerzity a na Prahu se vědecky dlouhodobě příliš nevázaly,³ jednak se změnami ve vysokém školství. Rozhodnutí císaře Františka Josefa z roku 1882 rozdělilo definitivně nejen univerzitu, ale i pražskou vědeckou obec, což v roce

(eds.), Praha 2010, s. 58–144; Jiří POKORNÝ, *Česká akademie věd a umění do roku 1918*, in: Tamtéž, s. 194–233.

² Z německých profesorů a docentů klasické filologie na pražské Karlo-Ferdinandově univerzitě byl dopisujícím členem v roce 1861 zvolen např. klasický filolog Georg Bippart (1816–1892), který v *Abhandlungen der kgl. böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften in Prag* v letech 1863, 1864 a 1868 publikoval své příspěvky k římskému státnímu zřízení v době královské, Horatiiovi a Vergiliovi. K němu viz: Karla VYMĚTALOVÁ, *Georg Bippart*, in: *Procul ex oculis, procul ex mente*, Opava 2017, s. 59–67 (zde další literatura).

Z dřívějších držitelů stolice klasické filologie lze jmenovat Alfreda Ludwiga, který byl povolán do Prahy v roce 1860 místo do Vídně odcházejícího Franze Hoheggera jako mimořádný profesor klasické filologie a obecného jazykozpytu; od roku 1871, kdy se klasická filologie oddělila od obecného jazykozpytu, držel stoličnický obecného jazykozpytu a stal se zakladatelem indologie u nás. Své příspěvky v odborných i populárně naučných časopisech publikoval německy i česky.

K A. Ludwigovi viz: *Österreichisches biographisches Lexikon 1815–1950* (dále ÖBL), 5. Bd., Wien 1972, s. 346–347; L. von SCHROEDER, *Alfred Ludwig. Nachruf*, Almanach der kais. Akademie der Wissenschaften in Wien, 63. Bd., Wien 1913, s. 461–463; Moritz WINTERNITZ, *Alfred Ludwig. Nachruf*, Deutsche Arbeit 1912/13, s. 358–361.

K Franzu Hoheggerovi viz: *ÖBL 1815–1950*, 2. Bd., Graz–Köln 1959, s. 343; Hans LEDERER, *Der Tiroler Franz Hohegger. Ein österreichischer Schulmann*, Innsbrucker Nachrichten vom 3. November 1936, Nr. 254, s. 7; Karl SCHENKL, *Franz Hohegger. Nekrolog*, Sonderabdruck aus Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien (dále jen Zög) 1875, Wien 1875; Karl SCHMIDT, *Erinnerung an Franz Hohegger*, Jahres-Bericht über das akademische Gymnasium in Wien für das Schuljahr 1875/76, s. 1–4; K. VYMĚTALOVÁ, *Profesor dr. Franz Hohegger; řádný profesor klasické filologie na Karlo-Ferdinandově univerzitě v Praze, ředitel Akademického gymnázia ve Vídni*, Historica Olomucensia, 2015, s. 73–90.

³ Peter URBANITSCH, *Zur „peregrinatio academica“ von Wiener und Prager Professoren in der 2. Hälfte des 19. Jahrhunderts*, in: *Magister noster. Sborník statí věnovaných in memoriam prof. dr. Janu Havránkovi, CSc., Martin Svatoš – Luboš Velek – Alice Velková* (eds.), Praha 2005, s. 297–314. Z níže v tomto příspěvku uvedených univerzitních profesorů a docentů svou kariéru s Prahou celoživotně svázali zejména Alois Rzach, Carl Holzinger von Weidich, Friedrich Schubert. Ostatní buď před svým nástupem na pražskou univerzitu, nebo poté působili v rámci rakousko-uherské monarchie, případně v dalších německy mluvících zemích.

1890 vedlo k založení České akademie pro vědy, slovesnost a umění císaře Františka Josefa (dále jen ČAVU), následované o rok později vznikem Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen.⁴

Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen⁵

Hlavními aktéry při vzniku Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen (Společnost pro podporu německé vědy, umění a literatury v Čechách, dále jen Společnost) byli profesori německé Karlo-Ferdinandovy univerzity.⁶ Cíl, který založením Společnosti sledovali, vyjádřili v první výroční zprávě za rok 1891: „*Hervorgegangen ist unsere Gesellschaft an den Gefühlen der Verpflichtung, Fürsorge dafür zu tragen, dass deutsche Wissenschaft, Kunst und Literatur nicht zu Stiefkindern in Böhmen*

⁴ Založení Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen je většinou interpretováno jako reakce na založení české akademie. Viz: Alena MÍŠKOVÁ, *Německé mimouniverzitní instituce v Čechách*, in: Bohemia docta, zde s. 236. Odlišný názor vyjádřil Václav Podaný v článku Václav PODANÝ, *Žur Problematik der deutschen wissenschaftlichen Gemeinde in der Tschechoslowakei in den Jahren 1918–1938*, Studia historiae scientiarum Bohemicae Seria C/2, 1993, s. 51–68 (zde s. 59), který argumentuje časovou prodlevou jednoho roku mezi založením obou vědeckých institucí a odlišnou organizační strukturou. Ale obě vědecké organizace se lišily i svým zaměřením – ČAVU byla rozdělena do čtyř tříd, z nichž tři se orientovaly na podporu vědy, jedna na umění; naproti tomu u německé Společnosti tomu bylo naopak – věda spadala pouze do jednoho oddělení, literatura, výtvarné umění a hudba měly tři oddělení (do roku 1924).

⁵ Viz: A. MÍŠKOVÁ, *Německé mimouniverzitní instituce v Čechách*, s. 234–257; Rudolf HEMMERLE, *Die Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen*, Prager Nachrichten 2003, Nr. 3, s. 5–10; Nr. 4, s. 6–12; Nr. 5, s. 5–8; Nr. 6, s. 7–10; Jana MANDERLOVÁ, *K založení Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen v r. 1891*, Dějiny vědy a techniky 15, 1982, s. 13–27; Josef HEMMERLE, *Die Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen*, in: Vereinswesen und Geschichtspflege in den böhmischen Ländern, Michael Neumüller (Hg.), München 1986, s. 231–247.

⁶ V přípravném výboru zasedli profesor hudby Quido Adler, profesor římského práva Karl Czyhlarz, profesor fyziologie Ewald Hering, profesor církevních dějin Josef Schindler, profesor fyziky Ernst Mach, profesor rakouského civilního práva Horaz Krasnopolski, profesor psychologie Philip Knoll a profesor filosofie Friedrich Jodl. J. MANDERLOVÁ, *K založení Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft*, s. 16.

werden.⁷ Na rozdíl od české akademie se však jednalo o soukromý podpůrný spolek, který žil zpočátku jen z darů svých příznivců (například nakladatele Friedricha Tempského) a výnosu nadací. Požadavek proměny německé Společnosti v „řádnou“ akademii, jež by se jako rovnocenná partnerka zařadila po bok vídeňské nebo pražské, se sice několikrát dostal do popředí,⁸ k jeho uskutečnění však došlo až po vzniku protektorátu Čechy a Morava, kdy Společnost jako Deutsche Akademie der Wissenschaften byla přijata do svazku akademií věd třetí říše.⁹ Na aktivity Společnosti se vázala i činnost dalších německých vědeckých sdružení: Gesellschaft für Altertumskunde, Wissenschaftlicher Verein für Linguistik und Volkskunde nebo přírodovědecký spolek Lotos.

Mezi čtyřiceti zakládajícími řádnými členy figurovali i profesor klasické filologie Alois Rzach a profesor klasické archeologie Wilhelm Klein.¹⁰ Když

⁷ *Rechenschaftsbericht über die Tätigkeit der Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur im Jahre 1891*, Prag 1892, s. 3.

⁸ Těsně před koncem první světové války byl odeslán do Vídně návrh Antona Lampy na změnu Společnosti v akademii věd, jeho projednání zabránil rozpad monarchie a vznik nového státu. Další kroky byly podniknuty na počátku třicátých let 20. století německými poslanci (Bruno A. Kafka, Adolf Pohl, Gustav Peters), kteří v parlamentu předložili návrh na přeměnu Společnosti v akademii. Jednání ale nevedla k úspěchu. Viz: *Rechenschaftsbericht über die Tätigkeit der Deutschen Gesellschaft der Wissenschaften und Künste für die tschechoslowakische Republik im Jahre 1930*, Prag 1931.

⁹ Přeměna Společnosti v akademii s filosoficko-historickou a matematicko-přírodovědnou třídou byla povolena říšským ministerstvem pro vědu, výchovu a lidovou osvětu 31. října 1941, říšským protektorem pro Čechy a Moravu 8. listopadu 1941. Poslání nově vzniklé akademie spočívalo v péči o vědu: „*Es ist insbesondere ihre Aufgabe, in enger Zusammenarbeit mit den deutschen Hochschulen in Prag und Brünn die deutsche Forschung im mittleren Ostraum im Dienst von Volk und Reich zu fördern, die deutsche Kulturleistung in diesem Raume in allen Lebensbereichen zu erforschen und zu weiterer Erschließung des Raumes für das deutsche Volk nach Kräften beizutragen.*“ R. HEMMERLE, *Die Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen*, Prager Nachrichten 2003, Nr. 4, s. 7. K stanovám Akademie viz: *Sitzung der Deutschen Akademie der Wissenschaften in Prag*, in: Jahrbuch der Deutschen Akademie der Wissenschaften in Prag 1939/1941, Prag 1942, s. 7–13.

¹⁰ Prof. Wilhelm Klein (1850–1924) získal extraordinariát pro klasickou archeologii na německé univerzitě v Praze po odchodu prof. Eugena Petersena na post prvního tajemníka Rakouského archeologického ústavu v Athénách v roce 1886. Zasloužil se o podstatné rozšíření sbírky sádrových odlitků Archeologického ústavu německé Karlo-Ferdinandovy univerzity, svou zdravou intuicí umělce přispěl ke zkompletování některých antických děl, jejichž části byly porušnu rozptýleny po světových muzeích (např. sousoší Vyzvání k tanci; k němu viz: *Ein wiedergewonnenes Meisterwerk der antiken*

v roce 1935 Alois Rzach zemřel, byla mu věnována ve zprávách Společnosti krátká vzpomínka: „*Der Tod Alois Rzachs hat über den Abschluß des Einzelschicksals hinaus für unsere Gesellschaft noch eine besondere Bedeutung. Mit ihm starb as letzte gründende Mitglied. Und damit schließt in der Geschichte unserer Gesellschaft nunmehr als formal die Epoche jener kulturellen Gründergeneration, deren instinktsicheres Lebensgefühl im letzten Drittel des vorigen Jahrhunderts durch die Teilung der Hochschulen und die Gründung unserer Gesellschaft zur rechten Zeit die höchsten kulturellen Institutionen für das Sudetendeutschtum sicherte.*“¹¹

Profesoři všech fakult byli přijímáni v následujících letech za členy postupně tak, jak na univerzitu přicházeli a zapojovali se do vědeckého i kulturního dění Prahy sklonku 19. a počátku 20. století.¹² Protože řádné členství ve Společnosti bylo spojeno až do změny stanov v roce 1924 s podmínkou trvalého bydliště v Praze nebo v jejím blízkém okolí,¹³

Kunst, Deutsche Arbeit 1908/1909, s. 70).

K němu viz: K. VYMĚTALOVÁ, *Wilhelm Klein*, in: *Procul ex oculis, procul ex mente*, s. 132–143 (zde další literatura); TÁŽ, *Sbírka sádrových odlitků antických děl na německé filozofické fakultě v Praze*, *Historica Olomucensia*, 2017, s. 175–191.

¹¹ *Jahresbericht der Deutschen Gesellschaft der Wissenschaften und Künste für die tschechoslowakische Republik im Jahre 1936*, Prag 1937, s. 10–11.

Profesor Alois Rzach (1850–1935) patřil spolu se svým kolegou Carlem Holzingerem von Weidich k doyenům stolic klasické filologie na německé části Karlo-Ferdinandovy univerzity v Praze (učil 118 semestrů!), na které – ještě nerozdělené – také studoval. I po habilitaci působil jako středoškolský pedagog na německém gymnáziu v Praze na Malé Straně, dokud nebyl v roce 1884 jmenován mimořádným, o tři roky později řádným profesorem pro klasickou filologii na německé univerzitě v Praze. Odborně se zabýval Hésiodem, sibylskými orákuly a Apollóniem Rhodským. Vedle odborné práce nezanedbával ani péči o německé vysokoškolské studenty, pro které nechal zbudovat studentské koleje, jež byly podle něj i pojmenovány. K němu viz: Karla VYMĚTALOVÁ, *Alois Rzach*, in: *Procul ex oculis, procul ex mente*, s. 94–106 (zde další literatura).

¹² Bylo také třeba dodržet pevně určený počet řádných členů, tj. 40. Po změně stanov v roce 1924, kdy již řádní členové nemuseli povinně bydlet v Praze nebo jejím okolí, jich bylo 65. K volbě nového člena mohlo dojít víceméně jedině v případě úmrtí či změny bydliště řádného člena, čímž se jeho místo uvolnilo. Počet členů korespondentů omezen nebyl.

¹³ „*Da unsere bereits fortgeschrittenen Bemühungen zu einer staatlich anerkannten Akademie der Wissenschaften und Künste erhoben zu werden, durch den Umsturz jäh unterbrochen wurden und dieses durch die große Anzahl der deutschen Bevölkerung sowie durch den hohen Stand der deutschen Wissenschaft und Kunst im neuen Staate gebotene Ziel, aus politischen Gründen bisher nicht zu erreichen war, so entschlossen wir uns, zunächst unsere Wirksamkeit auf die ganze*

mohl se v případě stěhování změnit status dosavadního řádného člena v člena korespondenta, což se přihodilo například i profesoru klasické filologie Otto Kellerovi.¹⁴ Ten se v roce 1912 z člena řádného stal členem korespondentem (byl jím do své smrti v roce 1927), protože po odchodu do důchodu se rozhodl přestěhovat z Prahy do Stuttgartu. Obdobně byl jako člen korespondent po dobu několika měsíců veden rovněž zakládající člen Společnosti profesor Wilhelm Klein, který se po penzionování na podzim 1923 odstěhoval z Prahy do severních Čech, kde však již v únoru následujícího roku zemřel. K řádným členům¹⁵ Společnosti kromě profesorů Rzacha a Kleina patřili i Carl Holzinger von Weidich,¹⁶ již zmíněný

Republik auszudehnen und dieses auch in einem neuen Namen zum Ausdrucke zu bringen.“
In: *Rechenschaftsbericht über die Tätigkeit der Deutschen Gesellschaft der Wissenschaften und Künste für die tschechoslowakische Republik*, 1924, Prag 1924, s. 3.

¹⁴ Řádný profesor klasické filologie Otto Keller (1838–1927), pocházející z německého Tübingenu, se stal na pražské stolic latinského jazyka nástupcem Gustava Linkera (1827–1881). Praha nebyla jeho první vysokoškolskou zkušeností – předtím získal ordinariát na univerzitách ve Freiburgu im Breisgau (1872) a Grazu (1875). V Praze učil až do svého odchodu do penze. Odborně se mj. zajímal o starověkou flóru a faunu (v jejich kulturně-historickém významu) – viz např.: Otto KELLER, *Die antike Tierwelt*, 2 Bde., Leipzig 1909 a 1913; TÝŽ, *Tiere des klassischen Alterthums in culturgeschichtlichen Beziehung*, Innsbruck 1887; TÝŽ, *Tier- und Pflanzenbilder auf Münzen und Gemmen des klassischen Alterthums*, Leipzig 1889 (spolu s Fr. Imhoof-Blumerem). Spolu s Alfredem Holderem z Karlsruhe byl editorem kritických vydání Horatiových děl. Dopisoval si mj. s Heinrichem Schliemannem a patřil k obráncům jeho teorií. Tématu objevení Tróje na pahorku Hissarlik věnoval i svou vstupní přednášku na univerzitě ve Freiburgu (Otto KELLER, *Die Entdeckung Iliens zu Hissarlik*, Freiburg im Breisgau 1875). K němu viz: K. VYMĚTALOVÁ, *Otto Keller*, in: *Procul ex oculis, procul ex mente*, s. 20–31 (zde další literatura).

¹⁵ Výroční zprávy, které byly vydávány, obsahují vždy oddíl, v němž jsou jmenováni (i s datem přijetí do Společnosti) řádní členové a členové korespondenti, k nimž patřily přední osobnosti evropské vědy.

¹⁶ Absolvent vídeňské klasické filologie prof. Carl Holzinger von Weidich (1849–1935) svou pedagogickou kariéru začal na Theresianu ve Vídni, kde učil díky svým jazykovým schopnostem i následníka španělského trůnu, a na stolic klasické filologie, uvolněnou odchodem prof. Georga Bipparta do penze, byl dosazen ministerstvem kultu a vyučován ve Vídni proti mínění a návrhům profesorského sboru pražské filozofické fakulty, který prosazoval „reichsdeutsche Kräfte“. Stalo se tak i přesto, že v té době ještě neabsolvoval habilitační řízení umožňující udělení venia legendi a byl „pouhým“ doktorem filosofie. V Praze odučil 78 semestrů a nevyměnil ji za Vídeň, i když mu na tamní univerzitě byla nabídnuta profesura. Zejména v sedmdesátých a osmdesátých letech 19. století vydával práce o řeckém dramatu Aristofanovi; v pozdějších letech jej

Otto Keller, Julius Jung,¹⁷ Heinrich Swoboda,¹⁸ Arthur Stein,¹⁹ Theodor

Hopfner,²⁰ Camillo Praschniker,²¹ Siegfried Reiter.²² Členem korespondentem byl zvolen i dřívější profesor klasické archeologie na ještě nerozdělené Karlo-Ferdinandově univerzitě Otto Benndorf, zakladatel pražské univerzitní sbírky odlitků antických děl,²³ který ani po svém odchodu na post ředitele Rakouského archeologického ústavu do Vídně na Prahu nezanevřel a Společnost pobídl k financování archeologické expedice do Malé Asie, již v roce 1902 podnikl spolu s dalšími spolupracovníky profesor řeckých dějin a epigrafiky Heinrich Swoboda. Členy výpravy se stali také Karl Ludwíg Patsch, toho času působící v Sarajevu, a profesor Julius Jüthner,

více zaměstnávaly administrativní záležitosti spjaté s chodem fakulty. K Aristofanovi se vrátil v posledních letech svého života, která strávil na penzi v Praze.

K němu viz mj.: Karla VYMĚTALOVÁ, *Carl Holzinger Ritter von Weidich*, in: *Procul ex oculis, procul ex mente*, s. 59–78 (zde další literatura).

¹⁷ Řádný profesor pro staré dějiny Julius Jung (1851–1910) strávil na Karlo-Ferdinandově univerzitě v Praze – po krátkém docentském intermezzu na univerzitě v Innsbrucku – jako nástupce do Vídně odcházejícího profesora Otto Hirschfelda třiatřicet let svého života. Byl původem z Tyrol, zabýval se zejména římskými dějinami (procesem romanizace provincií, mj. Dácie, v době císařské), ke konci života vydal obsáhlou biografii svého bývalého učitele středověkých dějin na univerzitě v Innsbrucku prof. Julia Fickera.

K němu Karla VYMĚTALOVÁ, *Julius Jung*, in: *Procul ex oculis, procul ex mente*, s. 162–174 (zde další literatura).

¹⁸ Jungovým nástupcem se stal rozený Vídeňan Heinrich Swoboda (1856–1926), jenž univerzitě a Praze zůstal věrný i po rozpadu rakousko-uherské monarchie. Byl uznávaným epigrafikem a odborníkem na dějiny řeckých obcí, také organizátorem jednoho z nejvýznamnějších počínů klasické archeologie v českých zemích, vědecké expedice do Malé Asie, o níž bude v tomto příspěvku ještě řeč.

K němu Karla VYMĚTALOVÁ, *Heinrich Swoboda*, in: *Procul ex oculis, procul ex mente*, s. 174–186 (zde další literatura).

¹⁹ Jednou z nejvýznamnějších osobností na stolici starých dějin na německé univerzitě v Praze byl profesor Arthur Stein (1871–1950), který také jako jediný z profesorů v Praze po zrušení Německé univerzity v roce 1945 mohl zůstat. Spolu se svým kolegou a přítelem prof. Edmundem Groagem dlouhodobě spolupracoval na prvních třech dílech nového vydání *Prosopographia imperii Romani* a tuto práci nepřerušil ani během své internace v terezínském ghettu za druhé světové války. Jeho práce o římském jezdeckém stavu se řadila po dlouhá léta k základní literatuře vztahující se k sociálním dějinám vyšších vrstev římské společnosti doby principátu.

K němu Karla VYMĚTALOVÁ, *Arthur Stein*, in: *Procul ex oculis, procul ex mente*, s. 197–211 (zde další literatura).

²⁰ Práce řádného profesora klasické filologie Theodora Hopfnera (1886–1946?), jehož studentská i profesní léta jsou s německou univerzitou v Praze neodmyslitelně spojena, patří dodnes k základní literatuře zejména pro dějiny helénistického, popř. římského náboženství, ale přesahuje i do oblasti egyptologie. V roce 1923 se stal držitelem stolice, kterou odchodem do penze opustil Alois Rzach, a venia legendi si – byl s patrnými výhradami k nacistickému režimu – podržel až do zrušení Německé univerzity v roce 1945. Zemřel za nevyjasněných okolností koncem roku 1945 či počátkem roku následujícího v jednom z českých sběrných táborů.

K němu Karla VYMĚTALOVÁ, *Theodor Hopfner*, in: *Procul ex oculis, procul ex mente*, s. 107–122 (zde další literatura).

²¹ Profesor klasické archeologie Camillo Alois Franz Praschniker (1884–1949) obsadil v roce 1923 ordinariát po profesoru Kleinovi, jenž odešel do penze. Praha nebyla jeho první vysokoškolskou zkušeností – začínal jako soukromý docent pro klasickou archeologii ve Vídni, kam se také po sedmiletém pobytu na pražské Německé univerzitě vrátil. Ceněny jsou jeho práce (s kresbami) věnující se sochařské výzdobě Parthenonu. Ve třicátých letech 20. století se aktivně zúčastnil rakouských archeologických výzkumů v Efesu, stál i v čele výkopových prací na Magdalensbergu, významném obchodním místě pozdně keltského období, jež se nacházelo v bývalé římské provincii Noricum. K němu Karla VYMĚTALOVÁ, *Camillo Alois Franz Praschniker*, in: *Procul ex oculis, procul ex mente*, s. 144–155 (zde další literatura).

²² Siegfried Reiter (1863–1943) svá vysokoškolská studia i počátky pedagogické dráhy absolvoval ve Vídni a jejím okolí. Přeložení do Prahy mu zajistilo místo středoškolského profesora i možnost pozdějšího uplatnění na Německé univerzitě, kde byl držitelem druhé stolice pro klasickou filologii po odchodu profesora Carla Holzingerera. Vědecky se věnoval oběma klasickým jazykům i literatuře, velkého uznání se dočkal zejména za díla vztahující se k významným osobnostem klasické filologie a jejím dějinám. Jako příslušník židovského národa se stal v Osvětimi obětí nacistické genocidy.

K němu K. VYMĚTALOVÁ, *Siegfried Reiter*, in: *Procul ex oculis, procul ex mente*, s. 79–87 (zde další literatura).

²³ K. VYMĚTALOVÁ, *Sbírka sádrových odlitků antických děl na německé filosofické fakultě v Praze*, *Historica Olomucensia*, 2017, s. 175–191; Jan BOUZEK – Tereza KLŮSOVÁ, *Dějiny sbírky odlitků Univerzity Karlovy v Praze. (Expozice antického umění v Litomyšli a Hostinném. Tři statě o jejich minulosti a současnosti)*, Pomezí Čech a Moravy, 2004, s. 425–430.

žák profesorů Holzingera, Swobody, Kleina a dalších, přednášející klasikou filologii na univerzitě ve švýcarském Freiburgu. Tito zde jmenovaní byli členy korespondenty Společnosti.²⁴

Ze čtyř oddělení (vědy, výtvarného umění, literatury, hudby), která vznikla, se jen jedno věnovalo vědecké činnosti, což se podstatně liší od tříd o něco dříve vzniklé ČAVU. Členění oddělení Společnosti dokládá, jak velká důležitost byla přikládána podpoře a péči o kulturní aktivity německého obyvatelstva, charakterizované těmito slovy: „... *die sich dazu gepflichtet fühlten, für die geistige Kultur ihres Heimatlandes Sorge zu tragen in dem gefährlichen Zeitpunkte, als diese, von den nationalen Gegnern geleugnet oder gekämpft, von den damaligen Regierungen systematisch bei Seite geschoben, von dem übrigen Deutschtum in und außerhalb Österreichs unbeachtet, von den eigenen Landesgenossen vernachlässigt, durch die Streitigkeiten der Tagespolitik völlig erstickt zu werden drohte.*“²⁵ Za tímto účelem Společnost vypisovala nejrůznější umělecké soutěže, udělovala subvence nejen na náklady související s tiskem díla, ale i s prací na něm, přidělovala stipendia k studijním pobytům v zahraničí a v prvních dvaceti letech trvání Společnosti také financovala vědecké expedice směřující za hranice monarchie i Evropy.

Během svého členství zastávali klasičtí filologové, archeologové i profesori starých dějin německé části Karlo-Ferdinandovy univerzity v Praze v rámci Společnosti nejrůznější posty ve třech odděleních (určených I. vědě, II. výtvarnému umění a III. literatuře) a vykonávali práci v různých komitích. Stanovy umožňovaly členství v několika odděleních zároveň.²⁶ Tak například v roce 1901 (a v následujících letech) působili na oddělení pro vědu profesori Holzinger, Rzach, Klein a Jung, přičemž Rzach byl členem ještě dvou dalších oddělení – oddělení pro výtvarné umění a oddělení pro

literaturu, ve kterém zastával post místopředsedy, zatímco pozici předsedy oddělení zastával jeho zeť, přední germanista August Sauer.²⁷ Wilhelm Klein byl spolu s Aloisem Rzachem nejen členem, ale také místopředsedou výtvarného oddělení, v roce 1903 již figuroval ve výroční zprávě jako jeho předseda. O šest let později (1909) se Kleinovo jméno objevilo v souvislosti s členstvím ve výboru měsíčníku *Deutsche Arbeit in Böhmen*, který Společnost od roku 1901 vydávala. Oba pánové působili kromě toho jako členové Kommission für Herausgabe der Forschungen zur deutschen Kunstgeschichte Böhmens (Komise pro publikování bádání k dějinám umění Čech). Profesor Jung, řádný člen oddělení pro vědu, naproti tomu pracoval v Kommission für die Publikationen zur deutschböhmisches Wirtschaftsgeschichte.

Na postu jednatele Společnosti působil v letech 1891–1900 profesor Heinrich Swoboda, i když řádným členem byl zvolen až v roce 1903 (tj. rok poté, co vedl archeologickou výpravu do Malé Asie, kterou Společnost financovala). Roku 1915 se stal také předsedou oddělení pro vědu a o tři roky později předsedou historické komise. Když se oddělení pro vědu v roce 1924 v rámci dalších přeměn Společnosti rozdělilo na dvě části (filosoficko-historickou a matematicko-přírodovědeckou), byl až do své náhlé smrti v červnu 1926 předsedou té první. Pak jej na tomto postu nahradil profesor Rzach.

V druhé polovině dvacátých let 20. století tak ve filosoficko-historickém oddělení působili profesori Swoboda (do skonu v roce 1926), Rzach, Holzinger, Praschniker, k nimž se v roce 1928 přiřadil Arthur Stein jako člen historické a později i prehistorické komise. Posledním profesorem klasické filologie, přijatým za řádného člena Společnosti, byl Theodor Hopfner v roce 1936, zatímco jeho bratr Friedrich, geofyzik a profesor vídeňské univerzity, se stal už několik let před jeho zvolením členem korespondentem.

²⁴ Viz: dopis H. Swobody C. Patschovi z 12. července 1901. Jan KOSTĚNEC – Alexander ZÄH, *Wissenschaftlicher Nachlass der deutsch-böhmischen archäologischen Expedition nach Lykaonien, Ostpamphylien und Isaurien (Kleinasien) durchgeführt im Jahre 1902*, Österreichische Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Kl., Denkschriften, Nr. 393, Wien 2011, s. 25.

²⁵ *Übersicht über die Leistungen der Deutschen Böhmens aus dem Gebiete der Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen, I. Band im Jahre 1891*, Prag 1893, s. 4.

²⁶ Viz: *Rechenschaftsbericht der Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur über die Tätigkeit a Jahresbericht der Deutschen Gesellschaft der Wissenschaften und Künste für die tschechoslowakische Republik* za příslušné roky.

²⁷ Ten si vzal za ženu jedinou Rzachovu dceru Heddu (1875–1973), která jako literátka-básnířka patřila k významným členům německého kulturního okruhu meziválečného období v Praze. Její práce byly otiskovány mj. i v časopise Společnosti *Deutsche Arbeit in Böhmen*. Viz k nim: Steffen HÖHNE, *August Sauer (1855–1926): ein Intellektueller in Prag zwischen Kultur- und Wissenschaftspolitik*, Köln – Weimar 2012; Eva VONDÁKOVÁ, *Hedda Sauer und Rainer Maria Rilke*, Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity R, řada germanistická, 2004, s. 281–286.

Podpora vědecké činnosti ze strany Společnosti

Z aktivit proklamovaných Společností měla význam zejména podpora ediční činnosti, kterou Společnost, jež disponovala vlastním nakladatelstvím, často nejen financovala, ale i vydáváním mnohých publikací vlastním nákladem realizovala.²⁸ Společnost kromě toho v devadesátých letech 19. století vydávala přehledy,²⁹ jež ve zkratce mapovaly počiny německých umělců, literátů i vědců v daném kalendářním roce. Objevovaly se v nich stručnější zprávy také o dílech, která psali profesoři klasické filologie, archeologie a starých dějin německé Karlo-Ferdinandovy univerzity (Otto Keller, Alois Rzach, Friedrich Schubert,³⁰ Julius Jung, Carl Holzinger, Wilhelm Klein, Heinrich Swoboda, Julius Jüthner).

Sedmnáct let Společnost rovněž financovala vydávání časopisu *Deutsche Arbeit* (*Monatsschrift für das geistige Leben der Deutschen in Böhmen*), jehož první ročník vyšel v roce 1901/1902, poslední (37.) v roce 1937/1938, a přinášel

i zprávy ze života německé univerzity a německých spolků.³¹ Společnost podpořila i vydání sborníku příspěvků členů Deutsche Gesellschaft für Altertumskunde (založen 1892), nazvaného *Symbolae Pragenses*, který vyšel při příležitosti konání 42. shromáždění německých filologů a pedagogů (Versammlung deutscher Philologen und Schulmänner) ve Vídni.³² Spolupodílela se i na vydání pamětního spisu věnovaného císaři Františku Josefovi I. k oslavě padesátiletého výročí jeho nástupu na trůn.³³

O podporu své práce si mohli zažádat i jednotlivci. K těm, jimž byla udělena, patřil i profesor Heinrich Swoboda, který již v prvním roce existence Společnosti dostal podporu ve výši 500 zlatých na náklady za tisk knihy *Die griechischen Volksbeschlüsse*, která ale vyšla s vrocením předcházejícího roku (1890) v Lipsku. Vyplacení částky k pokrytí finančních výdajů na tisk knihy, které již pravděpodobně byly Swobodou uhrazeny, se zdůvodnilo tak, že kniha „von einem der ausgezeichnetesten Fachmänner als ein für künftige Arbeit auf dem Gebiete des griechischen Staatsrechtes unentbehrliches Buch bezeichnet wurde und sich ebenso durch den Fleiss, mit welchem das der Arbeit zu Grunde liegende Inschriftenmateriale zusammengetragen als durch die Scharfsinnigkeit der Schlussfolgerungen auszeichnet, neue Aufschlüsse über bisher dunkle oder wenig bekannte Punkte der griechischen Staatseinrichtungen erbracht und damit unsere Kenntnis des Staatslebens in den hellenistischen Gemeinwesen wesentlich vermehrt hat“.³⁴ Swoboda se v knize, na základě

²⁸ Podrobné informace Společnost podávala v každoročně vydávané výroční zprávě o činnosti. V letech 1891–1923 to byla *Rechenschaftsbericht über die Tätigkeit der Gesellschaft deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen*, kterou v letech 1924–1937 vystřídala *Jahresbericht der Deutschen Gesellschaft der Wissenschaften und Künste für die tschechoslowakische Republik*. Ve výročních zprávách se nachází zmínky i o aktivitách profesorů klasických oborů v jednotlivých odděleních Společnosti. Velké množství publikací kulturně historicky zaměřených na německé obyvatelstvo v českých zemích vyšlo v rámci aktivit jednotlivých k tomu ustavených komisí.

²⁹ *Übersicht über die Leistungen der Deutschen Böhmens aus dem Gebiete der Wissenschaft, Kunst und Literatur*, 1. Band im Jahre 1891, Prag 1893; 2. Band im Jahre 1892, Prag 1894; 3. Band im Jahre 1893, Prag 1895; 4. Band im Jahre 1894, Prag 1897; 5. Band im Jahre 1895, Prag 1900.

³⁰ Friedrich Schubert (1844 – po roce 1910) působil na univerzitě dlouhá léta jako titulární mimořádný profesor pro obor klasická filologie. Domovem mu však bylo německé gymnázium na Malé Straně v Praze, kde působil po čtyřicet let jako učitel klasických jazyků (do roku 1893 jako člen profesorského sboru, poté, až do odchodu do penze v roce 1910, jako ředitel). Těžiště jeho odborné práce spočívalo zejména v editorské činnosti. V opakovaných vydáních publikoval v Praze, Vídni a Lipsku pro potřeby studentů Sofokleova dramata (*Oidipus král*, *Filoklétés*, *Aiás Antigona*). Vzhledem k tomu, že působil na německém gymnáziu i univerzitě, vydával je v němčině, ale některá byla přeložena do češtiny (Alois Breindl), polštiny a italštiny; čili do jazyků užívaných v rámci rakousko-uherské monarchie na středních školách vyučujících v tom kterém národním jazyce.

K němu Karla VYMĚTALOVÁ, *Friedrich Schubert*, in: *Procul ex oculis, procul ex mente*, s. 221–225 (zde další literatura).

³¹ Do časopisu přispíval i prof. Rzach (*Seminare und Institute der humanistischen Disziplinen an der philosophischen Fakultät der deutschen Universität in Prag*, *Deutsche Arbeit* 1908/1909, s. 237–243) nebo Heinrich Swoboda, který seznamoval širší veřejnost s přípravami a průběhem archeologické expedice do Malé Asie (*Kurzer Bericht über die deutschböhmisches archäologische Expedition nach Kleinasien*, *Deutsche Arbeit* 1901/1902, s. 505–507, 992–995; *Die deutschböhmisches archäologische Expedition nach Kleinasien*, *Deutsche Arbeit* 1902/1903, s. 784–793).

³² *Symbolae Pragenses, Festgabe der Deutschen Gesellschaft für Altertumskunde in Prag zur 42. Versammlung deutscher Philologen und Schulmänner in Wien 1892*, Prag – Wien – Leipzig 1893. Do sborníku z výše uvedených akademických pracovníků přispěli Julius Jung (*Imperium und Reichsbeamtenchaft*, s. 65–73), Alois Rzach (*Zur ältesten Überlieferung der Erga des Hesiodos*, s. 165–194) a Heinrich Swoboda (*Die athenischen Beschlüsse zu Gunsten der Samier*, s. 215–221).

³³ *Die deutsche Karl-Ferdinands-Universität in Prag unter der Regierung Seiner Majestät des Kaisers Josef I., Festschrift zur Feier des fünfzigjährigen Regierungs-Jubiläums Seiner Majestät des Kaisers Franz Josef I.*, Prag 1899. Viz: *Rechenschaftsbericht über die Tätigkeit der Gesellschaft deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen im Jahre 1899*, Prag 1900, s. 18.

³⁴ *Rechenschaftsbericht über die Tätigkeit der Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft*,

analýzy shromážděného epigrafického materiálu, zabýval usneseními lidových shromáždění řeckých států, jež se mu – přes určité odlišnosti – jevila v základních rysech jako víceméně stejná. Práce byla vnímána jako významný příspěvek k poznání řeckého občanského práva a autorovi přinesla cenu Společnosti.

O šest let později obdržel profesor Swoboda další příspěvek ve výši 500 zlatých na opatření rozptýleného studijního materiálu (literárního i epigrafického), který potřeboval k sepsání práce o volbě losem v Řecku. Ve výroční zprávě Společnosti to bylo okomentováno poznámkou, že „Swoboda, der schon seit langer Zeit sich eine bestimmte Ansicht über die staatsrechtliche Bedeutung der Loswahl erworben, ist bei der Fortsetzung seiner Untersuchungen auch zu einer neuen Ansicht über den historischen Ursprung dieser Einrichtung gelangt, deren Sicherung Gegenstand der weiteren Forschungen desselben sein muss“.³⁵

Že se finanční podpora nevztahovala jen na práce již renomovaných vědců, dokládá příspěvek ve výši 400 zlatých odsouhlasený asistentu Archeologického ústavu na univerzitě Johannu Endtovi, z něhož si měl zaplatit studijní cestu do Mnichova i zhotovení kreseb a fotografií řeckých váz, které potřeboval pro připravovanou knihu *Beiträge zur ionischen Vasenmalerei*, jež vyšla tiskem v roce 1899.³⁶ Obdobné pomoci se dostalo v roce 1923 dalšímu asistentovi Archeologického ústavu Aloisi Gotsmichovi,³⁷

Kunst und Literatur in Böhmen im Jahre 1891, Prag 1891, s. 10. Totéž bylo ještě jednou napsáno ve zprávě za rok 1892 (Prag 1893, s. 10).

³⁵ *Rechenschaftsbericht über die Tätigkeit der Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen im Jahre 1897*, Prag 1898, s. 12.

³⁶ Johann ENDT, *Beiträge zur ionischen Vasenmalerei*, Prag 1899. Přetisk vyšel v roce 2016 v německém nakladatelství Hansebooks. Jedná se o jeden z mnoha přetisků děl starších klasických filologů, jež jsou znovu uváděna na knižní trh.

Johann Endt (1869–1951) působil jako profesor klasických jazyků na německém gymnáziu v Praze na Smíchově; jako ředitel německého gymnázia ve Stříbře, následně v letech 1917–1922/1923 stál v čele německého gymnázia v Českých Budějovicích. Byl odborně činný jak v časopisech (*Wiener Studien*, *Žög*), tak knižně. Zajímal se zejména o historii a etnografii Krušných hor a jižních Čech. Zde uvedenou práci, věnovanou antickému malířství, napsal jako asistent Archeologického ústavu na německé univerzitě v Praze.

K němu viz: Alois SASSMANN, *Práce dr. Johanna Endta o jižních Čechách*, Rodopisná revue 1, 2003, s. 27; Rodopisná revue 2, 2003, s. 13 [online], [citováno 25. 10. 2020]. Dostupné z: https://de.wikipedia.org/wiki/Johann_Endt.

³⁷ Alois Gotsmich (1895–1974) byl posledním profesorem klasické archeologie na Německé

univerzitě v Praze, kterou znal jako student, asistent archeologického semináře u Wilhelma Kleina i akademický pracovník. Hlavní období jeho vědecké činnosti spadá až do poválečných let, kdy – po odsunu z Československa – působil na vysokých školách v Bavorsku (Bamberg, Řezno, Erlangen). K němu Karla VYMĚTALOVÁ, *Alois Gotsmich*, in: *Procul ex oculis, procul ex mente*, s. 155–161 (zde další literatura).

Úspěšně byla vyřízena i žádost tehdy soukromého docenta pro klasickou filologii Siegfrieda Reitera o přidělení subvence ve výši 600 korun, z níž si zaplatil cestovní náklady, které mu vznikly při studiu materiálů k biografii klasického filologa Friedricha Augusta Wolfa (1759–1824), jenž ve svém zásadním díle z roku 1785 *Prolegomena ad Homerum* zpochybil Homérovo autorství obou eposů.⁴⁰ Reiter publikoval Wolfovu korespondenci s významnými osobnostmi jeho doby.⁴¹

³⁸ *Rechenschaftsbericht über die Tätigkeit der Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur im Jahre 1923*, Prag 1924, s. 18.

Studie stejného titulu se v bibliografii profesora Gotsmiche nenachází. Mohlo by se ale jednat o příspěvek uveřejněný k nedožitým narozeninám Heinricha Swobody. Viz: Alois GOTSMICH, *Beiträge zur kretischen und griechischen Vasenmalerei*, in: *ΕΠΙΤΥΜΒΙΟΝ*, Reichenberg 1927, s. 41–75.

³⁹ *Rechenschaftsbericht über die Tätigkeit der Deutschen Gesellschaft der Wissenschaften und Künste für die tschechoslowakische Republik im Jahre 1925*, Prag 1926, s. 28 a 33. Bližší údaje k první studii o chronologii atických malířů červenofigurových váz se nepodařilo dohledat. Druhá publikace dle Gotsmichovy bibliografie ale vyšla již v roce 1923 jako Alois GOTSMICH, *Entwicklungsgang der kretischen Ornamentik*, Wien 1924.

⁴⁰ *Rechenschaftsbericht über die Tätigkeit der Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen im Jahre 1904*, Prag 1905, s. 24. Totéž je zmíněno ve výroční zprávě za rok 1905 (Prag 1906, s. 16).

⁴¹ Siegfried REITER, *Friedrich August Wolfs Briefe an Goethe*, Goethe Jahrbuch XXVII. Band, 1906, s. 56–97. (Vyšlo i knižně.); TÝŽ: *Friedrich August Wolf und David Ruhnkennius. Nebst ungedruckten Briefen*, Leipzig 1906.

Společnost v roce 1926 uhradila část nákladů na tisk knihy profesora Arthura Steina o římském jezdeckém stavu doby císařské,⁴² jež je dodnes zdrojem cenných informací. Držiteli stolice klasické archeologie na Německé univerzitě Camillo Praschnikerovi Společnost přispěla na tisk knihy *Studien zu den Metopen des Parthenons*⁴³ a profesoru Otto Kellerovi (byť již byl na odpočinku ve Stuttgartu) na druhé vydání *Q. Horatii opera II. Band*.

Finanční podpora udělená dílům a práci klasických filologů, archeologů i historiků starých dějin představovala jen zlomek výdajů, které Společnost vynakládala na vydávání publikací. Na druhé straně to poukazuje jasně na širší záběr jejich peněžních dotací, jež nebyly zaměřeny toliko na díla související s regionální historiografií, uměním nebo literární tvorbou německých autorů v Čechách narozených či zde jen působících, i když v poměru vynakládaných peněz či četností dotací by jejich počet dozajista publikace s tématy z řeckých a římských dějin mnohonásobně převýšil. Je možné, že při podpoře jejich vydávání sehrálo svou roli také zastoupení představitelů „klasických“ stolic v jednotlivých odděleních a jejich nezištná dlouholetá práce pro Společnost.

Česko-německá archeologická expedice do Malé Asie

Sedmdesátá léta 19. století byla dobou rozmachu vědeckých přírodopisně, etnograficky a archeologicko-historicky zaměřených expedic,⁴⁴ jež se pořá-

daly jak za podpory státu, tak za výrazného přispění vědeckých institucí, v Rakousku-Uhersku zejména vídeňské Akademie věd. A založení archeologicko-epigrafického semináře v říjnu 1876 ve Vídni, později změněného na Ústav pro klasickou archeologii, starověk a epigrafiku, jež bylo dílem profesorů vídeňské univerzity Alexandra Conzeho a Otto Hirschfelda, podpořilo rozvoj oboru, který byl doposud v podunajské monarchii popelkou, a umožnilo uskutečnění obdobných výprav i rakouskými vědci.

Společnost pro podporu německé vědy, umění a literatury v Čechách se ve snaze vyrovnat se „sesterským“ institucím v německy mluvících zemích do těchto aktivit zapojila. Z výprav finančně Společností podporovaných lze jmenovat expedici orientalisty Eduarda Glasera do Arábie, profesora Viktora Schiffnera na ostrovy Jáva a Sumatra, profesora Hermanna Dextera do Korálového moře nebo profesora Antona Gnirse na Istrii.⁴⁵ Na

Otto Benndorf, Conzeho nástupce na stoličce klasické archeologie ve Vídni, podnikl dvě výpravy do maloasijské Lykie, kde objevil a zdokumentoval hérón v Gjölbashi Tryse, a v roce 1895 zahájil práce v tureckém Efesu, na nichž se Rakušané dodnes podílí. Výsledky publikoval pod titulem *Vorläufiger Bericht über zwei österreichische Expeditionen nach Kleinasien*, (Separatabdruck aus Arch.-epigraphische Mittheilungen aus Österreich 6. Jhg., Heft 11), Wien 1908.

Tri cesty do Lykie a Iónie vedené Antonem von Premerstein, pozdějším profesorem starých dějin na Německé univerzitě v Praze, a tajemníkem pobočky Rakouského archeologického ústavu ve Smyrně Josefem Keilem dokumentovaly epigrafický materiál pocházející z těchto oblastí. Výsledkem jejich několikaleté spolupráce bylo dílo Anton von PREMERSTEIN – Joseph KEIL, *Bericht über eine Reise in Lydien und der südlichen Aeolis, ausgeführt im Auftrage der Kais. Akademie der Wissenschaften*, Denkschriften der Akademie der Wissenschaften in Wien, phil.-hist. Kl., 1908, 53. Bd., 2. Abh. Wien 1908. Vídeňská Akademie věd spolu s ministerstvem kultury a vyučování financovala i přírodovědnou expedici do Albánie a Černé Hory, které se v roce 1916 účastnil i pozdější profesor klasické archeologie na univerzitě v Praze Camillo Praschniker. Spolu s Arnoldem Schroberem, pozdějším profesorem klasické archeologie v Grazu, svůj výzkum publikovali v roce 1919 pod titulem *Archäologische Forschungen in Albanien und Montenegro*, Akademie der Wissenschaften Wien, Schriften der Balkan-Kommission, Antiquarische Abt., Wien 1919.

Viz k tomu mj.: *Von der österreichischen Expedition nach Kleinasien*, Bohemia vom 14. Juli, Nr. 192, s. 2; zpráva prof. Conzeho in: Zög 1873, s. 69; Gerhard DOBESCH, *100 Jahre Kleinasienische Kommission. Rückblick und Ausblick*, in: Die epigraphische und altertumskundliche Erforschung Kleinasien: 100 Jahre Kleinasienische Kommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Akten des Symposiums vom 23. bis 25. Oktober 1990, Ergänzungsbände zu den Tituli Asiae Minoris (ETAM) 14, 1993.

⁴⁵ Arabista a archeolog Eduard Glaser (1855–1908) v osmdesátých a devadesátých letech podnikl čtyři výpravy na Arabský poloostrov, tu poslední, do Jemenu v roce 1892,

⁴² Arthur STEIN, *Der römische Ritterstand. Ein Beitrag zur Sozial- und Personengeschichte des römischen Reiches*, München 1927.

Masarykův ústav a Archiv Akademie věd České republiky, fond Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen, karton 49, osobní složka Arthur Stein. Dopis Společnosti A. Steinovi. Na knihu dostal celkem 5 000 K s tím, že částka měla být vyplacena nadvakrát, a to ve lhůtě dvou let od rozhodnutí o jejím udělení. Profesor Stein si zbytek (druhou část) příspěvku ani nevybral – viz jeho dopis ze dne 22. prosince 1926 (Tamtéž).

Rechenschaftsbericht über die Tätigkeit der Deutschen Gesellschaft der Wissenschaften und Künste für die tschechoslowakische Republik im Jahre 1926, Prag 1927, s. 14.

⁴³ *Rechenschaftsbericht über die Tätigkeit der Deutschen Gesellschaft der Wissenschaften und Künste für die tschechoslowakische Republik im Jahre 1926*, Prag 1927, s. 14. Kniha nakonec vyšla pod jiným názvem, a to Camillo PRASCHNIKER, *Parthenonstudien*, Wien – Augsburg 1928, a je jeho nejvýznamnějším dílem, jež je dodnes ceněno pro kresby metop, které Praschniker pořídil a zachytil v nich jejich stav v první čtvrtině minulého století.

⁴⁴ Profesor klasické archeologie na vídeňské univerzitě Alexander Conze vedl v letech 1873 a 1875 výzkumy na ostrově Samothrace v Egejském moři, profesor klasické archeologie

konci 19. století člen korespondent Společnosti, profesor Otto Benndorf, navrhl, aby také zorganizovala vědeckou archeologickou expedici do vnitrozemí Malé Asie (Isaurie) s cílem objevit a popsat dosud neznámé památky. Postoj Společnosti k organizaci a podpoře podobného projektu byl vyjádřen slovy: „*Es sind absolut und nach Maßgabe unserer Mittel nicht unbedeutende Summen, die wir für die beiden zuletzt genannten wissenschaftlichen Reisen zur Verfügung gestellt haben, aber wir sind der Meinung, daß wir uns damit in den Dienst von Aufgaben stellen, deren Lösung wir in allerersten Reihe anzustreben haben. Wenn wir den wissenschaftlichen Dienst für die Deutschen des Landes organisieren wollen, dürfen wir uns nicht darauf beschränken, ihnen die Arbeitsgebiete erschließen zu helfen, die im Innern des Landes gelegen sind. Wir müssen es ihnen ermöglichen an allen Problemen mitzuarbeiten, die der wissenschaftlichen Forschung an irgend einem Punkte der Welt gestellt sind und an denen sich die wissenschaftliche Kraft der Völker im internationalen Wettkampfe mißt. Die kleinasiatische Expedition zumal stellt uns mitten in den Dienst eines Problems, zu dessen Lösung österreichische Gelehrte und österreichische Mäcenaten sich bisher schon mit schönem Erfolge bemüht haben. Indem wir hiebei in einem engen Zusammenschluß mit den von der Wiener Akademie ausgesandten Expeditionen taten, sichern wir uns den höheren Erfolg gemeinsamer Arbeit. Es muß unser Bestreben sein, dahin zu wirken, daß die deutschen Forscher Böhmens möglichst mit in Betracht gezogen werden, wenn Aufgaben im internationalem Zusammenwirken wissenschaftlicher Vereinigung zu lösen sind.*“⁴⁶

Trasa navrhované maloasijské expedice měla navázat na předcházející výzkumy Rakušanů Otto Benndorfa (1883) v Lykii⁴⁷ a hraběte Karola

Lanckoroňského v Pamfýlii a Pisidii (1885/1886).⁴⁸ Vzhledem k tomu, že vnitrozemí Malé Asie tehdy nebylo důkladně prozkoumáno, korespondoval itinerář výpravy, zaměřený na procestování a popis oblasti antické Isaurie, s plánem počítajícím výhledově s postupným zmapováním celého maloasijského vnitrozemí. Isaurie spolu s částí Lykáonie, Pamfýlie a Pisidie byla zvolena mimo jiné i proto, že v předcházejících padesáti letech ji navštívil jen jeden vědec, americký klasický filolog a archeolog John Robert Sitlington Sterrett,⁴⁹ a pro vědeckou obec byla tak trochu „tabula rasa“.

Heinrich Swoboda, pověřený vedením expedice,⁵⁰ se k úkolům výpravy vyjádřil na stránkách časopisu *Deutsche Arbeit* v retrospektivě takto: „*Die Aufgabe, welche der Expedition gestellt wurde, war die Bereisung der antiken Landschaft Isaurien und zwar: die systematische Aufnahme des gesamten über Tag befindlichen Materials an Architekturresten, Skulpturen und Inschriften, die Fixierung der eingeschlagenen Route und stete Beobachtungen zur Ortskunde, sowie antike und moderne Siedlungsverhältnisse; eigentliche(n) Ausgrabungen fasste man nichts ins Auge.*“⁵¹ Měli tedy za úkol zkoumat pouze ty pozůstatky, které se nacházely na povrchu a časově spadaly od doby helénistické až po vládu Seldžuků. Jejich cílem se nestaly vykopávky, na něž by bylo velmi obtížné sehnat dostatečné množství finančních prostředků a nejrůznějších povolení z turecké strany. Cenný materiál, který z výpravy dovezli, představují mj. fotografie zachycující každodenní život na tureckém venkově, jež dnes mají velkou dokumentační hodnotu.

Všichni účastníci připravované archeologické expedice měli k Čechám a pražské německé univerzitě nějaký vztah. Heinrich Swoboda už několik

financovala částkou 8 000 zlatých právě Společnost pro podporu německé vědy, umění a literatury v Čechách. Botanik Viktor Ferdinand Schiffner (1862–1944) výsledky své expedice publikoval o několik let později jako *Expositio plantarum in itinere suo indico annis 1893/94 suscepto collectarum...*, Denkschriften der Akademie der Wissenschaften, math.-naturwiss. Kl., 67 Bd., 1899, Wien 1901. Středoškolský profesor dějepisu a zeměpisu Anton Gnirs (1873–1933) realizoval topografické výzkumy na Istrijském poloostrově během svého pedagogického působení v Pule na počátku 20. století.

Übersicht über die Leistungen der Deutschen Böhmens, 2. Band im Jahre 1893, s. 9: „*Die Ergebnisse dieser Reisen waren durchaus befriedigend, z. T. hervorragend, z. T. harren noch der endgültigen wissenschaftlichen Verwertung; jedenfalls geben sie unseren heimischen Forschern Veranlassung, ihre Kräfte an hohen Aufgaben zu erproben, bereicherten die heimischen Institute und Sammlungen.*“

⁴⁶ Tamtéž, s. 10.

⁴⁷ Otto BENNDORF, *Vorläufiger Bericht über zwei österreichische Expeditionen nach Kleinasien*,

Wien 1883; TÝŽ – George NIEMANN, *Reisen in Lykien und Karien*, Wien 1884.

⁴⁸ Výsledky výpravy publikoval jako Karol LANCKOROŇSKI et al., *Städte Pamphyliens und Pisidiens*, 2 Bde., Wien 1890–1892.

⁴⁹ John Robert SITLINGTON STERRETT, *The Wolfe Expedition to the Asia Minor*, Papers of the American School of the Classical Studies at Athen, Vol. 3, Boston 1888. K němu Katarzyna JELEŇ-MOTARSKA, *Archeological Traveller: „The Wolfe Expedition“*, *Roczniki kulturoznawcze* 3, 2014, Tom V, s. 123–132.

⁵⁰ Prof. Swobodovi byla z důvodu organizace a realizace expedice povolena ministerstvem kultu a vyučování ve Vídni na letní semestr roku 1902 dovolená. Archiv Univerzity Karlovy, fond Německá univerzita, osob. složka Heinrich Swoboda. Dopis ze státního místodržitelství na děkanát Filozofické fakulty německé Karlo-Ferdinandovy univerzity v Praze ze dne 15. prosince 1901.

⁵¹ H. SWOBODA, *Die deutschböhmsche archäologische Expedition nach Kleinasien*, *Deutsche Arbeit* 1902/1903, s. 784–793.

let jako řádný profesor řeckých dějin a epigrafiky na německé Karlo-Ferdinandově univerzitě působil; profesor Julius Jüthner, v době konání expedice činný na univerzitě ve Freiburgu, dříve v Praze studoval i získal habilitaci; Carl Ludwig Patsch,⁵² kustod Bosensko-hercegovinského zemského muzea v Sarajevu, se v Čechách narodil a v Praze absolvoval univerzitní studia (obor historie a zeměpis);⁵³ architekt Fritz Knoll (1872–1940) pocházel z Karlových Varů.⁵⁴ Možná i proto byla expedice v příspěvcích, které informovaly o jejím průběhu na stránkách časopisu *Deutsche Arbeit*, označována jako „deutschböhmisches Expedition“⁵⁵ a čtenářům se také od profesora Swobody dostalo o průběhu expedice dostatek informací.⁵⁶

⁵² Carl Ludwig Patsch (1865–1945), profesor slavistiky na vídeňské univerzitě, od 1898 kustod antické sbírky Bosensko-hercegovinského zemského muzea v Sarajevu. Dva roky po výpravě do Malé Asie s H. Swobodou se stal prvním ředitelem Ústavu pro balkanologii (k. k. Institut für Balkanforschung) v Sarajevu. K němu viz: A. HÁJEK, *Carl Patsch (1865–1945)*, Südost-Forschungen (dále SOF) 12, 1953, s. 263–269; K. NEHRING, *Der im Südost-Institut aufbewahrte Nachlaß von Carl Patsch. Briefe an Carl Patsch 1888–1894*, SOF 57, 1998, s. 287–294.

⁵³ Společnost mu v roce 1902 přispěla částkou 6 000 K na výpravu do jižní Dalmácie, kde chtěl zmapovat památky na Řeky a Římany. Jeho zásluhou tak byl podstatně rozmnožen počet zde zjištěných památek. Zatímco předtím bylo známo pouze patnáct římských lokalit, po Patschově expedici jich bylo zaznamenáno již víc než sto dvacet. *Rechenschaftsbericht über die Tätigkeit der Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen im Jahre 1902*, Prag 1903, s. 9; *Aus dem Jahresbericht der Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen für das Jahr 1904*, Deutsche Arbeit 1903/1904, s. 529.

⁵⁴ V expedici měl na starost zakreslování nálezů a jejich fotodokumentaci. Účastnil se pak i dalších expedic organizovaných rakouskou Akademií věd, a to do Efesu. K němu viz: Jan KOSTĚNEC – Alexander ZÄH, *Wissenschaftlicher Nachlass der deutschböhmisches archäologischen Expedition nach Lykaonien, Ostpamphylien und Isaurien (Kleinasien) durchgeführt im Jahre 1902*, Österreichische Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Kl., Denkschriften, Nr. 393, Wien 2011, s. 24; J. WEINMANN, *Fritz Knoll*, in: Egerländer Biographisches Lexikon, 1. Bd., Männedorf 1985, s. 266.

⁵⁵ H. SWOBODA, *Kurzer Bericht über die deutschböhmisches archäologische Expedition nach Kleinasien*, Deutsche Arbeit 1901/1902, s. 992–995. (Článek stejného obsahu vyšel v Jahrbuch des kais. Deutschen Archäologischen Instituts 17, 1902, s. 160–161); TÝŽ, *Die deutschböhmisches archäologische Expedition nach Kleinasien*, Deutsche Arbeit 1902/1903, s. 784–793.

⁵⁶ H. SWOBODA, *Vorbericht über die von der Gesellschaft ausgerüstete wissenschaftliche Expedition nach Kleinasien*, Deutsche Arbeit 1901/1902, s. 505–507; TÝŽ, *Kurzer Bericht über die deutschböhmisches archäologische Expedition nach Kleinasien*, Deutsche Arbeit 1901/1902, s. 992–995; TÝŽ, *Die deutschböhmisches archäologische Expedition nach Kleinasien*, Deutsche

Expedice byla schválena na valném shromáždění Společnosti 22. června 1901, potvrzena ještě na schůzi 7. března 1902. V roce 1901 předpokládáné náklady dosahovaly částky 12 000 korun, nakonec však došlo k jejich navýšení až na 18 000 K. Příprava na cestu se neobešla bez komplikací – její účastníci nepůsobili na jednom místě, a tak kontakt mezi nimi byl poměrně zdlouhavý, museli prostudovat množství materiálu, bylo nutné získat povolení zaměstnavatele k dovolené, protože cesta byla naplánována v termínu od dubna do června, vyříditi četná povolení na turecké straně a další neodkladné logistické záležitosti.

Čtyřlenná výprava se nakonec sešla až v Konstantinopoli, odkud se společně s pomocníky a jedním četníkem, přiděleným na ochranu, přepravila anatolskou železnicí do města Konya (starověké Ikonion) v centrální Anatolii, které se stalo jak východiskem (4. dubna 1902), tak cílem výpravy (28. června t. r.). Vědci s doprovodem cestovali na koních nebo – přes obtížné úseky pohoří Taurus – pěšky, takže přesuny byly namáhavé a zdlouhavé.

Jeden z velkých úspěchů expedice spočívá v prvním řádném vědeckém průzkumu a popisu zbytků sídliště Palaia Isaura (latinsky Isaura Vetus),⁵⁷ města, které až po byzantskou dobu bylo významným centrem a nacházelo se na kopci Zengibar Kalesi, vzdáleném asi 10 kilometrů od města Bozkir (Siristat). Podařilo se zde zdokumentovat těžko přístupné ruiny s částí dlouhé pevnostní zdi s dvěma branami a věžemi pocházejícími z helénistického období, zbytky triumfálních oblouků císařů Hadriana, Marka Aurelia a Alexandra Severa i pozůstatky později postavených byzantských kostelů. Snímky expedicí pořízené byly dlouhou dobu považovány za ztracené a jsou velmi cenné, protože mnohé na nich zachycené stavby jsou dnes již zničeny.

K dalším výsledkům výpravy patřilo zmapování chetitských skalních monumentů v lokalitách Fassilar a Eflatün Pinar, zdokumentování zbytků velkého antického osídlení na místě nazvaném Gölcük Ören, které do doby konání této expedice nebylo známo a dodnes se je nepodařilo s nějakou

Arbeit 1902/1903, s. 784–793.

⁵⁷ Ruiny Palaia Isaura předtím navštívili jen John Robert Sitlington Sterrett (1851–1914) a paděšát let před ním skotský diplomat a archeolog William John Hamilton (1731–1803), kteří zde pobýli ale jen jeden den. K W. K. Hamiltonovi Brian FOTHERGILL, *Sir William Hamilton, envoy extraordinary*, London 1969.

antickou lokalitou identifikovat.⁵⁸ Výprava, ukončená opět v Konyi, jíž se z časových důvodů nepodařilo splnit všechny naplánované úkoly, si zpátky do Prahy přivezla bohatý epigrafický materiál, několik stovek kreseb, plánů i fotografií, které se měly stát předmětem dalšího odborného studia. Za nejcennější výsledek však lze považovat pořízení fotografií a otisků tří set antických nápisů sloužících k dalšímu epigrafickému studiu.

Publikování získaného materiálu však víceméně uvázlo na mrtvém bodě. Sice hned po návratu byla v *Mitteilungen der Gesellschaft deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen* (Nr. XV) uveřejněna předběžná zpráva⁵⁹ a získané poznatky byly poskytnuty na Swobodovu žádost také kunsthistorikovi Josefu Strygowskému, který je využil ve své knize – průvodci po církevních památkách Malé Asie.⁶⁰ Ale na konečné publikování zpracovaných poznatků si vědecká obec musela počkat až do roku 1935.⁶¹

Důvody časové proluky mohly být změna politické situace (vznik samostatného Československa), přeměna Společnosti v Deutsche Gesellschaft der Wissenschaften und Künste, k níž došlo v roce 1924, i nenadálá smrt

profesora Swobody, vedoucího expedice. O vydání práce se začalo jednat po několikaleté odmlce v roce 1927 z podnětu Aloise Rzacha a Arthura Steina i předsedy Společnosti profesora Grossera.⁶² Hlavními autory práce se stali profesor starých dějin na univerzitě v Greifswaldu Josef Keil a jediný z původních účastníků expedice, který se na publikování podílel, Fritz Knoll. Materiály vztahující se k architektuře zpracovával Knoll, Josef Keil se věnoval epigrafickému materiálu, kdy navázal na práci profesora Swobody, jenž otisky pořízené během expedice studoval až do své smrti. Zbylí účastníci výpravy dali k dispozici toliko materiál, který měli v držení, proto nebyla ve vydání knihy jejich jména uvedena.

Z finančních důvodů se nejprve uvažovalo o tom, že by byla vydána pouze část (epigrafický materiál) pod kratším titulem *Denkmäler aus Lykaonien und Isaurien*. Měla být prvním číslem v publikační řadě *Abhandlungen der Deutschen Gesellschaft der Wissenschaften und Künste, phil.-hist. Abt.*,⁶³ jež byla na rok 1933 plánována. Ze záměru však sešlo i kvůli nesouhlasu autorů s krácením připravovaného vydání.⁶⁴ Kniha v menším počtu výtisků, než se původně předpokládalo, pak byla vytištěna jen díky anonymnímu

⁵⁸ Před pár lety byla Klausem Belkem starověká Isaura identifikována s Leontopolí, pojmenovanou podle císaře Leóna I. (457–474 n. l.). K tomu J. KOSTĚNEC – A. ZÁH, *Wissenschaftlicher Nachlass*, s. 21; také Klaus BELKE, *Von Isaura zu Leontopolis*, in: ΛΙΘΟΣΤΡΩΤΟΝ, Studien zur byzantinischen Kunst und Geschichte, Festschrift für Marcell Restle, B. Borkopp – Th. Steppan (eds.), Stuttgart 2000, s. 5–16.

⁵⁹ H. SWOBODA – J. JÜTHNER – F. KNOLL – K. PATSCH, *Vorläufiger Bericht über eine archäologische Expedition nach Kleinasien, unternommen im Auftrage der Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen*, Prag 1903. Viz také: *Jahresbericht der Deutschen Gesellschaft der Wissenschaften und Künste in der tschechoslowakischen Republik im Jahre 1933*, Prag 1934, s. 9.

⁶⁰ Dopis J. Strygowského Heinrichu Swobodovi z 30. října 1902 in: T. ALUŠÍK – J. KOSTĚNEC – A. ZÁH, *Die Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen und ihre archäologische Expedition*, s. 37. Viz také: Josef STRYGOWSKI, *Kleinasien, Ein Neuland der Kunstgeschichte*, Leipzig 1903 (nový přetisk primary source edition, Nabu Press 2014).

⁶¹ *Denkmäler aus Lykaonien, Pamphylien und Isaurien. Ergebnisse einer im Auftrage der Gesellschaft im Jahre 1902 von Julius Jüthner, Fritz Knoll, Karl Patsch und Heinrich Swoboda durchgeführte Forschungsreise*, H. Swoboda – J. Keil – F. Knoll (Hgg.), Brünn – Prag – Leipzig 1935. Recenze k publikaci byly mimo jiné uveřejněny in: *Deutsche Literaturzeitung* 1936, s. 833–834 (Rudolf Herzog); *The Journal of Hellenic Studies* 1936, s. 257–261 (William Mitchell Ramsay) a v *Philologische Wochenschrift* 1937, s. 48–51 (F. Hiller von Gaertringen).

⁶² Dopis předsedy Společnosti prof. Grossera J. Keilovi ohledně jeho podílu na vydání ze dne 26. května 1927, Praha. J. KOSTĚNEC – A. ZÁH, *Wissenschaftlicher Nachlass der Deutsch-böhmischen Archäologischen Expedition nach Lykaonien, Ostpamphylien und Isaurien*, Denkschriften der phil.-hist. Kl. der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 393. Band, Reihe Ergänzungsbände in den Tituli Asiae Minoris B. 26, Wien 2011, s. 45.

⁶³ A. ZÁH, *Die deutsch-böhmische archäologische Expedition nach Kleinasien 1902 und neue kunstwissenschaftliche Forschung in lykaonisch-isaurischen Grenzgebiet*, in: *Forschungsbeiträge der geisteswissenschaftlichen Klasse*, Eduard Hlawitschka (Hg.), München 2009, s. 41–60 (zde s. 47).

První pojednání *Abhandlungen* této třídy nakonec vyšlo až v roce 1941, do roku 1945 jich bylo celkem vydáno dvacet.

⁶⁴ Dopis J. Keila Společnosti z 20. června 1933, Greifswald. Viz: J. KOSTĚNEC – A. ZÁH, *Wissenschaftlicher Nachlass*, s. 46: „... wurde mir bald klar, dass ein Herausnehmen dieser Inschriften aus dem sonstigen auf dieser Expedition gewonnenen Material nicht verantwortet könne und auch bei Swoboda selbst zweifellos dem schwersten Widerstande begegnet wäre, da er seine Arbeit stets nur als einen Teil der Gesamtpublikation betrachtet und angelegt hatte. Nur durch eine solche Gesamtpublikation der auf der Expedition aufgenommenen Denkmäler könnte die der Wissenschaft gegenüber übernommene Verpflichtung eingelöst werden, und eine baldige Fertigstellung dieser Publikation müsste deshalb als besonders dringlich erscheinen, weil die von englischer und amerikanischer Seite organisierte Durchforschung Kleinasiens immer näher an das von der deutschböhmischen Expedition bereiste Gebiet heranrückt, sodass ein Teil ihrer Arbeit bei längerem Zuwarten stark an Wert zu verlieren droht.“

americkému sponzorovi, kterým byl pravděpodobně přítel profesora Keila, americký archeolog a zakládající člen American Society of Archeological Research in Asia Minor William Hepburn Buckler.⁶⁵

Materiály expedice, uchovávané před druhou světovou válkou v archivu Společnosti, měly složitý osud a v podstatě byly považovány za ztracené.⁶⁶ Nové světlo do bádání vrhly až písemnosti a fotografie nalezené v roce 1996 v Archivu hlavního města Prahy⁶⁷ a v roce 2006 v pozůstalosti profesora Patsche, uchovávané nyní v Bayerisches Hauptarchiv v Mnichově. Posloužily k oživení zájmu jak o činnost Společnosti, tak i o vědecký odkaz profesora Heinricha Swobody a jeho společníků. Po stopách Swobodovy expedice se také v roce 2006 vydal Alexander Zäh, který následně s dalšími kolegy výsledky výpravy publikoval v *Denkschriften* Rakouské akademie věd.⁶⁸

Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen, později přejmenovaná na Deutsche Gesellschaft der Wissenschaften und Künste für die tschechoslowakische Republik sehrála v kulturním i vědeckém životě Němců žijících na území dnešní České republiky na sklonku 19. a v prvních čtyřech desetiletích 20. století nezastupitelnou roli. K jejímu renomé i činnosti nemálo přispěli také profesori klasické filologie, archeologie a starých dějin působící na německé univerzitě v Praze, kteří svými aktivitami v rámci Společnosti přesahovali i do oblastí, jež s vědou, kulturou a uměním německy hovořícího obyvatelstva úzce souvisely. Na druhé straně jim však Společnost poskytovala mj. finanční zázemí pro realizaci jejich odborných cílů, zejména vydání publikací. A archeologic-

ká výprava podniknutá v roce 1902 do Malé Asie zviditelnila německou vědeckou obec nejen v rámci českých zemí, rakousko-uherské monarchie, ale i širší odborné veřejnosti.

⁶⁵ T. ALUŠÍK – J. KOSTĚNEC – A. ZÄH, *Die Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen und ihre archäologische Expedition*, s. 35.

⁶⁶ K osudům archivu Společnosti viz: Alena MÍŠKOVÁ – Michael NEUMÜLLER, *Společnost pro podporu německé vědy, umění a literatury v Čechách (Německá akademie věd v Praze) 1891–1945*, Praha 1994, s. 7–68 (inventář k archivnímu fondu).

⁶⁷ Materiály Společnosti (zbytkový fond) nalezené v Archivu hlavního města Prahy obsahovaly korespondenci a dokumenty z let 1902–1909, korespondenci a dokumenty z let 1927–1935 a zbytky fotoalba se snímky z expedice spolu s inventárním seznamem 168 fotografií. Nesly označení DAW 31: Kleinasiatische Expedition 1901–1903. J. KOSTĚNEC – A. ZÄH, *Wissenschaftlicher Nachlass*, s. 19–20.

⁶⁸ J. KOSTĚNEC – A. ZÄH, *Wissenschaftlicher Nachlass der Deutsch-böhmischen Archäologischen Expedition nach Lykaonien, Ostpamfylion und Issaurien*, *Denkschriften der phil.-hist. Kl. der Österreichischen Akademie der Wissenschaften* 393. Band, Reihe Ergänzungsbände in den Tituli Asiae Minoris B. 26, Wien 2011.

Didaktické studie

Povstání v nizozemských provinciích v učebnicích dějepisu od počátku 19. století do současnosti

The Dutch Revolt in Czech History Textbooks from the Early 19th Century to the Present

Kateřina Pražáková – Margareta Garabiková Pártlová

Abstrakt

Studie se zabývá způsobem, jak se čeští žáci v hodinách dějepisu seznamovali s problematikou nizozemské revoluce, jež probíhala v poslední třetině 16. století. Ačkoliv šlo o učební látku, která jen velmi okrajově souvisela s historií českých zemí, byla jí v učebnicích od první poloviny 19. století až do současnosti věnována mimořádná pozornost. Zájem o tyto historické reálie lze vysvětlit tím, že nizozemská revoluce mohla být v době národnostního útisku nenápadně vyzdvižována jako určitý příklad a ujištění, že nad Habsburky je možné zvítězit. Výklad zdůrazňující boj národa za vlastní stát a současně napadající katolickou církev byl vítaný také v době první republiky. Po druhé světové válce začalo být povstání v Nizozemí ještě navíc interpretováno jako první buržoazní revoluce, nedokonalý pokus lidu svrhnout své vykořisťovatele. Současně však seriózně pracující historici objevili možnosti, jež nabízel výzkum hospodářských dějin a později také dějin kultury.

Abstract

The study deals with the reflection of the Dutch Revolt of the late 16th century in history textbooks for Czech and Czechoslovak schools. Since the early 19th century up until now, this topic has occupied suprisingly large textbook space given its rather limited relevance to actual Bohemian history, possibly due to the Dutch Revolt's recognition by disheartened Czech nationalists as both example and evidence of a succesful insurrection against the Habsburgs. Neither was the imposing notion of the Dutch disengagement from their ruling dynasty as well as from the Catholic Church lost

on those who would later support the newly-emerged Czechoslovak Republic. After 1945, the Dutch Revolt was to be interpreted as the first bourgeois revolution, a hint of a bid of the oppressed popular masses for power. At the same time, however, social historians and later on also cultural historians provided a viable scholarly and somewhat unbiased insight into the topic.

Klíčová slova

Nizozemská revoluce – učebnice dějepisu – pedagogika v době první republiky – komunistická ideologie – hospodářské dějiny – pozitivismus – moderní média ve výuce

Keywords

Dutch Revolt – Czech History textbooks – Czechoslovak-Republic-era pedagogy – Communist ideology – economic history – positivism – modern media in education

Impulsem ke vzniku této studie se stalo zjištění, že v českých učebnicích byl dlouhodobě vyhrázován značný prostor povstání, jež vedlo ke vzniku samostatného Nizozemí. Na střet mezi Španělským královstvím a nizozemskými provinciemi ve druhé polovině 16. století kladli tvůrci mnoha učebních příruček větší důraz než na většinu revolt či bojů, které v době středověku a raného novověku probíhaly v jiných částech Evropy. Více autorů se o nizozemském povstání rozepisovalo podrobněji, než by odpovídalo jeho významu pro další vývoj celé Evropy. Mimořádná pozornost, jíž se toto téma v českých učebnicích dlouhodobě těšilo, vedla k nápadu, využít ho při srovnávání, jak se po stránce obsahové i didaktické vyvíjely učebnice určené českým žákům od počátku 19. století až do současnosti.

Při výzkumu, jak významné učebnice nizozemské povstání zobrazovaly, si autorky kladly celou řadu otázek. Ke klíčovému samozřejmě náleželo, ve kterém období a z jakých důvodů začali autoři učebnic považovat revoltu proti španělskému králi za důležitou učební látku. Nejprve byl podrobněji popsán první obraz nizozemského povstání, s nímž se žáci seznamovali. Dále autorky studie zjišťovaly, jak se toto prvotní vylíčení příčin a průběhu povstání v českých učebnicích dějepisu dále vyvíjelo a do jaké míry ho ovlivňovaly proměny politické i kulturní situace, v níž se česká společnost nacházela. Nabízela se otázka, jak moc se tu projevilo dobové filosofické přesvědčení o tom, co je klíčovým hybatelem dějin. Při analýze jednotlivých učebnic bylo žádoucí stanovit, jaké informace si měli

žáci přednostně zapamatovat a kterou stranu konfliktu měli pedagogové představit v příznivějším světle. Od toho se odvíjel výzkum didaktických prostředků, jež autoři konkrétních příruček použili, aby žáky zaujali a ovlivnili. Mnohé z předchozích úvah pak směřovaly ke zjištění, zda se v učebnicích v některých obdobích nevyskytovaly propagandistické tendence, jež využívaly dávné události v Nizozemí jako komentáře k jinému, podstatně aktuálnějšímu dění.

Ve snaze zodpovědět tyto otázky a postihnout případné snahy využít tuto dějepisnou látku k výchově žáků představuje studie klíčové učebnice dějepisu, jež byly využívány od čtyřicátých let 19. století až do současnosti. Na prvním místě jsou sledovány učebnice pro žáky středních škol a vyšších tříd gymnázií. Protože právě tito starší a nadaní žáci měli každou část učiva správně a v celém rozsahu pochopit, nabízely jejich učebnice zpravidla velmi podrobný výklad, který je dnes možné zkoumat z mnoha různých úhlů. Výzkum rovněž zahrnoval analýzu učebnic pro žáky základních škol či nižších tříd gymnázia. V nich byl průběh nizozemského povstání sice popsán stručněji, avšak výrazněji vystupovaly do popředí snahy autorů těchto učebnic působit na mládež a představit jí události v žádoucím světle.

Svou studii rozdělily autorky do několika částí podle významných etap českých dějin, jejichž přístup k historii samozřejmě také zásadně ovlivnil podobu učebních pomůcek. Tyto tendence jsou vždy na počátku každé podkapitoly stručně popsány, aby byly objasněny okolnosti, za nichž se zkoumané učebnice uvedly do škol. Při analýze jednotlivých učebnic se pak autorky nevěnovaly pouze výkladovému textu, nýbrž sledovaly také grafické provedení a způsoby, jimiž autoři posilovali didaktické vyznění svých příruček. Na základě všech získaných poznatků se následně vyjadřovaly k tomu, která stereotypní tvrzení o roli nizozemského povstání v daných obdobích vznikla, jak se postupně proměňovala a co bylo hlavní příčinou těchto změn.

První odborné příručky pro českou mládež

V první polovině 19. století doznávaly v habsburské monarchii důsledky školských reforem, k nimž přistoupila Marie Terezie a Josef II.¹ Ti se pře-

¹ Starší, avšak důležitou faktografii přehledně shrnul např. Miroslav SOMR a kol., *Dějiny školství a pedagogiky*, Praha 1987, s. 152–158.

devším zasloužili o masivní zakládání a rozšiřování obecných škol, které sice vedlo k žádoucím zlepšení gramotnosti obyvatelstva, avšak rozhodně neprobíhalo hladce. Komplikaci představovalo nedostatečné vzdělání a didaktická nepřipravenost mnoha venkovských kantorů² a problémy nastávaly také při finančním zajišťování jejich platů i vybavení škol. Výuka často probíhala v prostorách, jež byly současně využívány k dalším účelům, nedostávalo se učebnic a vyučování se konalo jen v těch obdobích, kdy děti nepomáhaly rodičům se zemědělskými pracemi.³ Ačkoliv osvícenští myslitelé přišli i s jinými koncepty výuky, považovalo se za vhodné, aby žáci informace mechanicky opakovali a k učení byli „motivováni“ četnými fyzickými tresty. Situace na městských gymnáziích sice vykazovala výrazné zlepšení, avšak i tyto školy se potýkaly s různými potížemi. Císař Josef II. totiž v sedmdesátých letech 18. století mnoho gymnázií zrušil, neboť je provozoval řád Tovaryšstva Ježíšova. Protože se poměrně záhy projevil nedostatek lidí schopných vykonávat profese lékařů, právníků nebo učitelů, začalo být od roku 1802 podporováno zakládání a obnovování středních škol.⁴ Nově vznikající školy, ať už jejich chod zajišťoval stát či řád piaristů, však musely kvůli státním nařízením sledovat značně nepraktické osnovy, v nichž převládaly klasické jazyky latina a řečtina. Výrazný prostor si udrželo náboženství a také matematika, zatímco hodinová dotace dějepisu a zeměpisu se snížila a s přírodními vědami se téměř nepočítalo.⁵ Od roku 1816 byl též uplatňován jazykový dekret, na jehož základě se měla na gymnáziích s převahou českých studentů vyučovat také čeština.⁶ Nařízení sledovalo praktický cíl, neboť z hlediska státní správy bylo výhodné, když úředníci působící v český mluvícím prostředí češtinu ovládali alespoň do

jisté míry. Vlastenci na dekret reagovali mimo jiné vytvářením českých příruček, jež se daly dobře využít jako učebnice.

Jednou z nich byl v roce 1842 i *Krátký všeobecný dějepis* od Václava Vladivoje Tomka,⁷ který v té době působil jako soukromý učitel dětí Františka Palackého. Předmluvu k Tomkovu stručnému přehledu dějin napsal Pavel Josef Šafařík, jenž vyjádřil přání, aby dílo sloužilo nejen k rozšiřování znalostí dospělých zájemců, nýbrž především k výchově mládeže.⁸ S ohledem na tento účel ho také Tomek rozdělil do kratších přehledných kapitol s jasnými názvy a formulacemi. Z celkového pohledu byla jeho publikace ještě do značné míry ovlivněná dějepisnými příručkami předchozích staletí. Začínala totiž vyprávěním o stvoření světa a několika dalšími biblickými příběhy, které autor považoval za samozřejmou součást historie lidstva.⁹ Náboženství pak hrálo důležitou roli v celém následujícím přehledu dějin. U klíčových historických postav uváděl Tomek téměř vždy, jakého byly vyznání, a ve výkladu o období 16. století věnoval náboženským sporům mimořádnou pozornost. Povstání v Nizozemí interpretoval jako čistě náboženský konflikt, jenž měl vzniknout z toho, že Filip II. „jiné víry než katolické v zemích svých trpěti nechtěl“.¹⁰ Králův úmysl zavést také v nizozemských provinciích inkvizici měl poté vyvolat „veliký odpor“. Když k jeho zlomení nasadil Filip II. vévodu z Alby, který zvolil tvrdý postup, došlo k revoltě, pro niž měl Tomek jisté pochopení. Vraha Viléma Oranžského odsoudil jako „zločince jednoho, jenž myslil, že bohubíbe dílo tím učiní“, a citelně se radoval, že Vilémova smrt povstání nezlomila, neboť „syn jeho Mauric vůdcem byl statečným Nizozemců“.¹¹ Celkově vyhradil nizozemskému povstání celou jednu stranu. Pojednal o něm tedy dosti důsledně, neboť svůj výklad dějin od starověku do roku 1833 směstnal na pouhých 228 stran.

Mnohem větší prostor poskytl výkladu o všech klíčových historických událostech premonstrát Josef František Smetana, jenž působil jako profesor

² Gerald GRIMM, *Učitelská příprava v Rakousku mezi řemeslem/„výcvikem“ a vědeckým pojetím/professionalizací (1774–1869)*, in: Učitel ve střední a jihovýchodní Evropě. Professionalizace učitelského vzdělávání: historické a systematické aspekty, Tomáš Kasper – Markéta Pánková a kol. (eds.), Praha 2015, s. 51–64, zde 53–56.

³ Prostřednictvím dobových svědectví přibližuje situaci Pavla VOŠAHLÍKOVÁ, *Rákoska v dílně lidskosti. Česká škola v 19. století očima účastníků*, Praha 2016, s. 52.

⁴ Podrobně Miroslav NOVOTNÝ a kol., *Dějiny vyššího školství a vzdělanosti na jihu Čech. Od středověkých počátků do současnosti*, České Budějovice 2006, s. 72.

⁵ Podrobně Kateřina ŘEZNIČKOVÁ, *Študáci a kantorři za starého Rakouska*, Praha 2007, s. 14 a M. NOVOTNÝ, *Dějiny vyššího školství*, s. 72.

⁶ K. ŘEZNIČKOVÁ, *Študáci*, s. 14–15.

⁷ Václav Vladivoj TOMEK, *Krátký všeobecný dějepis*, Praha 1842.

⁸ Pavel Josef Šafařík, *Předmluva*, in: V. V. Tomek, *Krátký všeobecný dějepis*, s. VI–VII.

⁹ V. V. TOMEK, *Krátký všeobecný dějepis*, s. 1–3. K představám o výuce, zvláště katolické, v předchozím 17. a 18. století Martin HOLÝ, *Žrození renesančního kavalíra. Výchova a vzdělávání šlechty z českých zemí na prahu novověku (1500–1620)*, Praha 2010, s. 155–179 a TÝŽ, *Vzdělanostní mecenát v zemích České koruny (1500–1700)*, Praha 2010, s. 114–118.

¹⁰ V. V. TOMEK, *Krátký všeobecný dějepis*, s. 163.

¹¹ *Tamtéž*.

Filozofického ústavu v Plzni. Svůj *Všeobecný dějepis občanský* rozčlenil do tří dílů. Obdobím novověku se zabýval v posledním z nich, vydaném roku 1846. Nizozemskému povstání věnoval šest stran, přičemž celou problematiku uvedl obsírným popisem mocenské a ekonomické situace Španělského království. V něm zdůrazňoval sílu celé říše a prosperitu nizozemských provincií v první polovině 16. století.¹² Následně se soustředil na příčiny povstání, které spatřoval podobně jako Václav Vladivoj Tomek především v náboženských rozporech. Neopomněl však zmínit ani nespokojenost vlivných šlechticů, kteří se mohli jen málo podílet na rozhodování o vlastní zemi. Velmi kriticky se stavěl již ke kardinálovi Antonínu Granvellovi, ačkoliv za hlavního viníka neutěšené situace, jež musela vyústit ve vzpuru, považoval vévodu z Alby.¹³ Naopak Viléma Oranžského vylíčil jako „*jedinou naději proti ukrutníku* [vévodovi z Alby – pozn. autorky]“ a chválil válečnou vynalézavost i odvahu jeho vojsk.¹⁴ Nemlčel však ani o rozporech mezi povstalcem a neslavném pokusu francouzského prince Františka z Anjou stát se novým vládcem nizozemských provincií. Podrobný výklad uzavřel Smetana příměří z roku 1609 a poukazem na to, jak význačnou námořní velmocí se poté nizozemská republika stala. Její vzestup vylíčil v protikladu k úpadku španělské moci, jemuž se věnoval ihned v následující kapitole, přičemž ve zvláště negativním světle představoval krále Filipa II.¹⁵

Ačkoliv Václava Vladivoje Tomka a Josefa Františka Smetanu vedlo jejich náboženské vyznání k tomu, aby ve svých publikacích nezapomínali na pozitivní přínos katolické církve a kriticky hodnotili akce protestantů,¹⁶ v případě Nizozemí projevíli jednoznačně větší porozumění pro povstalce než pro španělského krále. Naznačovali oprávněnost revolty, neboť Holanďané byli podle nich vystaveni neúměrnému náboženskému útlaku a despotické vládě některých krutých pověřenců krále Filipa II. Jen pár let před

rokem 1848 mohli někteří studenti vnímat tuto pasáž velmi aktuálně, ale oba autoři se z pochopitelných důvodů zdrželi jakýchkoliv aktualizujících komentářů. Jejich odsouzení utlačitelské vlády španělských Habsburků však rozhodně umožňovalo, aby čtenář při četbě jejich příručky pomýšlel i na další možné paralely.

Formování klíčových tezí v učebnicích Antonína Gindelyho a jeho spolupracovníků

Na věcná, faktograficky bohatá a ke Španělsku kritická líčení Václava Vladivoje Tomka a Josefa Františka Smetanu navázali také autoři prvních českých školních učebnic dějepisu ve druhé polovině 19. století. Vytvářeli je pod slídicím vlivem pozitivismu a současně v době, kdy v habsburské monarchii docházelo k dynamickému rozvoji školství.¹⁷ Zákon o vztahu školy k církvi z roku 1868 zásadně přispěl k sekularizaci školství.¹⁸ Další říšské i zemské zákony z let 1869 až 1874 vedly k zřizování čtyřletých učitelství a zakládání i kvalitativnímu zlepšování mnoha měšťanských škol.¹⁹ Učitelské povolání si ve společnosti vydobylo vyšší uznání, do škol nastupovali vzdělanější pedagogové s vyhlídkou na lepší materiální zajištění a postupně bylo jasněji stanovováno, s jakou učební látkou mají být žáci na určitých typech škol seznamováni. Také se otevřely další možnosti pro výuku v českém jazyce. Už po roce 1848 nevyučovala některá gymnázia češtinu pouze jako další cizí jazyk, nýbrž v ní pedagogové vyučovali náboženství, stejně jako dějepis či přírodopis.²⁰ V padesátých letech 19. století byla nicméně čeština jako vyučovací jazyk opět zakazována. Po různých peripetiích docházelo od roku 1868 k rozdělování středních škol na německé a české.²¹ Výuka němčiny přitom byla povinná i na českých školách, většina předmětů se tam však vyučovala v češtině, což samozřejmě vyvolalo poptávku po odpovídajících učebnicích.

¹² Josef František SMETANA, *Všeobecný dějepis občanský III.*, Praha 1846, s. 712–714.

¹³ „... a hrozný Alba převzal vládu. Tu tekly potoky krve...“ *Tamtéž*, s. 715.

¹⁴ *Tamtéž*, s. 715–716.

¹⁵ *Tamtéž*, s. 717–718.

¹⁶ Zatímco počátky reformace ve Svaté říši římské a následné boje mezi katolíky a protestanty líčil Václav Vladivoj Tomek velmi věcně, popsal vznik anglikánské církve za Jindřicha VIII. s citelným nesouhlasem. V. V. TOMEK, *Krátký všeobecný dějepis*, s. 161–162. Josef František Smetana zase nazýval Lutherovo učení „*bludy*“, i když příčiny sporu mezi reformátorem a katolickou církví vysvětloval nestranně. J. F. SMETANA, *Všeobecný dějepis*, s. 700–701.

¹⁷ K tomu podrobně M. SOMR, *Dějiny školství*, s. 178–181.

¹⁸ Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan JANÁK – Jan DOBEŠ, *Dějiny správy v českých zemích. Od počátků státu po současnost*, Praha 2007, s. 195; M. SOMR, *Dějiny školství*, s. 166 a P. VOŠAHLÍKOVÁ, *Rákousko*, s. 75–85.

¹⁹ M. SOMR, *Dějiny školství*, s. 165–167.

²⁰ K. ŘEZNÍČKOVÁ, *Študenti*, s. 16–22.

²¹ Podrobně Milan HLAVAČKA a kol., *České země v 19. století. Proměny společnosti v moderní době II*, Praha 2016, s. 60–84.

Ty měly být vytvořeny skutečnými odborníky jako v případě učebnice Antonína Gindelyho, kterou do češtiny převedl Josef Erben. Jejich *Dějepis všeobecný pro střední školy české*, jehož třetí svazek věnovaný „*Novému věku*“ vyšel roku 1874, se vyznačuje velmi přehledným členěním.²² To mělo značný vliv na autory dalších učebnic, kteří často strukturovali dějepisnou látku obdobným způsobem a také z ní vybírali ty samé události. Ještě než Antonín Gindely přistoupil k výkladu o nizozemském povstání, vylíčil velmi kriticky „*zádumčivou a nedůvěřivou*“ povahu Filipa II., která měla panovníka vést k činům, jež zapříčinily úpadek španělské říše.²³ Události předcházející výbuchu povstání Gindely více rozvedl. Na rozdíl od svých předchůdců neupozorňoval jen na kardinála Granvella, ale také na samotnou místodržící Markétu Parmskou. Příčinu povstání hledal jednoznačně nejprve v obavách obyvatelstva ze zavedení inkvizice a později v nelibostném soudním tribunálu, který ustanovil vévoda z Alby. Jeho „*krvavé radě*“ vytýkal, že soudila nejen skutečné, nýbrž i domnělé strůjce povstání. Na druhou stranu spravedlivě uvedl, že před Albovým příchodem drancovali protestanti katolické chrámy a „*dopouštěli se vůbec všelikých nepravostí*“.²⁴ Ve druhé části svého líčení nicméně zmínil také ekonomickou příčinu povstání – velké daně, jež vévoda z Alby vypsal. Dále věcně líčil, že se v dané situaci severní provincie sjednotily pod vedením Viléma Oranžského, zatímco jižní zůstaly věrné Španělům a katolictví. Neopomněl uvést ani „*opatrnější a mírnější*“ politiku španělských místodržících dona Juana de Austria a Alexandra Parmského, přičemž zvláště u druhého vyzdvihoval jeho vojenské úspěchy.²⁵ Poté poukazyval na skutečnost, že právě následkem několika vojenských porážek se Holanďané snažili uzavřít spojení s Anglií, což vedlo až k drtivé porážce španělského loďstva v roce 1588. Antonín Gindely tedy ukazoval povstání v širších souvislostech evropské politiky, avšak na rozdíl od Josefa Františka Smetany pominul roli Francie. Učební látku předkládal žákům formou uceleného výkladu. Jeho monolitnost se snažil překládatel Josef Erben spolu s nakladatelem rozbít za pomoci různých typů písma, přičemž velké fonty zdůrazňovaly

klíčové informace. Učebnice Antonína Gindelyho a Josefa Erbena se díky odbornosti, snaze o objektivitu i srozumitelným formulacím dočkala dalších vydání. Třetí, z roku 1883 neslo titul *Dějepis všeobecný pro nižší střední školy české* a obsahovalo i osmnáct ilustrací, z nichž se ovšem žádná nevztahovala k nizozemskému povstání.²⁶

V závěru osmdesátých let 19. století přistoupil Antonín Gindely spolu s profesorem pražské reálky Janem Řehákem k důslednější aktualizaci *Dějepisů všeobecných*.²⁷ Zachovali původní strukturu, avšak v souvislosti s tehdejšími rozvojem průmyslu a zájmem o něj vymezili určitý prostor i dějinám vzdělanosti a techniky. Nově také vybavili učebnici poznámkami pod čarou, které dokládaly očekávání, že někteří studenti budou ochotní hledat další informace. Oddíl věnovaný povstání v Nizozemí výrazně rozšířili, takže zaujal celou samostatnou kapitolu. Starší kritiku „*nevládné a tvrdošijné povahy*“ španělského krále obohatili autoři o tvrzení, že Filip II. „*opovrhoval vším, cokoli nebylo španělské*“.²⁸ Podobné důrazné odsudky či pochvaly jednotlivých osob se v revidovaném textu objevovaly častěji. Část věnovaná dějinám Nizozemí a Belgie začínala standardním výkladem o tom, jak se nizozemské provincie staly součástí španělské říše a obchodně se rozvinuly. Následně označili autoři za jednu z prvotních příčin povstání udělování klíčových zemských úřadů Španělům. Až poté jmenovali působení inkvizice.²⁹ Popis nespokojenosti Nizozemců obohatili o historku, v níž kardinál Granvella uklidňoval Markétu Parmskou, že žádající jsou jen ubohými žebráky.³⁰ Tato anekdota o původu označení povstalců pak vstoupila do mnoha dalších učebnic. Výklad o ničení katolických kostelů a tvrdém postupu vévody z Alby převzali autoři z předchozí Gindelyho učebnice, ale poněkud překvapili, když na scénu uvedli Viléma Oranžského.

²⁶ Antonín GINDELY – Josef ERBEN, *Dějepis všeobecný pro nižší střední školy české. III. Věk nový*, Praha 1883.

²⁷ Antonín GINDELY – Jan ŘEHÁK, *Dějepis všeobecný pro vyšší třídy škol středních*, Praha 1891.

²⁸ *Tamtéž*, s. 27.

²⁹ *Tamtéž*, s. 28–29.

³⁰ „Nedlouho potom mnoho šlechticův osobně se odebralo k vévodkyni prosíce, aby edikty náboženské byly aspoň prozatímně odvolány a inquisice zrušena; zároveň žádali, aby prosba o konečné odvolání nenáviděných těch opatření předložena byla králi. Vévodkyni, která tím nemálo byla poděšena, hrabě z Berlaymontu chtěl dodat odvahu, právě, že prý to jen je zástup žebráků (guex). Přezdívka tato donesena prosebníkům, kteří se jí uchopili a sebe i spojence »Geusy« nazývat počali.“ *Tamtéž*, s. 29.

²² Antonín GINDELY – Josef ERBEN, *Dějepis všeobecný pro střední školy české. III. Věk nový*, Praha 1884.

²³ *Tamtéž*, s. 32.

²⁴ *Tamtéž*, s. 34.

²⁵ *Tamtéž*, s. 35.

Naznačili totiž, že připravoval povstání od počátku „*jsa mistrem lstivé převáříky*“.³¹ Jeho další kroky, jež podnikl po vypsání Albových daní, však již opět líčili velmi suše a věcně. Oproti první Gindelyho učebnici, přeložené Josefem Erbenem, zde byla zásadně rozšířena část věnovaná místodržitelství dona Juana de Austria, nemanželského bratra španělského krále Filipa II. Autoři cenili zvláště jeho schopnost vyjednat rozumný kompromis.³² Skutečnost, že povstání věnovali celkově více než tři hustě popsané strany, pak svědčila o tom, že ho považovali za mimořádně významnou událost a přáli si, aby žáci jeho průběhu dobře porozuměli.

Učebnice z období vzestupu české kultury na počátku 20. století

Na přelomu 19. a 20. století již byl vzestup českého školství jasně patrný. Umožnilo ho obnovení samostatné české univerzity v roce 1882, zakládání českých gymnázií a dalších škol v poslední třetině 19. století, stejně jako obětavá práce mnoha vlastenců.³³ Ti mimo jiné sestavovali nové učebnice, mezi něž se v roce 1904 zařadila i *Učebná kniha dějepisu všeobecného pro vyšší třídy škol středních*. Tu po smrti autora Františka Šembery dokončil a k vydání připravil Jan Macháček.³⁴ V Šemberově učebnici zaujímalo povstání v Nizozemí téměř čtyři strany textu. Osnova jeho popisu byla obdobná jako v předchozích příručkách, avšak František Šembera i Jan Macháček se ještě důrazněji postavili na stranu povstalců, což se projevilo jednotlivými formulacemi a přidáním několika drobných historek, s jejichž

pomocí Španěly vykreslili v negativním světle. Zdůraznili například, že Filip II. na stížnosti předložené místodržitelce Markétě Parmské ani neodpověděl.³⁵ Dalším důležitým rysem této učebnice se stal nový výklad příčin povstání. Autoři totiž poukazovali nejen na náboženský útlak a vysoké daně, nýbrž otevřeně interpretovali povstání jako boj za staré zemské svobody. Přitom jasně naznačili, že ke smíru, byť pouze částečnému, nemohlo dojít bez jejich navrácení: „*Teprve když Filip II. Nizozemčanům vrátil původní svobody, poddaly se mu jižní krajiny katolické.*“³⁶ Tímto výrokem se autoři jistě neobraceli jen do minulosti, nýbrž se současně vyjadřovali pro zachování „starých svobod“ různých národů v rámci Rakouska-Uherska.

Stejnou myšlenku opakovala také *Učebná kniha dějepisu všeobecného pro nižší třídy škol středních* z roku 1911. Šlo o přepracované vydání učebnice, kterou František Šembera vytvořil pro nižší třídy českých gymnázií už na počátku devadesátých let 19. století.³⁷ Protože se osvědčila, byla na počátku 20. století opakovaně vydávána v podobě, kterou jí vtiskl František Brdlík.³⁸ Ten při úpravě Šemberova výkladu použil hodně různých typů písem, aby se mladší žáci snáze v textu zorientovali a ihned viděli, které informace jsou klíčové. Mezi zdůrazněná fakta byl zařazen výrok, že Filip II. „*ve Španělech vládl neobmezeně (absolutně) a podobně hleděl vládnouti také v Nizozemí*“. Naopak Vilém Oranžský byl pochválen, že vedl povstání „*mistrně a úspěšně*“.³⁹ Celé líčení pak směřovalo k závěru: „*Ža okolností takových prohlásil král Filip, že Nizozemčanům vrátí práva a svobody politické.*“⁴⁰

Vedle důrazu kladeného na politické a zemské svobody se učebnice, jež vycházely z textů Františka Šembery, vyznačovaly také zájmem o umění. Na oddíl věnovaný politickým dějinám navazovaly stručné informace o nejvýznamnějších malířích ze severních i jižních provincií.⁴¹ Dále bylo

³¹ *Tamtéž*. Ostrou poznámku mohl dodat Jan Řehák, ale stejně tak mohla souviset s Gindelyho odporem vůči povstalcům, který se projevil již v jeho pojednání o Valdštejnovi a následném sporu s některými českými vlastenci. Heslo *Gindely*, in: Ottův slovník naučný, sv. X, Praha 1896, s. 133–134 [online], [citováno dne: 19. 9. 2020]. Dostupné z: https://cs.wikisource.org/wiki/Ott%C5%AFv_slovn%C3%ADk_nau%C4%8Dn%C3%BD/Gindely.

³² A. GINDELY – J. ŘEHÁK, *Dějepis všeobecný*, s. 30.

³³ Ke střetům provázecím zakládání českých škol v posledních desetiletích 19. a na počátku 20. století: viz: Zdenka VESELÁ, *Vývoj české školy a učitelského vzdělávání*, Brno 1992, s. 47–49.

³⁴ František ŠEMBERA – Jan MACHÁČEK, *Učebná kniha dějepisu všeobecného pro vyšší třídy škol středních. III. Nový věk*, Praha 1904. František Šembera pracoval na učebnici před svou smrtí v roce 1898, Jan Macháček poté jeho dílo připravil k vydání. Heslo *Šembera, František*, in: Ottův slovník naučný, sv. XXIV, Praha 1908, s. 584.

³⁵ „*Marketa slíbila, že žádost jejich u Filipa II. bude podporovat, ale ten ani neodpověděl.*“ F. ŠEMBERA – J. MACHÁČEK, *Učebná kniha dějepisu všeobecného*, s. 45.

³⁶ *Tamtéž*, s. 47.

³⁷ František ŠEMBERA, *Učebná kniha dějepisu všeobecného pro nižší třídy škol středních. III. Věk nový*, Praha 1895.

³⁸ František ŠEMBERA – František BRDLÍK, *Učebná kniha dějepisu všeobecného pro nižší třídy škol středních. II. Dějiny věku středního a nového až k míru vestfálskému*, Praha³ 1911.

³⁹ *Tamtéž*, s. 127.

⁴⁰ *Tamtéž*.

⁴¹ F. ŠEMBERA – J. MACHÁČEK, *Učebná kniha dějepisu všeobecného*, s. 47. F. ŠEMBERA – F. BRDLÍK, *Učebná kniha dějepisu všeobecného*, s. 127.

didaktické působení těchto učebnic posíleno prostřednictvím černobílých obrázků, jež zobrazovaly důležitá místa či osobnosti. Z nich souvisela s nizozemským povstáním volněji ilustrace, jež zachytila klášter a palác Escorial, sídlo španělských králů.⁴²

Učebnice z budovatelského období první republiky

Po roce 1918 se školství v Československu dynamicky rozvíjelo, přičemž ho provázela atmosféra radosti z vlastního státu a očekávání lepší budoucnosti.⁴³ Již 24. listopadu roku 1918 vydalo Ministerstvo školství a národní osvěty výnos č. 13, pojmenovaný Svoboda školy a učitelstva. Vyjadřoval potřebu reformy, politických a náboženských svobod a současně vybízel učitele, aby nadále udrželi dobrou pověst českého školství a podporovali demokratické ideály.⁴⁴ Díky dalším zákonům a výnosům docházelo k zakládání nových škol, úpravám osnov a omezování vlivu církve. Učitelé byli vyzýváni, aby žáky poučovali o nedávném vzniku Československa i předcházejících dějinách českého a slovenského národa.⁴⁵ Důležitým počinem se stal malý školský zákon z 13. července 1922, který zavedl společné třídy chlapců a dívek na všech stupních škol, zrušil úlevy z povinné školní docházky, zrovnoprávnil učitele a učitelky a též upravoval osnovy.⁴⁶

Požadavku po důslednější výuce českých a slovenských dějin vyhovovala nová učebnice pro gymnázia a jiné střední školy, kterou vydali v roce 1921 Jaroslav Bidlo a Josef Šusta.⁴⁷ Ačkoliv ve svém *Všeobecném dějepise pro vyšší třídy škol středních* ještě zachovávali obvyklý styl učebnic předchozího období, v němž byly sledovány dějiny všech významných evropských států, poskytli českým dějinám větší prostor než jejich předchůdci. Posílili

zvláště kapitoly věnované vládě Karla IV. a období husitských válek.⁴⁸ Mezi černobíle ilustrace také zařadili více fotografií českých výtvarných a stavebních památek, stejně jako husitských zbraní. Aby žákům usnadnili čtení i studium, vyhradili na okrajích stránek sloupec pro hesla, jež shrnovala obsah každého odstavce.

Za hlavní příčiny povstání v Nizozemí označili církevní politiku Filipa II., umístění španělských vojenských posádek v zemi a zvyšování daní. Aktéry historického dění na obou stranách popisovali poměrně neutrálně. Jisté pochopení našli i pro Filipa II., kterého sice vylíčili jako „nedůvěřivého a pedantického“, ale naznačovali, že se o jeho osobě vyprávělo také mnoho nepravdivého.⁴⁹ Nově ho obhajovali tím, že vlastně jednal v souladu s mentalitou svého národa, čímž jistě reagovali na dobové výzkumy v psychologii a teorie, že určité národy mají typické sklony.⁵⁰ Dále se v jejich popisu nizozemského povstání objevil zajímavý výrok, že se „severní provincie odřekly roku 1581 slavnostně rodu Habsburského“, který naznačoval, proč nizozemské povstání české historiky tolik přitahovalo.⁵¹

Zatímco vyšší třídy gymnázia měly k dispozici novou učebnici Jaroslava Bidla a Josefa Šusty, v nižších třídách se nadále často vyučovalo podle Šembery. Jeho *Učebná kniha dějepisu všeobecného pro nižší třídy škol středních*, upravená Františkem Brdlíkem, se dočkala čtvrtého vydání v roce 1920 a pátého o tři roky později. V některých školách byl obdobně využíván také starší *Dějepis obecný pro nižší třídy středních škol*, který po smrti původního autora Jaroslava Vlacha aktualizoval Jan V. Krecar.⁵² Příčiny povstání byly v této učebnici z roku 1921 standardně připisovány snaze Filipa II.

⁴⁸ J. BIDLO – J. ŠUSTA, *Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních. II.*, s. 100–117.

⁴⁹ „Jeho uzavřenost způsobila, že v lidu vznikaly nesprávné představy o osobě králově. Zvláště předčasná smrt chorého syna Filipova Dona Carlosa dala podnět k nepravdivým pověstem o tajuplné tvrdosti králově k vlastnímu dítěti.“ *Tamtéž*, s. 163.

⁵⁰ „V přesně katolickém přesvědčení Filip II. shodoval se úplně s náladou svého národa.“ *Tamtéž*, s. 163. Klíčový výzkum a zdůvodnění „psychologie národů“ vypracoval Wilhelm WUNDT, *Elemente der Völkerpsychologie*, Leipzig 1912. K dalšímu vývoji těchto tezí Milan NAKONEČNÝ – Jan SEDLÁČEK, Heslo *Völkerpsychologie*, Sociologická encyklopedie [online], [citováno dne: 28. 1. 2021]. Dostupné z: <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/V%C3%B6lkerpsychologie>.

⁵¹ J. BIDLO – J. ŠUSTA, *Všeobecný dějepis*, s. 165.

⁵² Jaroslav VLACH – Jan V. KRECAR, *Dějepis obecný pro nižší třídy středních škol. II. Dějiny středověku a novověku do vestfálského míru*, Praha 1921. Poprvé vydal tento dějepis sám Jaroslav Vlach v roce 1897.

⁴² F. ŠEMBERA – F. BRDLÍK, *Učebná kniha dějepisu všeobecného*, s. 128.

⁴³ Zdenka VESELÁ, *Vývoj českého školství*, Praha 1988, s. 72.

⁴⁴ Gabriela MEDVEĎOVÁ, *Školství v době I. Československé republiky*, Olomouc 2013. Diplomová práce. Pedagogická fakulta Univerzity Palackého, s. 9.

⁴⁵ *Tamtéž*, s. 10–12. K celorepublikovým sjezdům učitelů M. SOMR, *Dějiny školství*, s. 209–211.

⁴⁶ Podrobně Z. VESELÁ, *Vývoj české školy*, s. 76 a G. MEDVEĎOVÁ, *Školství*, s. 10–12.

⁴⁷ Jaroslav BIDLO – Josef ŠUSTA, *Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních. II. Dějiny středního a nového věku do roku 1648*, Praha 1921. Autoři tuto učebnici vytvořili těsně před začátkem první světové války.

vládnout absolutisticky, dosazovat do klíčových úřadů cizince a zavádět inkvizici.⁵³ Celková osnova příběhu povstání se do značné míry blížila Šemberově, avšak text Jaroslava Vlacha a Jana V. Krecara vyzníval podstatně citověji a dramatičtěji. Místy dokonce připomínal napínavý román. Přidáno bylo například působivé líčení, jak Vilém Oranžský „*marně byl vybízel přítele svého hraběte Egmonta, aby prchl s ním*“.⁵⁴ Postavy tím získaly na plastičnosti i pozitivním charakteru. Žák přitom rozhodně nezůstal na pochybách, která strana ve sporu měla pravdu, což bylo umocněno i závěrem, v němž autoři vůbec nezmiňovali osud jižních katolických provincií, které se dohodly se Španělskem, nýbrž pouze opěvovali vznik Nizozemí a jeho následný mocenský vzestup.⁵⁵

Ze starších učebnic vycházel také *Dějepis pro nižší třídy středních škol* od Rudolfa Dvořáka a Františka Šujana.⁵⁶ Opět šlo o dílo, na němž pracoval jeden z historiků ještě před první světovou válkou, a které bylo po jeho smrti dále upravováno a několiknásobně vydáváno. Šesté a sedmé vydání schválené roku 1920 opět přinášelo tradiční obraz nespravedlivé vlády, jež potlačovala stavovské a náboženské svobody, čímž logicky vyvolala povstání. Z didaktického hlediska si pozornost zasluhují kvalitní černobílé reprodukce starých rytin v textu. Výklad o Nizozemí vhodně doplnilo zobrazení radnice a náměstí v Bruselu, naopak na další straně doprovázel líčení o vzestupu Viléma Oranžského nelogicky obrázek Kodaně.⁵⁷ Jeho výskyt lze vysvětlit běžnou chybou, stejně tak mohlo jeho umístění odrážet spěch, v němž se nedostávalo času na dopracování všech detailů, neboť školy nové republiky naléhavě potřebovaly učebnice vyhovující českému pohledu na dějiny.

Ačkoliv z didaktického hlediska navazovala převážná část prvorepublikových učebnic na tradici pozitivistických příruček z doby habsburské monarchie, takže v nich převládal hutný věcný text, objevily se už ve dva-

cátých letech také alternativnější pedagogické přístupy.⁵⁸ O jeden z nich se pokusil Ladislav Horák. V učebnici *Dějepis pro druhou třídu měšťanských škol*, která vyšla původně v polovině dvacátých let a poté v rozšířené verzi vícekrát v letech třicátých, rozložil učivo do odstavců, které uvedl otázkami.⁵⁹ Snažil se jimi vzbudit zájem žáka a dále ho udržet dramatickým líčením událostí, které ovšem vedlo k tomu, že vždy citelně nadřžoval jedné ze stran. To byl i případ nizozemského povstání, jež zařadil do oddílu *Světový boj proti reformaci* a uvedl ne úplně výstižnou otázkou: „*Kterak byla [reformace] udušena ve Francii, ve Španělsku, v Nizozemí?*“⁶⁰ Ihned v úvodu označil Filipa II. za „*katana Maurů, Židů, protestantů*“.⁶¹ Dále dramaticky odsoudil inkvizici, která měla podle něj na svědomí „*100 000 mučených a 30 000 upálených*“ a prostřednictvím autodafé předváděla „*orgie lidské zvrhlosti*“.⁶² Obdobně dramatickým a přehnaným způsobem líčil také nizozemské povstání, v němž stavěl proti odsouzeníhodnému španělskému králi a vévodovi z Alby „*šlechetného Viléma Oranžského, jenž prohlásil Filipa za zbavena trůnu*“.⁶³ Horákova učebnice se tak stala příručkou, která ve dvacátých letech 20. století nejvýrazněji opustila dřívější pozitivistickou snahu poučit žáky co možná nestranně a podrobně a našla nový cíl v aktivaci a ovlivnění žáka, jenž měl být posunut kýženým směrem za pomoci plamenné argumentace.

Ve stínu hákového kříže

Vzestup nacismu v sousedním Německu, Hitlerova útočná rétorika a samozřejmě také aktivity Sudetoněmecké strany Konrada Henleina začaly v první polovině třicátých let 20. století od Československa vyžadovat

⁵⁸ K rozvoji alternativních pedagogických přístupů na počátku 20. století Tomáš KASPER – Dana KASPEROVÁ, *Dějiny pedagogiky*, České Budějovice 2013, s. 130–192.

⁵⁹ Ladislav HORÁK, *Dějepis pro druhou třídu měšťanských škol*, Praha³ 1930. Předchozí druhé, zkrácené vydání pocházelo z roku 1925. Kladení otázek na začátku kapitol bylo zřejmě inspirováno problémovou metodou a snahami některých pedagogů více pracovat s individualitou žáků. Více T. KASPER – D. KASPEROVÁ, *Dějiny pedagogiky*, s. 201–206. Ladislava Horáka mohla ovlivnit práce Johna Deweye, která vyšla v češtině už na počátku 20. století. John DEWEY, *Škola a společnost*, Praha 1904.

⁶⁰ L. HORÁK, *Dějepis*, s. 74.

⁶¹ *Tamtéž*.

⁶² *Tamtéž*, s. 75.

⁶³ *Tamtéž*.

⁵³ „*Filip II., který vládl ve Španělsku neobmezeně, chtěl panovati podobně v Nizozemí. Nešetřil stavovských práv, dosazuje cizince na úřady, choval v zemi španělské vojsko a pronásledoval protestanty zaváděje inkvizici.*“ J. VLACH – J. V. KRECAR, *Dějepis obecný*, s. 105–106.

⁵⁴ *Tamtéž*, s. 106.

⁵⁵ „*Republika ta stala se časem první mocností námořní...*“ *Tamtéž*, s. 107.

⁵⁶ Rudolf DVOŘÁK – František ŠUJAN, *Dějepis pro nižší třídy středních škol. II. Od počátku středního věku až po mír vestfálský*, Praha⁷ 1922.

⁵⁷ *Tamtéž*, s. 98.

odpověď nejen na politické, nýbrž i kulturní úrovni. Učebnice se již neměly vymezovat jen vůči kdysi vládnoucím Habsburkům, nýbrž nově vůči všemu německému. Bylo žádoucí vést důraznou polemiku s útočným nacismem a vzbudit hrdost na slovanský původ. Tímto směrem se vydal například Jaroslav Bidlo a Josef Šusta, kteří přepracovali svůj *Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních*.⁶⁴ Zatímco v prvním vydání z roku 1921 byl nemalý prostor věnován dějinám různých evropských států, třetí vydání z roku 1935 vykazuje výraznou redukci těchto kapitol. Zásadně došlo k potlačení částí, jež dříve podrobně vykládaly dějiny Svaté říše římské. Naopak českým dějinám byl vyhrazen nepoměrně větší prostor. Čechy zde autoři představují jako národ s dlouhou a slavnou historií. Tomuto cíli posloužil z didaktického hlediska například časový přehled, který autoři přidali na závěr učebnice. Šlo o tabulku se třemi sloupci („západní Evropa“, „Česko-slovensko“ a „východní Evropa“),⁶⁵ která žákům pomáhala utřídit vědomosti a zároveň nastiňovala cestu od Slovanů z Velké Moravy až po současnou historii první republiky. Obdobný přehled se později postupně prosadil jako součást většiny učebnic.

Zatímco českou kulturu Jaroslav Bidlo a Josef Šusta vyzdvihovali, u sousedního Německa upozorňovali přednostně na období krize. To se týkalo i kapitoly shrnující historii 17. století, jež nesla název *Pokles Německa a rozmach Nizozemska*.⁶⁶ Začínala vylíčením hospodářského i kulturního úpadku Svaté říše římské po třicetileté válce, k němuž měl vytvářet působivý kontrast právě rozvoj Nizozemí v 17. století. Text přibližující povstání, jež tomuto vzestupu předcházelo, však autoři převzali z vydání z počátku dvacátých let. Revolta nizozemských stavů tu proto byla popsána v dřívějším pozitivisticky věcném stylu. Názory autorů probleskly až v závěru, když vyzdvihovaly severní provincie, které se „slavnostně odřekly rodu Habsburského a utvořily spolek států samostatných“.⁶⁷

Práci Jaroslava Bidla a Josefa Šusty se do značné míry podobala učebnice *Všeobecný dějepis pro vyšší třídy gymnasií* od Františka Nováka,⁶⁸ který

psal dějepisné příručky nejen pro žáky, nýbrž rovněž pro budoucí učitele.⁶⁹ Novák také zařadil na konec své učebnice přehled významných událostí. Kromě nich vybavil svou učebnici rodokmeny panovnických rodin a ilustracemi, jejichž kvalita se oproti předchozím příručkám výrazně zvýšila. Převážná část z nich se však týkala českých dějin. Nizozemské povstání nebylo zachyceno na žádné z nich a také text o něm pojal poměrně stručně. Opakoval ustálené teze o uzavřené povaze Filipa II. a krutosti vévody z Alby, ovšem zdaleka ne s takovým zápalem jako jeho předchůdci.⁷⁰ Novinku v jeho textu představuje pouze krátká příhoda o statečné obraně Leidenu, za niž bylo město odměněno zřízením univerzity.⁷¹

Velmi inovativní učebnici představovalo naopak dílo Jaroslava Sochora z roku 1937. Uznávaný pedagog, působící na reálném gymnáziu se rozhodl přiblížit mladším žákům historii za pomoci životopisů významných osob.⁷² Na jejich osudech vysvětloval dobové události a současně se snažil v žácích posílit dobré vlastnosti, zvláště statečnost, pravdivost a vlastenectví. Ve sloupcích na okrajích textu neuváděl jen data či klíčové události, nýbrž i napomenutí, jež podle něj z historie vycházela, jako například: „*Strach jen poškodí, oslabí*“.⁷³ Při výkladu jednotlivých historických událostí Sochor často vybíral výrazné postavy a působivě je srovnával. K tomu došlo i v případě španělského království, jehož dějiny vykládal na základě kontrastu mezi životem krále Filipa II. a básníka Miguela de Cervantes. Španělský král byl vyobrazěn jako „šťastný princ“, jenž zdědil mimo jiných výhod a darů „ohromnou říši“, ale „svou panovačností“ značné části ztratil a zbytek zadlužil.⁷⁴ S povstáním, které se proti němu rozhořelo, autor citelně sympatizoval a Viléma Oranžského označil za „pečlivého vůdce“. Do

reál. gymnasií, Praha 1937.

⁶⁹ Spolu s Aloisem Tillem vydal na počátku dvacátých let 20. století čtyřdílný *Dějepis pro ústavy učitelské* a podílel se i na příručce *Učebnice zeměpisu pro ústavy učitelské*.

⁷⁰ „S naprostým nezdarom potkaly se panovačné snahy Filipovy v Nizozemí, jež se dělilo na 17 »států« se značnou samosprávou a právy stavovskými. /.../ Filip vyslal k potlačení odboje krutého vévodu Albu, před nímž opustilo na 100 tisíc lidí Nizozemí. Také Vilém Oranžský odebral se do Německa. Když Alba přitáhl, byla bouře utlumena. Když však Alba vynucoval nové nepřímé daně a zakázal obchod s Anglií, propukla nová vzpoura.“ F. NOVÁK, *Všeobecný dějepis*, s. 126.

⁷¹ *Tamtéž*, s. 126–127.

⁷² Jaroslav SOCHOR, *Učebnice dějepisů pro nižší třídy středních škol. Díl III. pro třetí třídu. Život lidstva od vymření Přemyslovců až do vynálezu parního stroje*, Praha 1937.

⁷³ *Tamtéž*, s. 3.

⁷⁴ *Tamtéž*, s. 87–88.

⁶⁴ Jaroslav BIDLO – Josef ŠUSTA, *Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních. II. Dějiny středního a nového věku do osvícenství*, Praha³ 1935.

⁶⁵ *Tamtéž*, s. 57–65.

⁶⁶ *Tamtéž*, s. 7–8. (Třetí část této pro třetí vydání přepracované učebnice je stránková samostatně opět od začátku.)

⁶⁷ *Tamtéž*, s. 137.

⁶⁸ František NOVÁK, *Všeobecný dějepis pro vyšší třídy gymnasií, reál. gymnasií a reformních*

role působivého protikladu Filipa II. však poněkud překvapivě neobsadil ambiciózní hlavu povstalců, nýbrž vyzdvihl kvality Miguela de Cervantes. Chválil básníka, že „chtěl léčit svůj národ z přežilé pychy rytířské“, a naznačoval, že zanechal Španělům lepší dědictví než král.⁷⁵ Text také doplnil o ilustraci z Cervantesova díla, stejně jako o vyobrazení mladého Filipa II. v působivém renesančním oděvu.⁷⁶

Vedle obratného využívání biografii přišel Jaroslav Sochor ve své učebnici s další didaktickou inovací, totiž otázkami za textem, s jejichž pomocí si měli žáci prověřit, zda učivu porozuměli a pamatují si ho. Mimo to propojil dějepis s krásnou literaturou, neboť za jednotlivé kapitoly připojoval doporučení, jakou beletrii by měli žáci číst, aby danou dobu lépe pochopili. Dalším výrazným rysem, který se ovšem právě v oddíle věnovaném nizozemskému povstání neprojevil, bylo naznačování napětí mezi národy slovanskými a germánskými.

Oproti předchozím učebnicím, jež silněji reagovaly na aktuální vze-
stup nacismu a pod jeho tlakem se zaujatěji vyjadřovaly k historickým událostem, navazoval *Všeobecný dějepis pro vyšší třídy středních škol* od Josefa Hrbka a Josefa Vodehnala z roku 1934 více na starší tradici neutrálního a faktograficky hutného výkladu.⁷⁷ Pravděpodobně proto byla také tato učebnice z roku 1934 využívána nejen v průběhu třicátých let 20. století, nýbrž i v době protektorátu, kdy nacisté usilovali o to, aby české školství upadlo a postupně úplně zaniklo.⁷⁸ Kromě uzavírání velkého množství škol, zvláště vyšších, zavádění němčiny jako vyučovacího jazyka a zastrasování učitelů, se stala pro období mezi léty 1939 až 1945 typická také cenzura učebnic. Již v roce 1939 bylo z 279 učebnic zakázáno třicet a v mnoha dalších byly prováděny korektury.⁷⁹ Ty se týkaly zvláště dějepisu, neboť vyvstala potřeba odstranit vzpomínky na všechny zářivější okamžiky české minulosti a naopak postavit Čechy do pozice podřadné rasy naprosto nedosahující slávy německých zemí a jejich obyvatel.⁸⁰ Vedle odkazů na

české úspěchy se důsledně vymazávaly také nářázky na spolupráci mezi slovanskými národy a zmínky o existenci Československa.⁸¹ V letech 1941 až 1942 se v Čechách a na Moravě výuka dějepisu i dějin literatury zcela pozastavila, již předtím se využívalo jen učebnic vyznávajících co možná neutrálně a navíc upravených škrtáním či dokonce vytrháváním nežádoucího textu.

Používána byla často výše zmíněná učebnice Josefa Hrbka a Josefa Vodehnala, v jejímž exempláři uloženém v Národní pedagogické knihovně se dochovalo začernění nežádoucích částí.⁸² Ty se zpravidla týkaly českých dějin, například Dekretu kutnohorského. V části popisující nizozemské povstání k žádné revizi nedošlo, neboť tato část historie se nacistům nejevila jako nebezpečná. Dokud tedy vyučování dějepisu v protektorátu probíhalo, mohli se žáci seznámit se stejným pohledem na tyto události jako jejich předchůdci v první polovině třicátých let. Jednalo se o klasický zhuštěný popis povstání, který byl sice nakloněn rebelům, avšak postrádal dramatickosti. Jediný pokus o didakticky kvalitnější zpřístupnění dané látky žákům představovalo užití různých písem k odlišení klíčových a méně významných údajů a sloupec s hesly, jež shrnovala nejdůležitější informace z každého odstavce. Z obsahového hlediska se k modernějším přístupům hlásilo tvrzení, že povstání nemělo pouze náboženské, nýbrž také ekonomické důvody – totiž vysoké daně, které vypsal vévoda z Alby.⁸³

Pod komunistickým dohledem od 1945 do 1989

Po druhé světové válce můžeme zaznamenat snahu (bohužel jen krátkodobou) vrátit se k tradici kvalitního školství z doby první republiky. Vyšla díla, která čekala v šuplíku některých autorů na konec války. Mimo to byly znovu vydány některé z uznávaných učebnic předválečného období. Jako typický příklad je možné jmenovat *Učebnici dějepisu pro nižší třídy středních škol* od Jaroslava Sochora, která vyšla v roce 1946 a musela být

dějepisu pro žactvo škol hlavních a nejvyššího stupně škol obecných, Praha 1943.

⁸¹ K úpravám učebnic, které v počátku museli dokonce provádět žáci sami za dozoru svých učitelů, Václav PRAŽÁK, „V těžké době nyníjší...“. *Třeboňské gymnázium 1939–1945 ve světle vybraných archivních pramenů*, České Budějovice 2018, s. 40–41.

⁸² J. HRBEK – J. VODEHNAL, *Všeobecný dějepis pro vyšší třídy středních škol. II. Střední a nový věk po osvícenství* – v Národní pedagogické knihovně, č. 9235, sign. 10232/2.

⁸³ *Tamtéž*, s. 132.

⁷⁵ J. SOCHOR, *Učebnice dějepisu pro nižší třídy středních škol*, s. 90.

⁷⁶ *Tamtéž*, s. 87.

⁷⁷ Josef HRBEK – Josef VODEHNAL, *Všeobecný dějepis pro vyšší třídy středních škol. II. Střední a nový věk po osvícenství*, Praha 1934.

⁷⁸ Podrobně František BOSÁK, *Česká škola v době nacistického útlaku. Příspěvek k dějinám českého školství od Mnichova do osvobození*, České Budějovice 1969, s. 28–48.

⁷⁹ M. SOMR, *Dějiny školství*, s. 251.

⁸⁰ Typickým příkladem učebnice splňující tyto požadavky byly *Stručné dějiny Říše. Učebnice*

kvůli velkému zájmu ihned dotiskována.⁸⁴ Šlo o reprint již zmíněné inovativní práce z roku 1936, v níž Jaroslav Sochor přibližoval dějinné události prostřednictvím dramatických životopisů výrazných osobností. Sám autor se úspěchu své příručky v prvních poválečných letech nedožil, neboť již v roce 1941 zemřel v koncentračním táboře Mauthausen.⁸⁵ Také vydání *Všeobecného dějepisu pro vyšší třídy škol středních* v roce 1947 nebylo ničím jiným než reprintem příručky hojně užívané v první republice. Vydání tradičně pojaté učebnice Jaroslava Bidla a Josefa Šusty nebránil po druhé světové válce ani fakt, že druhý z autorů spáchal v květnu roku 1945 sebevraždu, aby se vyhnul nařčení z kolaborace.⁸⁶

Tento vstřícný postoj, hodnotící kvalitu díla a ne politické pozadí, však záhy dospěl ke svému konci. Komunistický převrat na počátku roku 1948 zahájil dlouhé období totality, v níž se výuka dějin stala předmětem důsledného dohledu. Cílem bylo, aby se žáci i ostatní obyvatelé obnoveného Československa setkávali pouze s ideologicky správnou interpretací historie od prověřených autorů. Již v roce 1948 byly vydány první socialistické školské zákony, které nařizovaly vytvoření jednotné školské soustavy a stanovily žádoucí náplň učiva.⁸⁷ Následovala další nařízení a výroky ze sjezdů komunistické strany, z nichž mimo jiné vyplynulo, že učebnice mají napříště vždy důsledně ukazovat střety pracující třídy s jejími utlačovateli a naznačovat jediné možné řešení v konečném vítězství socialismu. Proto byla v dějepise věnována značná pozornost všem povstáním, která se dala vykládat jako doklady třídního boje a střetů mezi různými vrstvami společnosti. To opět dodalo nizozemské revoltě na důležitosti, posílené skutečností, že tu bylo možné vykreslit habsburskou dynastii i katolickou

církev ve špatném světle, což se v rámci komunistické výuky jevílo vždy jako žádoucí. Naopak nevýhoda příběhu nizozemské revoluce spočívala v tom, že šlo o historii státu, jenž zůstal mezi kapitalistickými. Výuka faktů o těchto zemích byla totiž v době komunismu zpravidla osekávaná. Žáci se měli v první řadě soustředit na českou a slovenskou historii, dále na Sovětský svaz a další země komunistického bloku, zatímco s dějinami zemí západní Evropy se seznamovali spíše až na střední škole.⁸⁸

Nové učebnice byly vydány na počátku padesátých let, přičemž středoškolskou učebnicí *Dějiny středověku. Učební text pro III. třídu středních škol* vytvořil kolektiv vedený Janem Dědinou.⁸⁹ Již v úvodu, který následoval po velkých fotografiích Klementa Gottwalda a Josifa V. Stalina, vysvětlovali autoři, že neusilují o úplný přehled dějin, nýbrž ukazují na vybraných obdobích, jak feudální řád vznikl, fungoval a zanikl, a jakým útlakem musel projít lid.⁹⁰ Učebnice pak skutečně představovala dějiny jako příběh lidstva krácejícího od temných počátků k zářivé socialistické budoucnosti. V textu výrazně ubylo konkrétních údajů, jako například jmen osob a dat. Za každou kapitolou umístili autoři několik otázek, s jejichž pomocí si měli žáci zkontrolovat, zda učivu porozuměli. Kapitola věnovaná Nizozemí nesla název *Útlak Nizozemska*. Její autoři vysvětlovali výbuch povstání tím, že „nizozemští řemeslníci a obchodníci, kteří byli jedni z nejlepších v Evropě, obávali se, že nebudou moci obchodovat a vyrábět, budou-li je jejich španělské vládcové dále vysávat“.⁹¹ Dále zmínili také inkvizici, „která surově pronásledovala stoupence reformace“, ale stále se vraceli k ekonomickým příčinám a majetkovému rozvrstvení společnosti, přičemž vyzdvihovali nejchudší vrstvy společnosti.⁹² Zdůrazňovali například, že „nejtěžší boje proti španělským vetřelcům vedla městská chudina a nemajetní pracující na venkově“, přičemž úplně vynechali jakoukoliv zmínku o vedoucí úloze Viléma Oranžského.⁹³ Novinkou bylo též, že líčení nizozemské revoluce neuzavřeli vznikem dvou státních celků,

⁸⁴ Jaroslav SOCHOR, *Učebnice dějepisu pro nižší třídy středních škol. Díl III. pro třetí třídu. Život lidstva od vymření Přemyslovců až do vynálezu parního stroje*, Praha 1946.

⁸⁵ Heslo *Sochor, Jaroslav* v Bibliografii dějin Českých zemí na webových stránkách [online], [citováno dne: 3. 6. 2020]. Dostupné z: <https://biblio.hiu.cas.cz/records/3e19b5aa-47ac-4388-9405-a7aa2f14e922..>

⁸⁶ K psychickému tlaku, s nímž se Josef Šusta vyrovnával v průběhu druhé světové války, viz: Josef BLÜML, *Josef Šusta. Úvahy o dějinách a dějepisectví*, České Budějovice 2006, s. 137–144.

⁸⁷ Podrobně Vladimír ŠTVERÁK, *Stručné dějiny pedagogiky*, Praha 1983, s. 285–294. Štverákova publikace nejen vyjmenovává klíčové zákony a ustanovení, nýbrž je skvělým pramenem ukazujícím, jak byl interpretován vývoj pedagogiky v době komunismu. Nezaujatý pohled naopak Dana PŘEDOTOVÁ, *Historie školství od roku 1945 do současnosti*, Olomouc 2014. Bakalářská práce. Filozofická fakulta Univerzity Palackého, s. 11–14.

⁸⁸ Podrobně i s citacemi ze sjezdů Komunistické strany Československa (dále jen KSČ) a výroků předsednictva Ústředního výboru KSČ viz: M. SOMR, *Dějiny školství*, s. 305–307.

⁸⁹ Jan DĚDINA a kol., *Dějiny středověku. Učební text pro III. třídu středních škol*, Praha 1951.

⁹⁰ *Tamtéž*, s. 8.

⁹¹ *Tamtéž*, s. 107.

⁹² *Tamtéž*, s. 108.

⁹³ *Tamtéž*.

jak bylo do té doby obvyklé, nýbrž pokračovali kritickým líčením situace po revoluci. Naznačovali, že revoluce nevyšla v severních provinciích do správného konce, neboť po ní vítězné měšťanstvo natolik zbohatlo, že zaujalo pozici dřívější šlechty a začalo utiskovat poddané místo ní.⁹⁴ Závěrem připojili pozoruhodnou interpretaci Rembrandtova života. Malíř měl být zpočátku bohatým měšťanstvem uznáván, když však ve své tvorbě dospěl k temnějšímu a opravdovějšímu výrazu, zámožní zákazníci se od něj odvrátili, a on proto zemřel v bídě.⁹⁵

Na základní škole, která do roku 1984 zpravidla trvala devět let, se žáci s obdobím raného novověku seznamovali v sedmé třídě. V důsledku rozšíření učiva o českých dějinách a snahy vyprávět dramatický příběh dějin, v němž nebylo místo na podrobnosti, se však žáci obvykle o nizozemské revoluci v tomto období svého vzdělávání ještě nedozvěděli. Alois Sosík a Vojtěch Vrabec v *Dějepis pro 7. ročník základní devítileté školy* vybrali z událostí, k nimž došlo mezi léty 1500 až 1650 mimo území budoucího Československa, pouze vystoupení Martina Luthera a německou selskou válku.⁹⁶ Oproti učebnicím z doby Rakousko-Uherska i první republiky se Sosíkovy a Vrabcovy texty jeví jako výrazně zjednodušené, snížil se počet dat a jednoznačných faktů a naopak přibylo takových vyjádření, která působila na city, zesměšňovala šlechtu a zdůrazňovala potřebu boje za lid a národ. Toto vyznění podporovaly také ilustrace Radomíra Koláře.

Ačkoliv byl Sosíkův a Vrabcův *Dějepis pro 7. ročník základní devítileté školy* v šedesátých letech opakovaně vydáván, stával se v jejich závěru již přežitkem. Za počínající normalizace chápali představitelé komunistické strany, že bude nutné vydat nové učebnice, které by žákům poskytly větší množství faktických poznatků. Na počátku osmdesátých let tomuto požadavku dostaly učebnice, které vydal kolektiv vedený Vratislavem Čapkem. Dokonce i v učebnici dějepisu pro střední odborné školy, na nichž docházelo u humanitních předmětů k značným redukčním, byla nizozemské revoluci vyhrazena celá kapitola.⁹⁷ Do textu *Dějepis I pro 1. ročník středních*

odborných škol se vrátila jména klíčových aktérů, stejně jako dalších osobností včetně popravených hrabat Lamoraala Egmonta a Filipa Hoorna. Za příčinu revoluce označili autoři ekonomické vykořisťování obyvatelstva a zavádění inkvizice.⁹⁸ Revoluce podle nich probíhala nejprve jako lidové povstání, které ovšem postupně ovládla buržoazie a pozměnila jeho směr.⁹⁹ Nizozemí se následně mělo stát prvním evropským státem, v němž „*zvítězila buržoazní revoluce*“.¹⁰⁰ Tím byl výklad ukončen, na rozdíl od učebnic z padesátých a šedesátých let představili autoři pod vedením Vratislava Čapka vznik Nizozemí jako dílčí pokrok a dále ho nekritizovali. V otázkách za textem pak po žácích přímo požadovali, aby zhodnotili význam revoluce nejen pro Nizozemí, nýbrž pro celou Evropu.¹⁰¹

Téměř totožný text k nizozemské revoluci jako v *Dějepis I pro 1. ročník středních odborných škol* použil kolektiv autorů v čele s Vratislavem Čapkem také v učebnici *Dějepis II pro 2. ročník gymnázia* z roku 1986.¹⁰² Pro gymnazisty byl však v závěru přidán ještě odstavec psaný drobným písmem, v němž autoři popisovali obchodní vzestup Nizozemí, které se podle nich stalo „*nejvyspělejší zemí v Evropě*“.¹⁰³ Vysvětlovali ekonomické příčiny tohoto úspěchu a vyjmenovávali nizozemské kolonie. Na druhé straně úplně pominuli malířství a jiné kulturní projevy, jimž věnovaly pozornost některé z předchozích učebnic. Těž se vytratila dramatická, takže veškeré texty působily hutným a nezáživným dojmem. Jedinými pomůckami k lepšímu zapamatování byly otázky za textem, zvýraznění klíčových informací kurzivním či tučným písmem a černobílé ilustrace, které na prvním místě zachycovaly podobu různých technických vynálezů, dále pak význačných osob či míst.

Dlouhodobé potlačování svobodného bádání a publikování ideologií zkrácených faktů vyvolávalo u svobodomyšlných osobností odpor a vedlo

⁹⁸ V. ČAPEK a kol., *Dějepis I pro 1. ročník středních odborných škol*, s. 135.

⁹⁹ „*Zatím se však shromáždily značné lidové síly, tzv. gézové, k národní revoluci. K nim se připojili radikální příslušníci drobné šlechty a v roce 1569 se postavil do jejich čela sám Vilém Oranžský. [...] Proti této národní lidové válce nezmohl nic ani vévoda z Alby, a proto požádal o propuštění. Třídní základna revoluce se značně rozšířila, ztratila však výrazně lidový charakter.*“ *Tamtéž*, s. 135.

¹⁰⁰ *Tamtéž*, s. 136.

¹⁰¹ *Tamtéž*.

¹⁰² Vratislav ČAPEK a kol., *Dějepis II pro 2. ročník gymnázia*, Praha 1986.

¹⁰³ *Tamtéž*, s. 13.

⁹⁴ J. DĚDINA a kol., *Dějiny středověku*, s. 109.

⁹⁵ *Tamtéž*.

⁹⁶ Alois SOSÍK – Vojtěch VRABEC, *Dějepis pro 7. ročník základní devítileté školy*, Praha 1962, s. 156–160. Do roku 1968 byla tato učebnice vydána šestkrát.

⁹⁷ Vratislav ČAPEK a kol., *Dějepis I pro 1. ročník středních odborných škol*, Praha 1984, s. 134–136.

je ke snaze získávat a následně rozšiřovat spolehlivější informace prostřednictvím samizdatu.¹⁰⁴ Samizdatem šířené práce o historii se převážně týkaly dějin 20. století. Objevilo se však také několik zpracování témat ze starších dějin stejně jako pokusy nastínit celkový pohled na historii lidstva i jednotlivých států.¹⁰⁵ Mimo jiné měli lidé nespokojení s komunistickým režimem pochopitelně zájem o objektivně psané učebnice. Nejsnazší cestu, jak v omezených podmínkách zajistit příručky nedotčené komunistickou ideologií, představovalo opětovné využití učebnic z doby první republiky. Jedním z dokladů takového postupu je opis učebnice Josefa Peška *Učebnice dějepisu pro nižší třídy škol středních II. Obrazy z dějin středověkých a novověkých od poč. XIV. stol. do konce XVIII. století*, který byl zhotoven na stroji za použití průklepového papíru.¹⁰⁶ Šlo o kopii Peškovy učebnice z roku 1933, jež vykládala dějiny za pomoci faktograficky přesyceného textu.¹⁰⁷ V případě nizozemského povstání se autor soustředil na jeho příčiny, které spatřoval v dosazování Španělů do vysokých úřadů v nizozemských provinciích, stejně jako ve vysokých daních. Odsoudil působení inkvizice, akce vévody z Alby i „zadumčivou, nedůvěřivou“ povahu španělského krále Filipa II.¹⁰⁸ Naopak vyzdvihoval Viléma Oranžského a litoval, že se našel „zvrhlý člověk“, jenž ho zavraždil. S patrným uspokojením však líčil, že Nizozemce tato vražda ani další boje nezlomily a chválil Anglii i francouzské protestanty za pomoc, kterou vznikajícímu státu poskytli.¹⁰⁹ Díky utajovanému šíření textu starší učebnice se tedy někteří žáci a jejich rodiče mohli seznámit s takovým pohledem na dějiny, který byl oproštěn

od stálého zdůrazňování třídních bojů. Na druhé straně zůstával díky svému původu zakotvený v mentalitě první republiky. Zdůrazňoval zápas různých národů o samostatnost, kritizoval podniky katolické církve, avšak nepřinášel žádný nový pohled na historii, ačkoliv na Západě se v druhé polovině 20. století historické vědy dynamicky rozvíjely.¹¹⁰

Hledání nových cest po roce 1989

Pád komunistického režimu v roce 1989 odstartoval ve školství mnohé změny. Již na počátku roku 1990 byly schváleny zákony, které rozšiřovaly soustavu základních a středních škol i typy výuky.¹¹¹ Základní škola byla o pár let později opět prodloužena na devět ročníků, čímž se odstranilo zkrácení z roku 1984. Současně se gymnázia mohla vrátit k dávné praxi a nabízet uchazečům nejen čtyřleté středoškolské studium, nýbrž přijímat žáky i do osmiletých, resp. šestiletých programů. Povoleno bylo také zakládat soukromé i církevní školy, což využilo mnoho podnikavých jedinců i skupin a v následujících letech vzniklo velké množství nových škol, z nichž některé nabízely rozšířenou výuku cizích jazyků či žádané ekonomiky, zatímco jiné se hlásily k různým reformním pedagogickým směrům a alternativním způsobům výuky.¹¹²

Již v závěru roku 1989 bylo jasné, že dosavadní učebnice, zvláště ty dějepisné, naprosto nevyhovují novým požadavkům. Moderní příručky, jež by splnily nové nároky na objektivitu, věcnost a zároveň kvalitní didaktický přístup, ovšem nemohly vzniknout přes noc. Na počátku devadesátých let proto někteří pedagogové nadále používali starší učebnice a žákům doporučovali, aby se soustředili jen na faktografii a ignorovali komunistickou rétoriku. Jiní učitelé dějepisu žákům látku diktovali na základě vlastních výpisků z různých prací.¹¹³

¹¹⁰ Peter BURKE, *Francouzská revoluce v dějepisectví*, Praha 2004 a Georg G. IGGERS, *Dějepisectví 20. století. Od vědecké objektivní k postmoderní výzvě*, Praha 2002, s. 51–63.

¹¹¹ D. PŘEDOTOVÁ, *Historie školství*, s. 30–33.

¹¹² Populární se v České republice stalo zvláště waldorfské školství a pedagogická koncepce Marie Montessori. K nim podrobně T. KASPER – D. KASPEROVÁ, *Dějiny pedagogiky*, s. 130–146 a 176–192.

¹¹³ Zkušenosť autorky Kateřiny Pražákové z výuky dějepisu v letech 1995 až 1999 na Biskupském gymnáziu v Českých Budějovicích.

¹⁰⁴ K edicím a vydavatelům samizdatu Jitka HANÁKOVÁ, *Edice českého samizdatu 1972–1991*, Praha 1997. O umělecky orientovaném samizdatu Michal PŘIBÁŇ, *Český literární samizdat 1949–1989. Edice, časopisy, sborníky*, Praha 2018.

¹⁰⁵ Jan VLK – Vendula VAŇKOVÁ – Jiří NOVOTNÝ, *Minulost a dějiny v českém a slovenském samizdatu 1970–1989*, Brno 1993, s. 44–50 a 75–143.

¹⁰⁶ Národní pedagogická knihovna J. A. Komenského, sign. VI 233/2, Josef PEŠEK, *Učebnice dějepisu pro nižší třídy škol středních II. Obrazy z dějin středověkých a novověkých od poč. XIV. stol. do konce XVIII. století*. Opis vznikl s největší pravděpodobností v padesátých či šedesátých letech 20. století, ale není možné vyloučit ani možnost, že šlo o samizdat ještě z doby druhé světové války.

¹⁰⁷ Josef PEŠEK, *Učebnice dějepisu pro nižší třídy středních škol III. Obrazy z dějin středověkých a novověkých od počátku XIV. do konce XVIII. století pro třetí třídy středních škol*, Praha 1933.

¹⁰⁸ J. PEŠEK, *Učebnice dějepisu pro nižší třídy škol středních II. (samizdat)*, s. 27.

¹⁰⁹ *Tamtéž*, s. 28.

V roce 1992 vyšel jeden z prvních postkomunistických přehledů světových dějin, jenž měl sloužit také jako učebnice. Dvoudílné kompendium *Světové dějiny* sestavili Jaroslav Pátek a již zmiňovaný Vratislav Čapek.¹¹⁴ Nová učebnice se od svých předchůdkyň zásadně lišila tím, že přibližovala dějiny od pravěku až do poloviny 17. století (první část) a od poloviny 17. do sklonku 20. století (druhá část), bez toho, že by přesněji určovala, na jakém typu školy a ve kterých ročnících by žáci měli danou látku zvládnout. Ponechávala tak značný prostor učitelům, aby sám posoudil, kdy a se kterými oddíly bude žáky seznamovat. Toto řešení bylo velmi rozumné v době, kdy překotně vznikaly nové školy a měnily se osnovy. Celkově se však tato příručka hodila především pro výuku ve vyšších ročnících gymnázií. Učivo bylo ve *Světových dějinách* rozděleno do tematických bloků podle států a epoch. Poměrně hutný text oživily četné obrázky a mapky. Za většími oddíly, tvořenými několika kapitolami, se nacházely přílohy, jež sestávaly z úryvků z pramenů a otázek, které měly žáky nasměrovat k hlubšímu zamyšlení.

Revoluci v Nizozemí se v této učebnici věnuje samostatná kapitola, která nezapřela oporu v textech ze starších Čapkových učebnic. Příběh povstání byl vyprávěn podle standardní osnovy poukazující na rozvoj námořního obchodu, nespokojenost se španělskou inkvizicí i hospodářskou a politickou situací a následně popisující „hrůzovládu“ vévody z Alby a odpor vedený Vilémem Oranžským.¹¹⁵ V závěru povstání zdůraznili autoři další ekonomický rozvoj svobodného Nizozemí a získávání kolonií. Části textu převzali z *Dějepisů II pro 2. ročník gymnázia* z roku 1986, avšak zbavili je komunistické rétoriky a dále rozvinuli, takže povstání vyhradili celou jednu stranu A4, přičemž kompletní dějiny lidstva do roku 1650 v této publikaci zhustili na 157 stran. Také v části vyhrazené pro opakování a prohloubení učiva obraceli pozornost žáků k nizozemským provinciím. Kromě úryvku z Prohlášení nezávislosti Spojeného Nizozemí z roku 1581 vybrali ještě zprávu nizozemského agenta, v níž v roce 1619 vyslovoval podporu českému

stavovskému povstání a sliboval pomoc.¹¹⁶ Zdůraznili tím možné paralely mezi oběma revoltami, které ještě posílili v textu o třicetileté válce.¹¹⁷

Světové dějiny Vratislava Čapka a Jaroslava Pátka měly být ve výuce kombinovány s příručkou plně zaměřenou na českou historii, kterou připravil Josef Harna a Rudolf Fišer. Jejich *Dějiny českých zemí I. a II.* dosáhly na přelomu tisíciletí značného úspěchu a byly do roku 2010 opakovaně vydávány. Nicméně do prvního dílu se mohli žáci začíst až v roce 1995 a do druhého až v roce 1998.¹¹⁸ V mezidobí se proto stala žádanou příručka dalšího historika, který publikoval mnoho významných prací již za dob komunismu (mezi nimi též vysokoškolská skripta *Úvod do studia dějepisu*).¹¹⁹ Byl jím Miroslav Hroch, jemuž v roce 1994 vydalo nakladatelství Práce *Dějiny novověku* jako součást řady učebnic, jež neoddělovaly české a světové dějiny, nýbrž obojí vykládaly společně a celek dělily podle velkých historických epoch.¹²⁰ Hrochovy *Dějiny novověku* působily velmi přitažlivě díky přehlednému členění textu, velkému množství fotografií, map i barevných rámečků, které obsahovaly působivé dobové citáty. Za každou kapitolu umístil autor nejen přehledy klíčových dat a otázky testující základní pochopení textu, nýbrž také tipy na četbu odborné literatury i beletrie. Na rozdíl od naprosté většiny předchozích učebnic neodkazoval Miroslav Hroch v názvu kapitoly o nizozemských provinciích na povstání samotné, ale zvolil titul *Převaha Nizozemců v evropském a světovém obchodu*. Tím předznamenal, že se zaměřil zvláště na souvislosti ekonomické. Na pěti stranách podrobně vyložil, jaké druhy obchodu přinášely Nizozemí největší zisk a kterým směrem mladá republika dále expandovala. O povstání se zmiňoval pouze okrajově, neboť jeho publikace měla vykládat dějiny až od roku 1600, kdy již byla první etapa bojů uzavřena.¹²¹ Přesto text doplnil o část Vyhlášení nizozemské nezávislosti z roku 1581 a žákům kladl otázky

¹¹⁶ V. ČAPEK – J. PÁTEK, *Světové dějiny I*, s. 152.

¹¹⁷ *Tamtéž*, s. 149.

¹¹⁸ Josef HARNA – Rudolf FIŠER, *Dějiny českých zemí I. od pravěku do poloviny 18. století*, Praha 1995; TÍŽ, *Dějiny českých zemí od poloviny 18. století do vzniku České republiky*, Praha 1998.

¹¹⁹ Miroslav HROCH, *Úvod do studia dějepisu*, Praha 1985.

¹²⁰ Miroslav HROCH, *Dějiny novověku*, Praha 1994.

¹²¹ Hrochova publikace měla navazovat na Zdeněk BENEŠ, *Dějiny středověku*, Praha 1994.

¹¹⁴ Vratislav ČAPEK – Jaroslav PÁTEK, *Světové dějiny I. Dějiny lidských civilizací od pravěku do poloviny 17. století*, Praha 1992. Druhý díl vyšel v roce 1993; Jaroslav PÁTEK – Vratislav ČAPEK – Otto ZVETTLER, *Světové dějiny II – Dějiny lidských civilizací od poloviny 17. století po současnost*, Praha 1993.

¹¹⁵ V. ČAPEK – J. PÁTEK, *Světové dějiny I*, s. 146.

po příčinách nizozemského odboje a důvodech jeho úspěchu.¹²² Na celý konflikt přitom opět pohlížel především z ekonomického hlediska: „*I když bylo revoluční Nizozemí nesmírně zatíženo výdaji na válku proti Španělsku, jeho bohatství přesto zřetelně rostlo.*“¹²³ Kromě obchodu připomněl stručně i umění, vznik univerzity v Leidenu a Jana Amose Komenského, nesnažil se však nijak vyzdvihovat zájem Nizozemců o české stavovské povstání.

Zatímco v prvním desetiletí po pádu komunismu bylo řešení otázky, jak budou naplněny hodiny dějepisu, ponecháno do značné míry na učitelé a chyběly aktuální metodiky i osnovy, kolem roku 2000 se systém vzdělání postupně opět ustálil. Potřeba kvalitní kurikulární reformy vyústila v roce 1999 ve zpracování analýzy *České vzdělávání a Evropa* známé též jako *Zelená kniha*.¹²⁴ Na základě jejích zjištění vznikl v roce 2001 dokument nazvaný *Bílá kniha* (Národní program rozvoje vzdělávání v České republice), v němž byly vyjádřeny nové vládní strategie v této oblasti.¹²⁵ Ke klíčovému požadavkům přitom náleželo potlačení dosavadního důrazu na získávání vědomostí a naopak vyzdvížení osvojování takových dovedností a návyků, které budou žákovi užitečné v praktickém životě v dynamicky se rozvíjející moderní společnosti. Stejně požadavky se následně v roce 2004 promítly do Rámcových vzdělávacích programů (RVP).¹²⁶ V těchto základních kurikulárních dokumentech byly nově definovány klíčové okruhy znalostí a dovedností, jež mají žáci získávat na jednotlivých stupních vzdělání. Základní školy se jimi začaly při tvorbě vlastních vzdělávacích plánů (ŠVP) povinně řídit od roku 2007, pro střední školy a čtyřletá gym-

názia se Rámcový vzdělávací program (RVP G a SOV) stal závazným od 1. září 2009.

Ještě než byla dokončena kurikulární reforma, začaly se objevovat nové učebnice, ovlivněné diskusí o potřebě atraktivnějšího přiblížení učiva žákům, aktivního zamýšlení nad probíranou látkou, posílení mezioborové spolupráce a osvojování praktických dovedností. Tyto učebnice už zpravidla nebyly dílem jednoho autora, nýbrž vznikaly ve velkých nakladatelstvích, která iniciovala a usměrňovala práci početnějších autorských kolektivů. Silné zázemí a spolupráce více odborníků, kteří již nebyli pod takovým časovým tlakem jako v prvních letech po sametové revoluci, umožnila vytvoření kvalitních a podnětných učebnic. Nakladatelství je opět začala publikovat v řadách, v nichž na sebe jednotlivé díly navazovaly, přičemž bylo na každém z nich jasně uvedeno, pro jaký typ školy a který ročník je určený.

Pro Státní pedagogické nakladatelství zpracoval koncepci významné řady dějepisných učebnic přední český historik Petr Čornej, který též v jejím rámci spolu s Ivanou Čornejovou a Františkem Parkanem napsal díl věnovaný středověku a ranému novověku.¹²⁷ Stejně jako ve starší příručce Miroslava Hrocha byl také v *Dějepis 2 pro gymnázia a střední školy* text doplněn množstvím barevných ilustrací a každou kapitolu uzavíral přehled důležitých dat, otázky i seznam doporučené literatury. Ten již neobsahoval beletrii, nýbrž pouze populárně naučnou či dokonce odbornou literaturu, čímž odrážel poměrně vysoká očekávání, co se týkalo žáků a jejich zájmu o historii. Povstání v Nizozemí zařadil Čornej a spoluautoři do oddílu *Od počátku reformace do skončení třicetileté války* pod názvem *Vzestup Nizozemí*.¹²⁸ Učebnici tím jednoznačně zařadili mezi příručky, které nevzdvihovaly pouze boj proti Habsburkům, nýbrž obdivovaly hospodářský rozvoj dané oblasti. Přesto však při hledání příčin povstání upozorňovali především na náboženské neshody.¹²⁹ Líčení následného zápasu mezi Nizozemci a Španěly rozvinul Čornejův tým nově tím, že poskytl značný

¹²² *Tamtéž*, s. 17.

¹²³ M. HROCH, *Dějiny novověku*, s. 13. Hrochův výrazně ekonomický pohled na dějiny dané oblasti a doby jistě ovlivnila jeho spolupráce s Josefem Petráňem, z níž vznikla nenápadná, ale pro hospodářské dějiny klíčová publikace Miroslav HROCH – Josef PETRÁŇ, *17. století. Krize feudální společnosti?*, Praha 1976. K výzkumu Josefa Petráně a jeho vlivu na další historiky Kateřina PRAŽÁKOVÁ, *Krize společnosti v 17. století?*, in: Dílo Josefa Petráně a současná historická věda. Pocta Jihočeské univerzity českému historikovi, Václav Bůžek (ed.), Praha 2020, s. 99–105.

¹²⁴ Jan KOUČKÝ, *České vzdělání a Evropa. Strategie rozvoje lidských zdrojů v České republice při vstupu do Evropské unie. Program Phare, projekt č. CZ 9405-01-03-01*, Praha 1999.

¹²⁵ Celé znění *Bílé knihy* na stránkách Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy [online], [citováno dne: 15. 4. 2021]. Dostupné z: <https://www.msmt.cz/vzdelavani/skolstvi-v-cr/bila-kniha-narodni-program-rozvoje-vzdelani-v-cr>.

¹²⁶ Rámcový vzdělávací program byl vydán ve stejném roce jako školský zákon (zákon č. 561/2004) a zákon o pedagogických pracovnících (zákon č. 563/2004).

¹²⁷ Petr ČORNEJ – Ivana ČORNEJOVÁ – František PARKAN, *Dějepis pro gymnázia a střední školy. 2. Středověk a raný novověk*, Praha³ 2009. Učebnice byla schválena MŠMT a poprvé vydána již v roce 2001.

¹²⁸ *Tamtéž*, s. 115.

¹²⁹ „*Víme už, že španělští Habsburkové byli přísnými katolíky. Ovšem v Nizozemí v té době zaujalo přední pozice kalvinství. A tak tu odpor proti Habsburkům splynul s odporem proti náboženským protivníkům.*“ *Tamtéž*, s. 115.

prostor habsburskému místodržícímu Alexandru Farnese. O něj se původci předchozích učebnic zpravidla tolik nezajímali, neboť rozhodně zemi nespravoval tak krutě jako vévoda z Alby, ani ho neozařovalo vítězství u Lepanta jako dona Juana de Austria. Kolektiv vedený Petrem Čornejem však učebnicový text obohatil o výtah z listu určenému španělskému králi, v němž Alexandr Farnese chválil vraha Viléma Oranžského a přiznával, že ho k atentátu nabádal, ačkoliv v úspěch příliš nevěřil.¹³⁰ Autoři tak nabídli žákům možnost, aby pracovali s dobovým pramenem a sami z něj vyvodili závěry včetně kritiky španělských mocnářů a jejich praktik. Podobiznu Alexandra Farnese v renesančním oděvu s pancířem ostatně také zvolili jako vhodnou ilustraci pro celou kapitolu.¹³¹ Přitom v popisku vyzdvihli „rozhodnost a neústupnost“ tohoto místodržícího, současně však také portrét využili k přiblížení renesanční módy.¹³²

Zmíněná učebnice ze Státního pedagogického nakladatelství byla zvláště mezi léty 2001 a 2009 opakovaně vydávána a dodnes ji užívá řada škol. Výraznější alternativu předložil až v roce 2013 Miroslav Hroch, který tentokrát spolupracoval s Václavem Ulvrem a nakladatelstvím Albra.¹³³ Jejich *Dějiny novověku* navazovaly z didaktického hlediska na předchozí příručky. Fakta v nich byla podávána co nejatraktivnějším způsobem a výklad doprovázelo množství ilustrací a otázek. Ty byly formulované tak, aby žáci nevyhledávali pouze konkrétní údaj z textu, nýbrž se museli zamyslet a srovnávat různé situace. Co se týkalo obsahu učiva, postoupila Hrochova a Ulvrova učebnice dále na cestě, jejímž cílem bylo nelíčit dějiny jako sérii akcí několika mocných a výjimečných jedinců, nýbrž věrně zobrazit život celé společnosti. Autoři proto položili ještě silnější důraz na dobové myšlení lidí, jejich víru, způsoby obživy a každodenní život. V rámci této koncepce zásadně pozměnili způsob, jímž představovali některé význačné události, což se ukázalo i na popisu povstání v Nizozemí.

Informace o něm totiž nesoustředili do jedné kapitoly, nýbrž rozdělili podle témat na tři místa.

Nejvíce údajů obsahovala kapitola *Žápas o reformaci v Evropě*, v níž bylo povstání v Nizozemí zařazeno za popis rozvoje protestantských církví, jednání tridentského koncilu a líčení náboženských válek ve Francii. Autoři učebnice zmínili náboženské i ekonomické příčiny revolty a stručně popsali její průběh, přičemž naznačovali, že hlavní vinu na konfliktu nesl Filip II., jenž „na nenásilné protesty stavů odpověděl roku 1566 tím, že do Nizozemí poslal vojska“.¹³⁴ O Vilémovi Oranžském není v hlavním textu zmínka, ale čtenáři jsou na něj upozorněni ilustrací s působivým vyobrazením jeho vraždy, jež žákům patrně utkvěla v hlavě snáze než faktograficky poměrně hutný text. K dramatickému obrázku nadto autoři připojili otázku, jakého vyznání byl asi jeho vrah,¹³⁵ což přispělo k celkově protikatolickému vyznění této kapitoly. Znovu je k Nizozemí obrácena pozornost v kapitole o hospodářském rozvoji Evropy na přelomu 16. a 17. století. Zde autoři několikrát vyzdvihli podnikavé Nizozemce, které zmiňovali v souvislosti s manu-fakturní výrobou i loďářstvím a následným ovládnutím mnoha moří.¹³⁶ Potřetí se k Nizozemí vrátili v kapitole zaměřené na vývoj státního zřízení, v níž srovnávali různé státy z hlediska samostatnosti stavů a jejich střetů s panovníkem. V případě Nizozemí opět stručně připomněli průběh celé revoluce, ovšem při zdůraznění těch aspektů, jež se týkaly mocenského postavení stavů.¹³⁷ Tento přístup, při kterém byl popis významnějších událostí rozdělen podle jednotlivých témat, do nichž zasahoval, sice zdůraznil, že k určitým vývojovým trendům docházelo na více místech naráz, avšak celkově mohl působit poněkud chaoticky. Je otázkou, zda si žáci z rozdělené vyprávěného nizozemského povstání zapamatovali něco více než působivý obrázek vraždy Viléma Oranžského.

¹³⁴ M. HROCH – V. ULVR, *Dějiny novověku*, s. 23.

¹³⁵ *Tamtéž*.

¹³⁶ „Byli to předešlí Nizozemci, kteří v 16. století dovedli vyrobít a použít rychlejší a spolehlivější lodi, než byly dosud užívané kogy a karavely. Díky tomu získali nizozemští kupci převahu ve zprostředkování dopravy na Baltu, v Severním moři a významný podíl také na pobřeží Atlantiku.“ *Tamtéž*, s. 31.

¹³⁷ „Se silnou a sebevědomou opozicí stavů se naproti tomu Filip II. potýkal v Nizozemí [...] Díky úspěšnému odboji proti španělské nadvládě se ze severního Nizozemí stal svérázný stavovský stát, v němž se sdružovalo osm samosprávných zemí (>provincií<). Každá z nich měla své volené stavovské shromáždění a vysílala zástupce do Generálních stavů...“ *Tamtéž*, s. 37.

¹³⁰ P. ČORNEJ – I. ČORNEJOVÁ – F. PARKAN, *Dějepis pro gymnázia a střední školy*, s. 116.

¹³¹ *Tamtéž*, s. 115.

¹³² „Oblečení se řídí dvorskou módou dvora Filipa II. Kolem krku je patrně okružní, zlatené a silně vycpané kalhoty jsou nápadně krátké... [...] Příbuzenské vztahy mezi španělskými a rakouskými Habsburky způsobily, že se španělská móda rychle ujala též mezi českou vysokou šlechtou.“ *Tamtéž*.

¹³³ Miroslav HROCH – Václav ULVR, *Dějiny novověku. Učebnice dějepisu pro střední školy*, Praha 2013.

Jednu z nejnovějších učebnic, která již důsledně sledovala okruhy doporučené Rámcovými vzdělávacími programy, představují *Starší dějiny pro střední školy* z nakladatelství Didaktis.¹³⁸ Početný autorský kolektiv, v němž byl výklad dějin raného novověku svěřen především Tomáši Knozovi, Jiřímu Hrbkovi a Tomáši Malému, se opět vrátil k jasnému členění učební látky. V jednotlivých kapitolách vždy představil politické i kulturní události jednoho konkrétního období a poté se přesunul k další etapě či státu. Převážná většina stránek učebnice byla rozdělena na dvě části. Zatímco na větší z nich líčili autoři klíčové zvraty politických dějin, v širokém sloupci na okraji stran byly vysvětleny některé klíčové pojmy. V oddílu zaměřeném na raně novověké dějiny Španělska a jeho provincií se jednalo o výrazy „klášter Escorial“, „inkvizice“, „španělský dolar“ a „zlaté století“. Objevil se tu také důležitý text o proměně vojenství v raném novověku, v němž byl vyzdvížen Mořic Oranžský.¹³⁹

Jinak byl výklad o průběhu povstání v této učebnici poměrně tradiční. Měl formu věcného textu, jehož hutnost rozbíjely pouze barevné nadpisy a tučně zdůrazněné informace. Doprovázel ho jen malý počet otázek. Jistá snaha o moderní přístup však byla patrná v důrazu, jež autoři kladli na výsledky povstání. Nešlo jim totiž pouze o to, aby žáci znali průběh dávných bojů a jejich příčinu, nýbrž aby si jasně uvědomili, že revolta vedla ke vzniku dvou nových států – Nizozemí a pozdější Belgie.¹⁴⁰ Jinou podstatnou skutečnost lze spatřit v opětovném zařazení práce s dobovými dokumenty, jimž byl v závěru učebnice vyhrazen poměrně rozsáhlý oddíl. Autoři v něm představili jen několik málo klíčových pramenů, z nichž ovšem citovali rozsáhlé pasáže, takže se studenti mohli hlouběji seznámit s daným dokumentem a jeho stylem. Konkrétně válek v Nizozemí se sice netýkal žádný z vybraných pramenů, ale k dokreslení rozmachu španělské říše měl pomoci výtah z listu Hernanda Cortéze, v němž líčil krásy města Tenochtitlánu před tím, než se ho zmocnil. Úryvek především poukazoval

na rozvinutost mimoevropských kultur, nepřímou však rovněž pranýřoval španělské dobyvatele.¹⁴¹

Také pro základní školy byla od roku 2000 vydána řada učebnic, jejichž autoři se snažili dostát požadavkům na moderní výuku. Někdy zredukovali množství faktů, která se měli žáci naučit do té míry, že ze svých příruček vyškrtli většinu témat věnovaných dějinám cizích států. V této souvislosti je třeba uvést *Dějepis 7*, který v roce 2002 v nakladatelství Scientia vydala Michaela Hrubá a Václav Drška.¹⁴² Učebnice seznamovala s dlouhým obdobím od pozdní antiky až po konec třicetileté války. Ve snaze nepřetížít žáky se autoři zaměřili především na české dějiny a zahraniční události osvětlovali pouze s ohledem na jejich význam pro dané období (křížové války), nebo pokud měly zásadní dopad také na dění v českých zemích (zrod renesančního umění). Stručná zmínka o povstání v Nizozemí se proto objevila na začátku kapitoly věnované třicetileté válce. Vzpouza Nizozemců měla poukazovat na postupný úpadek tradičních velmocí na počátku 17. století: „Španělsko vedlo dlouhé války v Nizozemí; pokořit nepoddajnou provincii se však stále nedařilo.“¹⁴³

Větší prostor byl španělsko-nizozemskému zápasu vrácen v učebnici, kterou pro nakladatelství Prodos vytvořil kolektiv vedený Milošem Traplem. Ten zařadil povstání v Nizozemí na počátek *Dějepis 8*, v němž žáky osmých tříd seznamoval s obdobím raného novověku až do roku 1914.¹⁴⁴ Dějiny Španělska a Nizozemí tu byly vykládány společně v rámci jedné kapitoly, jež nejprve ukazovala, jak se v Evropě rozšířilo území ovládané Habsburky. V aktivizačních otázkách se měli žáci zamyslet nad důsledky rozvoje zámořského obchodu. Přitom autoři zdůraznili tezi, že „Španělsko nedokázalo využít bohatství z kolonií k rozvoji hospodářství země“.¹⁴⁵ Samotné povstání však popisovali poměrně tradičně. Negativně představili vládu Filipa II., který „byl velmi přísný a krutý, tvrdě hájil katolictví a podporoval inkvizici“.¹⁴⁶ Následně stručně vylíčili povstání, přičemž žáky upozornili na

¹³⁸ *Starší dějiny pro střední školy. Část druhá. Vrcholný středověk, pozdní středověk, raný novověk*, Brno 2018.

¹³⁹ „... Mořic dokázal Španěly několikrát parazit [...] věnoval se strategii obléhání pevností, kladl důraz na menší a pohyblivější jednotky uspořádané do linií a lehké dělostřelectvo, které bylo schopno podporovat pěchotu. Zavedl pravidelný výcvik a sepsal i řád pro zacházení s mušketou. Stal se tak jedním z autorů změny, kterou nazýváme **raně novověká vojenská revoluce**.“ *Tamtéž*, s. 117–118.

¹⁴⁰ *Tamtéž*, s. 118.

¹⁴¹ Ještě zdůrazněno v doprovodném výklad: „Cortés [...] se obdivoval jejich zručnosti a důvtipu. To mu ovšem nezabránilo v tom, aby město v podstatě srovnal se zemí.“ *Tamtéž*, s. 185.

¹⁴² Michaela HRUBÁ – Václav DRŠKA, *Dějepis 7. Středověk a raný novověk*, Praha 2002.

¹⁴³ *Tamtéž*, s. 172.

¹⁴⁴ Miloš TRAPL – Jaroslava TRAPLOVÁ – Ondřej HÝSEK – Arnošt SKOUPÝ – Jana BUREŠOVÁ – Dalimila HODANOVÁ, *Dějepis 8. Novověk*, Praha 2009, s. 15–17.

¹⁴⁵ *Tamtéž*, s. 17.

¹⁴⁶ *Tamtéž*, s. 16.

akce gézů a vůdčí roli Viléma Oranžského. Za důležitý výsledek povstání považovali skutečnost, že „se v západní Evropě vytvořil první stát, kde byla omezena moc šlechty a na vládě se začala podílet nová vrstva podnikatelů – lodářů, obchodníků, bankéřů i majitelů manufaktur“.¹⁴⁷

Přehledně rozčleněný text doprovázely portréty Karla V. jako „vládce říše, nad níž slunce nezapadá“, dále Filipa II. a Viléma Oranžského. Novinkou bylo vložení krátkého odstavce o habánech, jedné z větví novokřtěnců, jež vznikla v Nizozemí, ale později působila především na Moravě.¹⁴⁸ Tím byl opětovně podtržen význam náboženství a současně nalezena další spojitost mezi vzdáleným Nizozemím a českým královstvím. Jinou novinku představovalo doporučení, aby žáci nejen četli populárně naučnou literaturu, nýbrž také zhlédli vhodné televizní pořady, v tomto případě konkrétní díl Historického magazínu na ČT24.¹⁴⁹

Konkurencí učebnic od kolektivu Miloše Trapla se stala příručka *Dějepis 7. Středověk a počátky nové doby*, kterou vydalo v roce 2009 nakladatelství Fraus.¹⁵⁰ Obdobně jako dříve Michaela Hrubá a Václav Drška počítal i zde rozsáhlý kolektiv, vedený Marií Koldinskou, s tím, že žáci během sedmé třídy proberou učivo od sklonku antiky až do konce třicetileté války. Opět tedy došlo k výraznému zkrácení výkladových částí. Učebnice tudíž poskytovala méně věcných informací, ale na druhé straně byly posíleny oddíly podněcující samostatné uvažování a práci s textovými i obrazovými prameny. I přes zmíněnou redukci učiva věnovaly autorky Marie Koldinská a Eva Zálahová při zpracování oddílu *Počátek novověku* Nizozemí prostor

celé jedné strany. Problematiku uvedly nadpisem *Obyvatelé Nizozemí toužili po nezávislosti* a pak citovaly z Výnosu o sesazení španělského krále z roku 1581.¹⁵¹ Na základě tohoto pramene se žáci měli zamýšlet nad rolí panovníka a důvody, proč byli Nizozemci s Filipem II. nespokojeni.¹⁵² Až poté přišel stručný výklad o bohatství této malé země a pronásledování protestantů, v němž autorky spatřovaly příčinu povstání.

Při líčení průběhu revolty nezmiňovaly Marie Koldinská a Eva Zálahová na rozdíl od většiny předchůdců klíčové osobnosti typu vévody z Alby či Viléma Oranžského, nýbrž zdůraznily vojenskou taktiku povstalců. Tvrdily, že Nizozemci „útočili v malých skupinkách a bleskurychle se přesouvali“. Přesto uspěli, až když „v zoufalství zaplavili část země mořskou vodou a donutili Španěly k ústupu“.¹⁵³ Svobodná země se pak začala mimořádně rozvíjet. Důraz položený na prosperitu a kulturu celého národa, a nikoli pouze vybraných jedinců, byl ještě posílen obrázkem zachycujícím obyvatele Nizozemí při bruslení v zimě 1608. Opět ho doprovázely návodné otázky, díky nimž se měli žáci pozastavit nad možnostmi zimních radovánek v raném novověku a odhalit počátky ledního hokeje. Dále si měli uvědomit, který světadíl holanďští mořeplavci objevili, a zamyslet se nad tím, jak se dodnes musí Nizozemsko chránit před vzestupem mořské hladiny.¹⁵⁴ Autorky se tedy snažily, aby žáci některé skutečnosti objevili sami. Oproti předchozím příručkám však v souladu s koncepcí celé této řady učebnic úplně opustily myšlenku, že by mládež četla populárně naučnou literaturu nebo se zajímala o dokumentární filmy.

Snaha, aby žáci objevovali historické události a jejich průběh během plnění vhodných úkolů, byla v dalších letech ještě posílena. Nalezla logické vyústění v učebnicích, které se inspirovaly výukou cizího jazyka. Podle jejich vzoru se začaly i učebnice historie doplňovat o pracovní sešit, jenž poskytoval dostatečný prostor pro aktivity, které měly žáka zaujmout a dovést k nenásilnému opakování a prohlubování učební látky. K nejúspěšnějším počínům tohoto typu náleží řada čtyř učebnic *Dějepis pro základní školy*, jež pro Státní pedagogické nakladatelství zpracovala spisova-

¹⁴⁷ M. TRAPL – J. TRAPLOVÁ – O. HÝSEK – A. SKOUPÝ – J. BUREŠOVÁ – D. HODA-ŇOVÁ, *Dějepis 8*, s. 16

¹⁴⁸ „V této době silného vlivu reformace vzniká v severním Nizozemí radikální sekta **novokřtěnců**, která se rozšířila mimo jiné na Moravu, kde se jim říkalo habáni. Na Moravě se proslavili zvláštní tzv. habánskou keramikou. Rovněž slovo habán přešlo do češtiny jako označení silného či hrmotného člověka.“ *Tamtéž*. Výklad je ovšem značně zjednodušen, neboť novokřtěncství mělo více různých typů a jeho vyznavači přicházeli na Moravu nejen z Nizozemí, nýbrž i částí dnešního Německa a Švýcarska. Podrobně Jiří PAJER, *Studie o novokřtěncích*, Strážnice 2006.

¹⁴⁹ „Jezuitský řád vám představí Historický magazín ČT24 z 26. 9. 2006, který (spolu s ostatními díly najdete na www.ct24.cz.“ *Tamtéž*, s. 16. Dne 30. ledna 2021 byly ještě mnohé díly Historického magazínu na zmiňovaných webových stránkách přístupné, ovšem citovaný díl chyběl.

¹⁵⁰ *Dějepis 7. Středověk a počátky nové doby. Učebnice pro základní školy a víceletá gymnázia*, Praha 2009. Hlavní autorkou oddílu *Počátky novověku* byla Marie Koldinská.

¹⁵¹ *Dějepis 7. Středověk a počátky nové doby*, s. 122.

¹⁵² „Proti kterému králi byl výnos vydán? Ověřte význam slova **výnos**. O co se podle něj měli panovníci starat? S čím jeho autoři nesouhlasili?“ *Tamtéž*.

¹⁵³ *Tamtéž*, s. 123.

¹⁵⁴ *Tamtéž*.

telka a gymnaziální pedagožka Veronika Válková.¹⁵⁵ Nizozemské povstání zařadila k učivu sedmé třídy, neboť se v Rámcovém vzdělávacím programu pro základní vzdělávání ustálila představa, že by žáci měli zvládnout výklad dějin až do konce třicetileté války v tomto ročníku.¹⁵⁶ Kapitola *Občanská revoluce v Nizozemí* následovala za výkladem o španělském království. V něm Veronika Válková důrazně objasňovala vazby mezi španělskými a rakouskými Habsburky. Dále za pomoci praktických názorných mapek upozornila na rozmach španělských držav v Evropě i Zámorí. Krále Filipa II. vylíčila tradičně jako „fanatického katolíka“, který se údajně od srdce zasmál jen jednou v životě a to ve chvíli, kdy „mu byla oznámena zpráva o bartolomějské noci ve Francii“.¹⁵⁷

Oddíl věnovaný Nizozemí uvedla Válková podtržením významu námořního obchodu a tezí, že „z Nizozemí plynuly do Španělska větší zisky než ze zámorí“.¹⁵⁸ Poté zmínila také pronásledování hugenotů i omezování práv nizozemských stavů. Při popisu vlastního průběhu povstání upozornila na vůdčí roli Viléma Oranžského, „kterému se podařilo vyhnat Španěly ze severní části Nizozemí“.¹⁵⁹ Tím považovala celou problematiku válčení za shrnutou, nezastavovala se u jednotlivých bitev, rozlévání moře či názvu „gézové“. Připojila však názornou mapku severních a jižních provincií, aby si žáci udělali lepší představu, o jaké území se bojovalo. Značný důraz pak položila na výsledky revoluce. Vysvětlila, proč boj o samostatnost Nizozemí „označujeme jako občanskou revoluci“ a objasnila, jakým způsobem se občané nadále podíleli na vedení státu.¹⁶⁰

K problematice občanství se vrátili autoři pracovního sešitu, který zpracoval kolektiv vedený Františkem Parkanem tak, aby učebnici Veroniky Válkové vhodně doplňoval. V oddíle věnovaném povstání v Nizozemí byli žáci vybízeni, aby vysvětlili svou představu občanské společnosti.¹⁶¹

Autoři tímto způsobem propojovali historii s občanskou naukou a také zeměpisem, neboť v jiném z úkolů pracovního sešitu zase žáky vedli k práci s historickými i soudobými mapami. V dalších zadáních pak vyžadovali seřazení událostí nizozemské revoluce tak, jak po sobě následovaly, nebo opravení chybných tvrzení. Důraz přitom autoři kladli mimo jiné na vytyčení rozdílu mezi vládou Filipa II. a jeho otce Karla V., který byl představen jako úspěšný protiklad svého následovníka. Pokud by vyučující stihl s žáky probrat všechny úkoly tak, jak je učebnice a pracovní sešit *Dějepis 7 pro základní školy* předkládaly, získali by o dané revoluci poměrně rozsáhlý přehled.

Závěr

Podrobný výzkum jednotlivých školních učebnic prokázal, že jejich autoři věnovali problematice povstání v Nizozemí zpravidla značnou pozornost. Důvody, proč by se čeští žáci měli poučit právě o zápase mezi Nizozemci a habsburským Španělskem, se v průběhu 19. a 20. století postupně proměňovaly. Téměř v každém období však tvůrci učebnic našli zdůvodnění k tomu, aby tuto událost neopominuli.

Boj Nizozemců za svobodu zařadili do učebnic určených českým žákům již v první polovině 19. století. Tehdy se učebnice dějepisu velmi podrobně zabývaly historií všech evropských států, a proto bylo prakticky nemyslitelné, aby se v nich neobjevily informace o dramatickém vzniku nového státu, jenž se následně stal významnou námořní velmocí. Čeští vlastenci však okamžitě postřehli skrytý potenciál této historické události a začali ji vyzdvihovat. Nenápadně zdůrazňovali paralely mezi skutečnostmi, jež vyprovokovaly nizozemskou revoltu v 16. století, a těmi, které musely snášet slovanské národy v habsburské monarchii. Upozorňovali zvláště na působení cizinců v klíčových úřadech, pronásledování nekatolíků a příliš absolutistickou vládu Habsburků. Jednoznačně se stavěli na stranu povstalců, i když v důkladném popisu všech událostí neopomněli objasnit ani méně slavné stránky nizozemského boje za nezávislost, k nimž například patřilo krátké přijetí Františka z Anjou.

Prvorepublikové učebnice v této linii pokračovaly a ještě ji prohloubily. Jejich autoři měli samozřejmě pochopení pro zápas malého národa, který porazil velkou habsburskou mocnost, založil vlastní republiku a uspěl v mezinárodní konkurenci. To vše totiž odráželo současnost i cíle mladého

¹⁵⁵ Veronika VÁLKOVÁ, *Dějepis 7 pro základní školy. Středověk a raný novověk*, Praha 2016.

¹⁵⁶ Rámcové vzdělávací programy včetně postupných úprav na webových stránkách Národního ústavu pro vzdělávání [online], [citováno dne: 1. 4. 2021]. Dostupné z: <http://www.nuv.cz/t/prehled-uprav-rvp-zv-1>.

¹⁵⁷ V. VÁLKOVÁ, *Dějepis 7*, s. 131.

¹⁵⁸ *Tamtéž*.

¹⁵⁹ *Tamtéž*, s. 132.

¹⁶⁰ *Tamtéž*.

¹⁶¹ František PARKAN – Hana HAVLŮJOVÁ – Lenka STOLÁROVÁ – Tomáš MIKESKA, *Dějepis 7 pro základní školy. Pracovní sešit. Středověk a raný novověk*, Praha 2015, s. 44.

Československa. Zároveň ovšem naráželi na problém, jak žáky při výkladu historických událostí zaujmout, neboť vydání cenově dostupných učebnic umožňovalo zařazení pouze několika černobílých ilustrací či tabulek. Někteří autoři se proto snažili oživit samotný text tím, že ho psali co možná nejdramatičtější. Tím ještě posílili vyznění, že povstalci byli skuteční hrdinové, zatímco jejich odpůrci vykazovali mnoho charakterových chyb a bojovali za udržení absolutismu a fanatického katolicismu. Posledně zmíněný aspekt byl též vítaný, neboť katolickou církev vnímali tvůrci první republiky převážně negativně, protože její vyšší představitelé podporovali císařskou vládu Habsburků a prakticky do posledního okamžiku se stavěli proti rozdělení Rakousko-Uherska.¹⁶²

V průběhu druhé světové války byli učitelé odkázáni na staré učebnice, mnohdy výrazně redukované. K tomu často docházelo k omezování výuky, například kvůli nedostatku topiva v zimních měsících, nebo využití škol pro jiné účely. V měsících, kdy mohlo vyučování probíhat, však směli pedagogové vykládat nizozemskou revoltu víceméně stejně jako dříve. K jejímu vyškrtnutí z osnov nedošlo, neboť Hitlerovo Německo spojovalo svou historii se Svatou říší římskou a Pruskem, zatímco na habsburská území pohlíželo spíše spatra, a proto jejich neúspěchy nezamlčovalo.

Nástup socialismu přinesl výrazné změny do všech oblastí života. Protože měly stranické orgány zájem na rychlém ovlivnění mládeže, byly pohoťově vydávány nové učebnice, které zcela nahradily ty dřívější. V dějepise se zásadním způsobem rozšířil prostor věnovaný českým a slovenským dějinám, zatímco poznatky o jiných státech, zvláště těch ze západní Evropy, byly značně zredukovány. Přesto výklad o Nizozemí zůstal. Nadále se zdůrazňovaly ty aspekty povstání, které vyhovovaly komunistům, stejně jako kdysi budovatelům první republiky. K nim náležel odpor vůči katolické církvi a habsburské dynastii. Nadto bylo povstání nově interpretováno jako první buržoazní revoluce. Učitelé ho měli vysvětlovat jako důležitý pokus zrušit dosavadní společenské zřízení a nahradit ho lepším, což se podle tehdejší interpretace bohužel zcela nezdařilo, neboť nevyústilo ve vládu socialistického typu, nýbrž republiku založenou na principech raného kapitalismu. V průběhu osmdesátých let 20. století začali autoři

učebnic opouštět vyhraněnou komunistickou rétoriku a svůj pohled upnuli k hospodářským aspektům.

Tento přístup se také stal jedním z východisek líčení nizozemské revolty po pádu komunismu v roce 1989. Sametová revoluce umožnila svobodné zkoumání dějin a vedla k zásadním změnám v interpretaci mnoha historických událostí. Nizozemské povstání ztratilo značnou část svého propagandistického významu, neboť se již nedalo vykládat jako revoluce lidových mas a také vlastenecké zdůrazňování boje proti Habsburkům a katolické církvi vnímali lidé na konci 20. století jako zastaralé. Současně však byl dlouholetý boj Nizozemců považován za příliš důležitý na to, aby z učebnic zmizel. Hledaly se proto nové významy. Při popisu příčin povstání se autoři učebnic z devadesátých let nejprve částečně vraceli ke zjištěním svých předchůdců z doby první republiky, avšak současně kladli velký důraz na pozoruhodný ekonomický rozvoj oblasti Nizozemí a pozdější Belgie, stejně jako na důsledky zámořských objevů a zakládání kolonií. Někteří poukazovali na následný průběh třicetileté války a zájem Nizozemců o české stavovské povstání. Jiní se spíše snažili seznámit žáky s kulturou daného historického období.

Z didaktického hlediska prošly učebnice po roce 1989 mimořádným rozvojem. Značně se rozšířil počet barevných ilustrací a názorných map. Autoři přidávali nové aktivizační úkoly, kladli otázky, na něž bylo potřeba vyhledávat odpovědi v úryvcích z dobových pramenů, porovnávat údaje z více textů a využívat také znalosti z dalších vyučovaných předmětů. Dále žáky vybízeli nejen k domácí četbě populárně naučných knih a historických románů, nýbrž se snažili využít možnosti, jež nabízelo nové médium – internet.

V této cestě pokračují autoři učebnic až do současnosti. Díky moderním učebnicím, které v některých případech doplňují i pracovní sešity, jsou žáci s učební látkou seznamováni atraktivním způsobem, jež nadto vyžaduje jejich osobní zapojení a uvažování. Co se týče povstání samotného, v posledním desetiletí začali autoři učebnic vedle ekonomických aspektů více vyzdvihovat fakt, že se v Nizozemí zásadně změnil způsob vlády. Výklad o vzdálené revoluci má proto žáky vést k přemítání o vzniku občanské společnosti a podmínkách, za nichž může dobře fungovat.

¹⁶² Podrobně Marek ŠMÍD, *Vatikán a první světová válka. Proměny zahraniční politiky Svatého stolce v letech 1914–1918*, Praha 2016.

Recenze

Estelle OTTENWELTER, *Insight in early medieval elite jewellery from Great Moravia and Bohemia: manufacturing processes, construction, material study, and condition.*

Thèse pour obtenir le grade de Docteur de l'Université, Spécialité: Archéologie. Université Toulouse 2 – Jean Jaurès Laboratoire Traces (UMR 5608). Ecole doctorale: TESC – Temps, Espaces, Sociétés, Cultures, Toulouse 2020

Badatelka, pracovnice Archeologického ústavu Akademie věd České republiky v Praze, v. v. i., a doktorandka Université de Toulouse 2 – Jean Jaurès, charakterizuje v této monumentální doktorské práci, kterou právě úspěšně obhájila, šperkařskou produkci Velké Moravy i raných přemyslovských Čech, a to výhradně onu slohově navázanou na moravské ozdoby (náušnice, náhrdelníky, kaptorgy, gombíky). Na základě přírodovědných metod (pozorování a snímkování laserovým mikroskopem, analýzy s pomocí bombardování paprskem iontů, rentgenové snímky, rentgendifrakční analýza) se zabývá použitými šperkařskými technikami, mezi nimiž dokumentuje tepání, rytí, odlévání, zlacení, vkládání skleněných vložek, pájení a použití granulace a filigránu. Z nástrojů lze doložit užití rydel, nástrojů s ostrými čepelimi, kružítek, razidel (punců) a pilníků.

Z práce s kovem zaujme přítomnost fosforu v jedné z kaptorg, naznačující proces kupelace stříbra. Při něm se roztavená stříbrná ruda taví v tyglíku a přidávají se struskotvorné přísady. Ty na sebe váží sloučeniny jiných kovů a v tavenině zbude (víceméně) čisté stříbro.

Badatelka dochází k závěru, že pro moravské díly je příznačné použití zlaceného stříbra, čeští klenotníci se spíše uchýlovali ke zlacení mědi. Moravské zlato má přitom vyšší kvalitu než české a svou ryzostí se blíží pracím klenotnictví byzantského. Nelze proto vyloučit, že zlato získávali tehdejší klenotníci přetavováním byzantských mincí (= z pagamentu). Stříbro vykazuje naopak stejnorodou, a velmi vysokou, ryzost; z toho by mohlo plynout, že je získávali z téhož již zpracovaného zdroje (pagament stříbrných mincí?). Naproti tomu se složení použité mědi značně liší, což poukazuje zřejmě na různost zdrojů, z nichž pocházela.

Zkušební rozbor skupiny deseti raně středověkých českých a moravských předmětů v oxfordské laboratoři určil jako oblasti původu použitého olova Slezsko-Malopolsko a Porýní. Alespoň jeden ze stříbrných artefaktů, kaptorga z pohřebiště v Lumbeho zahradách Pražského hradu, pak vykazuje směs materiálu z horního Harzu a středoasijských stříbrných ražeb sámánovské dynastie, a dokládá tak recyklaci pagamentu (zde s. 403). V ostatních případech neposkytly výsledky rozboru jednoznačný obraz.

Autorka sleduje též výrobní postupy, k nimž náleží zhotovování jednotlivých komponent šperků zvláště na kovadlině a jejich sestavování a spojování pomocí pájení. Pájelo se s použitím drobných obdélníkovitých částíček pájky, přiložených na pájené povrchy, a roztavených.

Produkce obou zemí zahrnují mistrovské kusy, ale též díla úrovní nižších, a to někdy v témž hrobě. Neexistuje korelace mezi kvalitou klenotu, ušlechtilostí materiálu a náročností zpracování. K podrobně zkoumaným otázkám náleží i jednotlivé kroky práce mistrů šperkařů včetně rýsování pomocných linií pro vytvoření dokonale symetrických výzdobných prvků (listy palmet) nebo vytváření kruhových polí pomocí kružítko. K pozorovaným chybám docházelo při pájení (příliš vysoká teplota), zlacení (nerovnoměrná mocnost vrstvy) či chybně rozvrženou výzdobou. Doloženy jsou i opravy šperku (náušnic). Moravské gombíky mají otvor k odvádění vlhkosti při pájení, české nikdy.

Pozoruhodné jsou hodinové odhady prací nutných k vytvoření daných šperků, sahající od jednotlivých hodin (od dvou) až k hodnotám kolem 200 hodin. Zdá se, že výroba náušnic vyžadovala nižší hodinovou dotaci (do 50 hodin) než zhotovování gombíků (do 200 hodin). Lze definovat šperky zhotovené jedním mistrem (gombíky: Mikulčice, Mikulčice-Kopčany?, Mikulčice-Rajhrad; náušnice: Mikulčice-Kopčany, kaptorgy: Klecany a Praha-Střešovice).

Zjednodušující a standardizační proces, patrný v moravském šperkařství druhé poloviny 9. století, pokračoval v Čechách v první polovině století následujícího. Namísto tří typů gombíků moravských vykazují české nálezy pouze jeden typ. Na Moravě mají gombíky uvnitř drobná zvonící tělíska velmi zřídka, v Čechách častěji. Badatelka vidí v nejstarších špercích Pražského hradu nepochybnou návaznost na produkci moravskou, včetně výpůjček technologických postupů. V Čechách 10. století se však postupně objevují inovace, zvláště zoomorfní náušnice („myši“, koničci).

Asi polovina moravských gombíků je zdobena tepáním, v Čechách dosahuje tato proměnná hodnoty 75 %. Zdobí je především varianty palmet v architektuře, české pak zoomorfní, geometrické, křížovité a ptačí motivy, „poupata lilii“

(motiv vzdáleně podobný bourbonské lilii) a obrazy ruky Páně v medailonech, kosočtverečných polích či podoby jednotlivých listů. Pozadí vyplněné tečkovaním (puncováním) vykazují obě oblasti. České a moravské gombíky jsou až na malé výjimky odlišné.

Estelle Ottenwelter konstatuje u našich přepychových klenotů raného středověku ovlivnění uměním latinské Evropy, Byzance a Blízkého východu. Nepochybně oprávněně předpokládá přenos těchto motivů prostřednictvím pohyblivých nosičů, zejména luxusních textilií a patrně též toreutiky (nádob z drahých kovů). Zde je třeba upozornit, že spíše než hledat cestu motivů z Byzance či chalífátu asi náleží volit termín „středomořské impulsy“, neboť jednotlivé motivy obíhaly zřejmě v tehdejší době ve velmi širokých oblastech Středomoří. Upozorněme ostatně na skutečnost, že části našeho raně středověkého skla připisují dnes znalci rovněž blízkovýchodní původ.¹

Přibrání hrobového nálezu z bavorské lokality Matzhausen nám neočekávaně staví před oči dějiny doby nedávné: výrazné zásahy do podoby těchto stříbrných šperků mohli způsobit restaurátoři pracující za dob třetí říše pro památkovou organizaci SS Ahnenerbe, iniciátorku výzkumu, při němž byly ozdoby nalezeny. Samy o sobě jeví tyto ozdoby spíše návaznost na šperkařskou produkci Pomořan.

Pozornosti si zaslouží nízká opotřebenost našich raně středověkých šperků nošením, což zjevně vyplývá z jejich velké ceny, a tudíž opatrnosti při jejich veřejné prezentaci. Zdá se rovněž, že zatímco nejstarší moravské náušnice byly vskutku volně nošeny, mladší kusy zdobily honosnou pokrývku hlavy (tíaru?, zde s. 344). Při ukládání do hrobů bylo použito souprav jednotného původu, ale někdy i souborů dosti různorodých. Pro pohřeb tak mohlo být upotřebeno více skupin klenotů.

Tuto nesmírně cennou práci jistě uvítají všichni kolegové pracující v oboru raně středověkých dějin českých zemí. Lze se nadít, že bude brzy publikována v knižní podobě.

Petr CHARVÁT

¹ Kateřina TOMKOVÁ – Zuzana ZLÁMALOVÁ-CÍLOVÁ – Tomáš VACULOVIC, *Sklo z pohřebiště v Lumbeho zahradě z pohledu archeometrie*, in: Pohřebiště v Lumbeho zahradě na Pražském Hradě II – Studie (Castrum Pragense 12), Jan Frolík a kol., Praha 2014, s. 129–162.

Jiří ŠTAIF, *Modernizace na pokračování. Společnost v českých zemích (1770–1918)*.

Praha, Univerzita Karlova – Argo 2020, 422 stran,
ISBN 978-80-257-3216-8

Jiří Štaif se ve své nejnovější publikaci zaměřil na zpracování sociálních a politických dějin českých zemí od poslední třetiny 18. století do vzniku Československé republiky. Naplno zde zužitkoval svůj mnohaletý výzkum tohoto tématu, jehož výsledky zúročil také v dosavadní bohaté publikační činnosti a přednáškových kurzech na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy.

Modernizační proces společnosti v českých zemích pojal jako metaforu divadelního představení s režisérem, dramaturgy, herci a diváky. V tomto smyslu je vykreslena například osobnost císaře Josefa II., který jako osvícenský, ale absolutisticky vládnoucí monarcha, směřoval prostřednictvím reformy k rychlejší modernizaci společnosti a od svých úředníků i poddaných očekával aktivní spolupráci. Sám císař se vědomě stylizoval do role přítele venkovského lidu, jenž se dokáže ztotožnit s jejich těžkým údělem – Jiří Štaif odkazuje v této souvislosti na vyobrazení Josefa II. coby „oráče“. Miroslav Hroch vyvozuje šíření mýtu o císařově „lidovém“ vystupování také z prostředí evangelíků, kteří si cenili vydání tolerančního patentu.¹

Právě osvícenství se svým důrazem na rozum, vzdělání a empirické vědecké bádání považuje autor za jeden z důležitých mezníků ve formování moderní společnosti v českých zemích. Ruku v ruce s reformami habsburských panovníků ale kráčela snaha o germanizaci společnosti, která vycházela z potřeby centralizovat a zefektivnit státní aparát. Do konce 18. století spadá fáze národního hnutí, během níž vzdělanci projevíli vědecký zájem o studium českého jazyka, literatury, kultury a českého etnika obecně. Na ní podle M. Hrocha navazuje snaha o národní agitaci a fáze, v níž dosáhlo národní hnutí mezi Čechy masové podpory.² Tu Jiří Štaif zasadil do přelomu šedesátých a sedmdesátých let 19. století (tábory lidu), přichází navíc s termínem „protoobrozeneckých aktivit“ čtyřicátých až osmdesátých let 19. století.

Jednotlivé fáze národotvorného procesu na sebe podle Štaifa nemusely jen navazovat, ale také se různě časově překrývat a „historičtí aktéři“ mezi nimi „přecházet“ bez toho, aby zásadně měnili svou činnost. Pozdější Hrochovo rozdělení národních hnutí do několika vývojových typů, z nichž to české spadá do tzv. integrujícího se národního hnutí, označuje Jiří Štaif za přístup „inspirativní“.³ Do jisté míry se vymezuje proti termínu „vymyšlení“ českého národa tak, jak ho chápal Dušan Třeštík. Předkládá přitom vlastní definici, podle níž moderní český národ vznikl ve „*vícevrstnaté, poměrně houževnaté, a v evropských dějinách nijak výjimečné interakci mezi identitotvornými diskurzí a realitou*“ (s. 13)

V některých pasážích autor využívá metafory hry, která má rozhodčího, hráče a pravidla. Ta se mění v okamžiku, kdy se do hry zapojují noví hráči snažící se ve starém systému nejen zorientovat, ale také ho přizpůsobovat k obrazu svému. Tento koncept lze ve Štaifově pojetí aplikovat na emancipační proces nižších a středních vrstev společnosti, žen, národních a dělnických hnutí atd. Stranou nezůstávají ani rozličné skupiny obyvatelstva postupně se integrující do politické, hospodářské a kulturní sféry monarchie. Důležité jsou v tomto případě tzv. nové střední vrstvy, z jejichž řad se rekrutovali odborníci zastupující zájmy „svého“ národa. V souvislosti s emancipačními tendencemi autor nevynechává ani sociální demokracii a dělnická hnutí, která zejména v osmdesátých letech 19. století čelila po vzoru politiky Otto von Bismarcka státním represím na jedné straně a reformním snahám vlády na straně druhé. Musela se přitom vypořádat s otázkou vlastního organizačního uspořádání a současně s tím vyřešit dilema, jak uchopit národní sebeurčení dělnictva v multietnické říši. Oproti tomu v čele ženského emancipačního hnutí stály ženy ze středních vrstev plně si uvědomující svou příslušnost k českému či německému národnímu hnutí. Otázkou ovšem zůstává, jak to bylo s národnostním sebeurčením žen z nižších vrstev společnosti a žen žijících na venkově.

Veřejně činné intelektuály považuje autor za další důležité „hráče“ a „historické aktéry“, kteří se zapojili do modernizačního procesu, vnášeli do něj novou dynamiku a formulovali vlastní představy o směřování národní společnosti. Působení těchto jednotlivců nestaví Jiří Štaif do izolace, naopak si všímá jejich vzájemné komunikace a interakce. Mohlo se jednat například o polemiky univerzitních profesorů, studentů, zveřejnění Manifestu české moderny nebo aktivity Masa-

¹ Miroslav HROCH, *Na prahu národní existence*, Praha 1999, s. 37.

² *Tamtéž*, s. 9.

³ Miroslav HROCH, *Národy nejsou dílem náhody. Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*, Praha 2009, s. 124–125.

rykových realistů. Veřejný prostor, ve kterém tito lidé působili, není ohraničen jen českými zeměmi – kontakty českých a rakouských intelektuálů jsou demonstrovány na okruhu českých přispěvatelů vídeňského listu *Die Zeit*.⁴

Jiří Štaif umožňuje na konkrétních případech čtenáři pochopit rozdílnosti a podobnosti v přístupu a uvažování ve vývoji jednotlivých národních hnutí. Češi byli nuceni reagovat až do vzniku Československé republiky na pokusy německo-rakouského liberalismu prosadit v předlitavské společnosti vlastní představy, Němci se zase důrazně vymezovali proti českým autonomistickým snahám. Toto zápolení se postupně promítalo nejen do politického a každodenního života obyvatel českých zemí, ale rovněž do jejich veřejných aktivit. Institucionální charakter spolků a organizací, které byly hojně zakládány od konce šedesátých let 19. století, často přitom ještě zdůraznil vzájemnou separaci obou národních hnutí. Nepřekvapí proto Štaifovo konstatování, že občanská společnost vznikala odděleně, a to v české, německé a polské režii. Tento proces pak završila první světová válka a rozpad Rakousko-Uherska.

Nejnovější kniha Jiřího Štaifa je zdařilým příspěvkem k dosud publikovaným monografiím o utváření českých moderních dějin. Mezi mnohými lze uvést alespoň *Konfliktní společenství* Jana Křena, zaměřené na vývoj česko-německých vztahů do roku 1918, či již zmíněná díla pojednávající o národních hnutích z pera Miroslava Hrocha.⁵ V tomto výčtu by neměla chybět ani kniha *Češi v habsburské říši*, v níž Jiří Kořalka věnoval větší prostor dělnickému hnutí.⁶ Stylem narace lze knihu Jiřího Štaifa připodobnit také k *České společnosti* Otto Urbana,⁷ téma je ale obohaceno o nové podněty z oblasti sociálních dějin, kultury či genderu. Současně se jedná o dílo čtivé, které by mohlo zaujmout i laického čtenáře.

Anna JONÁKOVÁ

Marc FERRO, *Jak se vyprávějí dějiny dětem po celém světě.*

Praha, Academia 2019, překlad Doubravka Olšáková, 423 stran, ISBN 978-80-200-3018-4

Francouzský historik Marc Ferro (nar. 1924) publikoval v roce 1981 soubor čtrnácti případových studií ze čtyř kontinentů, tematizujících široký pás oblastí od Karibiku přes bývalé africké kolonie až po Indii, Čínu či Japonsko. Čtenáři názorně a přitom s upozorněním, že se jedná o pouhý výběr, přibližují, jak historická paměť i státní ideologie ovlivňují obsah školních učebnic, a tím se zásadně podílejí na utváření paměti nové. Je to otázka nejprve kulturní a politická a až poté didaktická či metodická; proto se nevyplatí číst jednotlivé, obsahem i rozsahem nevyvážené kapitoly jako systematického průvodce po světové oborové didaktice. Jde mnohem spíše o edici črt, autorskou interpretaci střetu dějin globalizovaných (tradičně a neomylně vnímaných jako europocentrický import) s dějinami novými, budovanými na základech místních „ponorných“ tradic a v poválečných dekadách institucionalizovaných právě zařazením do školních materiálů.

Z odstupu téměř čtyř desetiletí, jež od prvního vydání francouzského originálu uplynula, se jeví přínosnou autorova snaha nehodnotit učební texty v duchu postkoloniální, flagelantské kritiky „západní“ vyprávěcí tradice (tedy přístupem když ne dominantním, tak přinejmenším módním v době vydání knihy). Přepetrá spleť desítek a stovek lokálních „historických pamětí“, které organicky prorůstají společností, se ostatně metodickému srovnání a zhodnocení v celosvětovém měřítku vzpouzí. Marc Ferro si podobné ambice ani neklade a čtenáři nabízí spíše poučený cestopis po krajinách a způsobech, jakými lze lokální i světové dějiny vykreslovat, překreslovat i zkruslovat.

Autor opakovaně zdůrazňuje zásadní hodnototvorný význam neakademických žánrů (od školních učebnic až po beletrii či filmografii), jež očekávané posuny ve vnímání dějin signalizují a reflektují mnohem dříve než standardní historiografická produkce. Stejně tak mohou účinně přispívat k petrifikaci konceptů nesprávně odvozených či shodou okolností poděděných. Silné a působivé příklady, jak ve své roli uchovatele a průvodce po dějinné paměti žalostně selhávají především výklady globální a „světoobčanské“, tak nalézají právě v desítkách učebnic z celého světa. Uvádí příběh dvanáctileté černošské Senegalky, jejíž historické povědomí

⁴ K tomu Lucie KOSTRBOVÁ – Kurt IFKOVITS – Vratislav DOUBEK, *Die Wiener Wochenschrift Die Zeit (1894-1904) als Mittele zwischen der Tschechischen und Wiener Moderne*, Praha – Wien 2011.

⁵ Jan KŘEN, *Konfliktní společenství. Češi a Němci 1780–1918*, Praha 2013.

⁶ Jiří KOŘALKA, *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914*, Praha 1996.

⁷ Otto URBAN, *Česká společnost 1848–1918*, Praha 1982.

o národní minulosti polopouštní domoviny tvoří neurčitá a absurdní mentální mapa s obrazy zelených galských vršků, zámků na Loiře a triumfu Karla Martela, jenž „naštěstí“ nájedníky z islámské části Afriky zahnal zpět (s. 49–50).

Autor ovšem upozorňuje, že tuto kulturní mimoběžnost nelze odbýt jen jako logické a nepřekvapivé dědictví koloniálních europocentrických osnov; paradoxně k ní totiž směřují i mnohé postkoloniální a multikulturalistické koncepty národních dějin. Častým nešvarem je podle něho snaha vytěsnit z nových lokálních dějin všechny nechtěné jevy známé z každodenní žité reality, například etnické či náboženské konflikty. Výsledkem je pak vědomá či bezděčná *sterilizace* domácích dějin, kdy se děti ve škole dovídají o důležitých dějinných jevech (například otroctví) jen z obecných, dostatečně nic neříkajících předobrazů a učebnicových příkladů, zatímco poznání, jak tyto jevy přímo formovaly a stále formují společnost od kulturní politiky až po sousedské vztahy, jim bývá odpíráno. Školákům na karibském Trinidadu, tedy potomkům afrických otroků, francouzských protestantských exulantů, indických dělníků a vlastně všech ras světa, jsou tak ve jménu falešných ohledů vůči místním komunitám předestírány opět ryze evropské, resp. středomořské dějiny otroctví: od blondatých i snědých divochů v římských arénách přes bělošské zajatce muslimských pirátů vlastně až k obětem holocaustu. „*A díky tomuto kontextu ztrácí obchod s otroky na dramatickosti a za rok či dva se už vlastně dětem nejeví jako něco zvláštního. [...] Je zamlčeno i to, že všichni černoši, kteří obývají americký kontinent, sem byli přivezeni jako otroci.*“ (s. 66)

Mnohé pasáže v knize nabízejí zajímavé a poutavé jednotlivosti i tam, kde k formulaci závěrů či argumentů přispívají jen spoře a spíše potvrzují již vyřčené. Patří sem textové doklady nápadné polarity například mezi moderním egyptským, tureckým, iráckým a iránským výkladem dějin Předního východu, která ovšem sahá až k předislámskému období a evropskému pohledu zdáli často splývá (s. 95–154). Podobně zaujmou způsoby, jimiž legitimizují své dějiny (včetně těch nejnovějších!) jak pekingská, tak tchaj-pejská verze školních učebnic a jak se nezávisle na sobě snaží, tu shodně a tu odlišně, přivlastnit si jednotlivá dynastická období i konkrétní vládcy coby ty náležitě pokrokové či státotvorné (s. 290–302).

Jiné příklady zase oprávněně nastavují zrcadlo tradičnímu evropskému pojetí civilizačních dějin. Tzv. řecko-perské války tak v iránské učebnici nejenže (nepřekvapivě) postrádají známý hrdinský stereotyp obrany řecké svobody před orientální despocií, ale nejsou kupodivu vylíčeny ani ve své historicky přesnější podobě pohraničního konfliktu na geografické i mentální periferii

achajmenovského Krále králů. Celý konflikt je ve skutečnosti zmíněn jen nepřímo, caesarovsky úředně spíše než po Hérodotovsku naléhavě, jen coby účetní položka v životaběhu Dáraia I., jenž prý „*odjel do Evropy, kam vedl několikrát své vojsko, obsadil Makedonii a část dnešního Rumunska*“ (s. 136). Ferro vyvozuje, že marginalizace sporů mezi Řeky a Peršany v iránských učebnicích je dána snahou pojmut celý indoevropský okruh jako zakladatelský civilizační počín perského živlu, kde pro vyprávěcí topos „my versus oni“ není místo a roli Barbarů nutně přejímají jiná etnika, například Arabové či Turci.

Jednotlivé kapitoly propojuje téma existence vždy dvou rovin dějinné paměti: mechanický evropský import versus *sterilizované* domácí dějiny, globální versus partikulární výklad historie, oficiální historiografie a naproti tomu disentní „rodinný“ výklad dějin (nejzřetelněji na příkladě Polska, s. 276–283). Mimo tuto rovinu ovšem působí výběr původní čtrnáctky světoběžných statí (doplňených o patnáctou z roku 1989) spíše nahodilým dojmem: vyznění knihy by valně neovlivnilo, kdyby několik náhodně zvolených kapitol chybělo či naopak přibylo. Rovněž sotva reprezentativní výběr rešeršovaných učebnic je nápadnější v kapitolách „exotičtějších“, vzdálenějších, nejen čtenářově rozhledu, ale patrně i autorově erudici. Bezbřehý geografický a jazykový záběr historikovy rešeršní možnosti nepochybně limitoval.¹

Do pramenné základny a bibliografického aparátu (až na výjimky končí v závěru sedmdesátých let) se nápadně zakousl i zub času a ani páté, doplněné vydání francouzské (2004) a z něj vycházející český překlad nápadnou „ohlodanost“ nezakryly. Jako příklad může sloužit šestá kapitola, jež perský výklad dějin započíná a současně ovšem završuje na příkladu jediné iránské učebnice, vydané v roce 1976 (s. 134n.); absence jakéhokoli srovnání s učebními texty z následného období porevolučního Íránu mrzí tím spíše, že štedře citované úryvky široce zdůrazňují sunnitsko-šiiitskou polaritu, ale též „árijské“, předislámské období perských dějin.

¹ V přehledech o Polsku či Německu autor vycházel z cílených pracovních překladů, zato k pramennému materiálu i literatuře arabské, čínské, japonské, perské či turecké měl přístup zcela zprostředkovaný (s. 16). Kapitoly blízké Ferrovi badatelské či publikační specializaci (vedle Francie je to např. SSSR) reflektují heuristickou jistotu mj. tím, že se na rozdíl od jiných neomezují na popis a rozbor učiva úzkého souboru učebnic, ale reflektují též státní školskou politiku, učební normy a osnovy, beletrii či filmografii, popř. přímou autorovu zkušenost (např. s. 176–179). V tomto ohledu ovšem překvapí nápadná stručnost pasáže věnované Alžírsku (s. 126–127), kde přitom autor v padesátých letech působil jako pedagog.

Čtenář se může cítit ošizen též ledabylou redakční a typografickou výpravou publikace. Dlouhým, místy nepřehledně citovaným pasážím málokdy předchází informace, ze které učebnice a pro který druh či ročník škol pocházejí; některé klíčové údaje (například, ve kterém období byla učebnice vůbec vydána, viz s. 26, 45, 49 a dále) lze dohledat jen v bibliografické příloze, jejíž tematické řazení navíc neodpovídá pořadím jednotlivých kapitol. Ke cti překladatelky ani nakladatelství Academia neslouží řada věcných a pravopisných chyb: mýtická královna Kartága Dido je nedůstojně transformována v muže („založeno Didonem“, s. 337), Litevci jsou střídavě nazýváni „Litviny“ (s. 272), *Courlande* je z originálu namísto *Kuronska* přeloženo jako „Kurlanda“ (s. 280) a na s. 189 vedle Frunzeho či Stalina vystupuje jakýsi tajemný „Chors“ (jejž by ovšem řádný překlad čtenáři demaskoval jako Nikolaje Ščorse). Některé nepřesnosti pak české vydání zřejmě podědilo z francouzského originálu: v roce 1914 tak „*souhlasila Konstantinopol s tím, aby do Turecka přijela mezinárodní mise*“ (s. 256), což je synekdocha topograficky přesná, leč diplomaticky velmi nepřipadná. V podobné anachronické pasti se ocitl na s. 166 také propagandistický snímek „*KGB*“ Karla Rittera z roku 1942 o eponymním, leč bohužel až po válce založeném komisariátu (správný a dobový distribuční název zněl *GPU*); pravopisnému šotkovi pak na témže řádku neunikl film *Flüchtlinge* z roku 1933 (opatřený zde nesmyslným názvem „*Fruchling*“ a vročený do roku 1934). Že by tituly takto překřtil sám autor, ostatně známý též odbornými texty o dobové filmografii, se čtenáři nechce věřit o nic více než jménu „*Ferdinand*“, jak je v bibliografii (s. 395) titulován Fernand Braudel, autorův o generaci starší souputník z okruhu školy *Annales*.

Publikovat se zpožděním několika dekad překladové monografie s přiznaně antikvovanou pramennou základnou a bibliografií má význam ve dvou případech. Může jít o nadčasové dílo s paradigmatickým významem pro historickou vědu, jehož vydáním se splácí letitý, palčivý dluh tuzemské obci; tyto žánrové ambice si ovšem Ferrův spíše úvahový soubor různorodých črt nekladl ani v době svého vzniku. Anebo titul slibuje kompenzovat informační či badatelskou mezeru na domácím trhu; zde je vydání průvodce po světové učebnicové produkci z pera zkušeného zahraničního historika počinem zcela případným a důstojným (ač s ohledem na velikost této mezery zjevně nepostačujícím). Kniha *Jak se vyprávějí dějiny...* se vedle toho vymezuje také k poválečné a postkoloniální revizi dějin a přispívá k diskusi o oprávněnosti „emancipace“ vzájemně protikladných výkladů minulosti či k navýsost současným debatám o revizi dějepisných učebních textů z pozic politické a jazykové korektnosti. Předkládané knize tak nelze ani

po bezmála čtyřiceti letech od prvního vydání odepřít určitou interpretační naléhavost a nadčasovost.

Josef KALES

Petr KOPAL a kol., *Král Šumavy: komunistický thriller.*

Praha, Academia – Casablanca – Ústav pro studium totalitních režimů 2019, 596 stran, ISBN 978-80-200-2936-2, 978-80-87292-41-1, 978-80-88292-23-4

Filmový příběh *Král Šumavy (1959)* o hrdinných mužích (tehdy příslušnících pohraniční stráže Sboru národní bezpečnosti podléhajících Ministerstvu vnitra) střežících naši západní hranici před „agenty a narušiteli, nepřáteli mladé lidové demokratické republiky,“ natočený v roce 1959, není jistě třeba příliš představovat. Film získal už záhy po uvedení do kin v tehdejší Československé republice (dále jen ČSR) obrovskou popularitu; jen do roku 1989 ho u nás shlédlo 4 077 119 diváků při 19 260 představeních¹ a román dosáhl řady vydání (včetně překladů do němčiny, polštiny, bulharštiny, ruštiny, maďarštiny a španělštiny – na Kubě) v celkovém počtu přes 600 000 výtisků.² Po roce 1989 se film stal průvodcem dalších generací díky opakovanému zařazování do veřejnoprávního i komerčního televizního vysílání – zájemci ho zde mohou sledovat asi se stejnou četností jako příběhy dobrého vojáka Švejka nebo Císařova pekaře, kterými nás neinvenční tvůrci televizních vysílání častují opakovaně a bezmála každý měsíc.

Editor díla, které usiluje o analýzu „královského šumavského“ syžetu z mnoha úhlů pohledu, Petr Kopal rozdělil knihu do pěti tematických celků. Ten první *Mýtus, paměť a recepce* zahajuje úvaha filosofa Miroslava Petříčka *Hranice jako para-*

¹ Československé filmy ve filmové distribuci I. *Dlouhé hrané zvukové filmy 1939–1987*, Praha 1988, s. 92. Pro srovnání: ve stejném roce realizovaná, bezmála apolitická, „východní kovbojka“ s komediálním nádechem *Smrt v sedle* režiséra Jindřicha Poláka, dosáhla rovněž vysoké návštěvnosti – 3 052 846 diváků zhlédlo film na 15 773 projekcích. I v tomto filmu vystupuje Radovan Lukavský v roli kladného hrdiny. (*Tamtéž*, s. 208).

² Srov. recenzovaná kniha, s. 233.

digma (s. 22–25). Zde se poprvé objevuje přirovnání k westernu – autor výstižně uvádí, že dobrodružné téma mělo náležitým způsobem ukojit hlad diváka po napínavé podívané v protikladu k éře budovatelských filmů, z nichž, jak se tehdy říkalo „bolely ruce“. Hranice a její obrana zde ovšem vyděluje oblast neskutčnosti, a tak i její obrana může být problematizována. Petříčkův citát z díla Giorgia Agambena, vydaného česky v roce 2011, nám nyní může připadat až neskutečně aktuální: „...v naší době vystupuje stále více do popředí výjimečný stav jakožto základní politická struktura a že má tendenci stát se pravidlem.“³ Připomenu jen, že Petříček svůj text stylizoval před rokem 2019 a Agamben psal v prvním desetiletí 21. století! A dále citovaná teze Michela Foucaulta, že „panoptikon může znamenat i nástup mnohem subtilnějších forem kontroly... regulování občanů, disciplinarizace.“ (s. 25) se nemusí vztahovat jen k nástupu komunistů k moci po roce 1948!

I pro Pavla Skopala, který se věnuje dobové kritice filmu,⁴ vykazuje *Král Šumavy* prvky westernu a v českém prostředí navazuje na o čtyři roky starší dramatický příběh z pohraničí – *Větrná hora*.⁵ Jestliže kritiky vyzdvihovaly uměleckou úroveň *Krále Šumavy*, konstatovaly realitu – film je i dnes v tomto ohledu pozitivně hodnocen. Ale tehdejší akcent na uměleckou úroveň měl sloužit jako obhajoba napínavých příběhů jako takových. Jak Skopal podotýká, ještě v roce 1963 přinesl kritik Ivan Soeldner apologii uměleckého ztvárnění filmu *V pravé poledne*, což byl první americký western u nás uvedený po roce 1949 (ovšem se značným zpožděním od jeho natočení v roce 1952!).

Václav Žák ukazuje, že *Král Šumavy* dosáhl oblíbenosti zejména v ČSR, v zahraničí byl jeho ohlas mnohem menší a nepodařilo se ho prosadit ani na prestižní světové filmové festivaly. Neuspěl příliš ani v Itálii či Francii, i když naopak filmy z těchto dvou zemí se u nás promítaly vcelku bez potíží – snad proto, že v těchto státech měly komunistické strany silné pozice. V podobném kontextu pokračuje Karol Szymański, jenž ukazuje rozpačité přijetí filmu v Polsku, kde se promítal pod názvem *Przez zieloną granicę*. Polské kritiky hodnotily spíše dobrou uměleckou úroveň a pomíjely rovinnou ideologickou. Na konec první části knihy je zařazena etudka Vladimíry Chytilové věnovaná jednomu z hereckých protagonistů Jiřímu Valovi, z něhož se i díky *Králi Šumavy* stala skutečná socialistická hvězda (ovšem nesrovnatelná s hollywoodskými stars). Byl tehdejším miláčkem paní a dívek

a jen kvůli němu bylo hojně navštěvováno představení Mladé gardy v armádním divadle na Vinohradech, kde Vala ztvárnil Olega Koševého (s. 147). On sám ale o své roli v *Králi Šumavy* hovořil později jako o svém „hereckém prokletí“ (s. 150). Připomínka o herecké dráze hlavní ženské představitelky v tomto filmu – Jiřině Švorcové – ovšem chybí. A přitom rovněž ona se v té době těšila velké přízni, zejména mužské části publika.

Už sám název druhého tematického oddílu *Historie a literatura (geneze filmu i románu)* je dostatečně signifikantní. Jindřiška Bláhová popisuje nelehké natáčení na ponurých šumavských blatech a líčí peripetie schvalovacího řízení, jímž ale *Král Šumavy* prošel bez úhony. Domnívám se, že následující sentence z její stati, by se mohla stát mottem celé knihy: „*Král Šumavy se nicméně v dobové atmosféře ideologického přituhování stal něčím víc než působivě natočenou propagandistickou agitkou, jejíž nepopíratelné řemeslné kvality dodnes komplikují definitivní odsouzení ideologického poselství filmu.*“ (s. 155)⁶ Martin Tichý podává historický a literárněvědný rozbor stejnojmenného románu Rudolfa Kalčíka, vznikajícího transformací původního námětu k filmu. Na scénáři je znát výrazná spolupráce Františka A. Dvořáka (i řada „vnějších okolností“) a to se odrazilo také na výsledné podobě Kalčíkova románu, od něhož se autorův původní text zřetelně odlišuje. Pod vtipným názvem *Wild Wild East* (titul článku je parafrází amerického oceňovaného i netradičního snímku *Wild Wild West* z roku 1999) přináší Ina Pišová přehled československých „hraničářských“ knižních i filmových příběhů od dob poválečného vysídlení německého obyvatelstva až po *Ždivočelou zemi*, která podle autorky nese „silný porevoluční antikomunistický narativ“. Prolog jejího rozboru tvoří připomínka někdejších oblíbených knížek lidového čtení – rodokapsů.

Jestliže Bláhová upozornila na obtíže herců a štábu v šumavských exteriérech, a vyvolala tak téměř živou představu černobílého filmu, který se noří do mlžného chladného oparu nebezpečných močálů, Alena Šlengerová ještě silněji evokuje výtvarnou náladu filmu v článku s příznačným názvem *Bloudění v šedivém absolutnu. Kamerové postupy a sémantika obrazů Krále Šumavy*. Tento text je i holdem práci kameramana Josefa Illíka, který dokázal navzdory omezeným technickým prostředkům vytvořit ponuré obrazy adekvátní ponurému ději. Hudba k filmu byla už předběžně navržena Kalčíkem, Dvořákem i režisérem Kachyňou a v jejich intencích ji zkomponoval Miloš Vacek, absolvent konzervatoře a Akademie múzických umění i oboru hra na varhany. Tato filmová kompozice se pak stala

³ Giorgio AGAMBEN, *Homo sacer. Suverénní moc a pouhý život*, Praha 2011 (recenzovaná monografie, s. 24).

⁴ Pavel SKOPAL, *Filmová kritika a diváci – za hranice diskursivní změny*, s. 56–65.

⁵ Film režíroval Jiří Sequens a vidělo ho 2 789 538 diváků ve 13 810 projekcích.

⁶ Jindřiška BLÁHOVÁ, *Pár správných esenbáků, pár správných filmařů: produkce Krále Šumavy (1957–1959) a hledání ideálního modelu socialistického filmu*, s. 154–175.

jeho nejlepším hudebním odkazem, ale největšího ohlasu a doslova zlidovění dosáhl „cajdlák“ *Do lesička na čekanou*.⁷

Pátý, závěrečný tematický celek *Filmy a dějiny na hranicích (kontexty/exkurzy)* obsahuje vesměs historiografické črty. Jaroslav Pinkas předkládá přehled filmů zasvěcených našemu pohraničí po druhé světové válce, Prokop Tomek se zabývá organizací ostrahy státních hranic nejen na západě a jihozápadě státu, ale sleduje i činnost Dunajského říčního oddílu. Libor Svoboda odkrývá osudy skutečných „králů“ Šumavy a Tereza Mašková si vytkla jako předmět svého zájmu téma nejtragičtější – kvantifikuje počty těch, kteří zemřeli násilnou smrtí při pokusu o opuštění republiky, a vybírá mezi nimi několik konkrétních příkladů.

Na konec jsem si ponechala příspěvky samotného editora Petra Kopala. Jeho texty tvoří více než třetinu celé knihy (!), ale nemohu se zbavit dojmu, že zde by doslova „méně znamenalo více“. Snad měl Kopal původně v úmyslu vydat vlastní monografii, tento záměr se nezdařil, a tak autor včlenil svůj výklad do tohoto souboru studií. Třeba se až příliš nechal okouzlit termínem „král“ a na toto téma rozvíjí vlastní aluze a ponechává vzlétnout křídům fantazie, která se často od reality výrazně odlišuje, a hodlá čtenáři dát nahlédnout do hloubky svého intelektuálního ustrojení. Zřetelně je to patrné především na nejdelším výkladu o „návratu krále“ za aplikace „filmové mediévistiky“. V tomto článku je snad úplně všechno: od *Ivana Hrozného* přes *Volhu, Volhu*, kočky reálné i symbolické po *Žitru se bude tančit všude* a zase nazpátek na Šumavu a hranice. Nechci, aby má předchozí slova vyzněla jednoznačně dehonestičně, možná je vina na mé straně, ale nebyla jsem schopná toto vyprávění řádně reflektovat. Nu, a závěrečnou hříčku – nehříčku o zapalovači a zápalkách už snad Kopal ani nemyslel vážně. Skutečně: každý, kdo zná postavy prozápadních antihrdinů a padouchů (tedy najmě amerických) ve filmech z padesátých let, ví, že zapalovač, tmavé brýle proti slunci a žvýkačka, byly jejich atributy. Zde se ještě dozvíme, že zápalky se u nás vyráběly a vyrábějí v závodě Solo Sušice, v tomto městě pak byl ubytován i filmový štáb při natáčení *Krále Šumavy*.⁸

Nemohla jsem na omezeném prostoru recenze bohužel zmínit všechny pří-

spěvky, většinou velmi pěkné, ba výborné. Kniha o populárním komunistickém „thrilleru“ je kolektivní monografií a „jednotu v mnohosti“ dokumentuje snad jen průběžné číslování poznámek. Toto konstatování nemá být rozhodně znevážením podnětného projektu, ale jen vyjádřením souhlasu s editorovým jednoznačným odsouzením nového druhu vědeckých prací sloužícím hlavně k patřičnému ocenění RIVovými body (s. 14), ale to je asi jediná věc, na níž se s P. Kopalem mohu shodnout. I já mám za to, že kolektivní monografie je oxymoron, tedy protimluv. Jednotlivé články zastoupené v tomto souboru představují velice zajímavou a barvitou výpověď o jednom fenoménu, výpověď podávanou různorodými metodami a metodologickými postupy. Ale přes výše uvedenou výhradu o nesmyslnosti kolektivní monografie je kniha přesvědčivou kolektivní freskou skýtající vhled do doby vzniku *Krále Šumavy*, jeho recepce i následné tradice. V názvu knihy je uvedeno, že se jedná o thriller, více se přikláním k názoru, jako i mnozí z autorů, že je to western *sui generis* (nebo snad eastern?), plný napětí, ale i svěbytného filmařského umění. V knize zveřejněné četné fotografie i záběry z natáčení umocňují sílu slov a dokládají jak tklivě šedavou polohu odpovídající filmu „noir“, tak odhodlání strážců hranic symbolizovaného nejznámějším dvojportrétem Radovana Lukavského – Kota, muže ostře řezaných rysů a jeho věrného německého ovčáka. Autoři vesměs přistupovali k tématu *sine ira et studio* a čtenář, který pečlivě přečte celou knihu, nutně dospěje k názoru, že navzdory silnému ideologickému zabarvení a poplatnosti době vzniku je *Král Šumavy* dobrý film, který je atraktivní i nyní a Karel Kachyňa už zde prokázal své mistrovství.

Alžběta KRATINOVÁ

Od pohanské kněžny k svaté patronce národa

Jakub IZDNÝ a kol., *Ludmila: kněžna a svěťice*.

Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2020, 514 stran,
ISBN 978-80-7422-764-6

V roce 2021 si připomeneme 1 100 let od mučednické smrti svaté Ludmily. Při této příležitosti vznikly hned dvě reprezentativní knihy: kolektivní monografie *Ludmila: kněžna a svěťice*, jejímž editorem je historik Jakub Izdný, a doprovodná

⁷ Stat Šlingerové a Čermáčka jsou součástí třetího tematického celku *Kamera a hudba*.

⁸ Petr KOPAL, *Návrat krále. Paměť a mýtus (Úvod – Imaginace totality/paměti)*, s. 26–55 (v rámci oddílu 1/*Mýtus, paměť a recepce*); TÝŽ, *Návrat krále II. Mýty a symboly; aplikace „filmové mediévistiky“ (Dokončení – Imaginace totality/liminarity)*, s. 299–432 (v rámci oddílu 4/*Ideologie, žánr a styl (syntézy/interpretace)*); TÝŽ, *Zapalovač kontra zápalky. Historická miniatura k filmu Král Šumavy (Appendix)*, s. 534–545 (v rámci oddílu 5/*Filmy a dějiny na hranicích (kontexty/exkurzy)*).

publikace ke stejnojmenné výstavě *Svatá Ludmila. Žena na rozhraní věků*, kterou připravila trojice editorů – archeologů: Petr Sommer, Jan Mařík a Martin Musílek. V této recenzi se věnuji pouze první jmenované z obou pozoruhodných prací, na jejímž vydání se podílely Archeologický ústav Akademie věd České republiky, v. v. i., a Filozofická a Katolická teologická fakulta Univerzity Karlovy. Recenzovanou publikaci můžeme s trochou nadsázky nazvat „Izdného projektem“, kromě *Úvodu* k ní totiž dodal celkem tři rozsáhlé studie.

Ludmilino jubileum vedlo k intenzivní spolupráci předních českých archeologů, medievistů, historiků umění, paleoslavistů a teologů, což dalo vzniknout společnému dílu s promyšlenou strukturou. Osobnost první známé české kněžny totiž spojuje dvě velké epochy „našich“ dějin: Velkou Moravu a počátky českého přemyslovského státu. Zároveň je to doba politické a duchovní proměny celé střední Evropy, jak potvrzují ve svých příspěvcích Václav Drška, Drahomír Suchánek a Jakub Izdný.

Po rozsáhlém *Úvodu* Jakuba Izdného, jenž představuje a tematicky propojuje všechny studie, se publikace dělí do tří sekcí, přičemž první dvě se značně prolínají a hranice mezi nimi je spíše formální: *Dcera knížete Slavibora* (údaj o Ludmilině původu z legendy *Fuit i Kristiánovy*) a *Fuit in provincia Bohemorum* (podle incipitu nejstarší dochované a nejdelší samostatné svatoludmilské legendy, snad již ze sedmdesátých let 10. století). V obou částech promlouvají především archeologové. Závěrečný oddíl, *Factum est*, nazvaný podle významné svatoludmilské homilie z poloviny 13. století, tedy počátku rozmachu jejího kultu mimo svatojiřský klášter, přibližuje tzv. druhý život svaté Ludmily od vzniku jejího kultu až do současnosti a je z hlediska celého souboru námětově nejpestřejší.

Čestné místo první kapitoly, přibližující českou kotlinu v 9. století očima archeologa a s exkurzem o významných českých hradištích a hrobech velmožů, náleží právem Nadě Profantové, autorce první a až do této doby jediné monografie o svaté Ludmile.¹

Nad Ludmiliným prvním nevyřešeným tajemstvím, týkajícím se jejího dvojího možného původu, se zamýšlejí Jakub Izdný a Jan Tomášek. První ze jmenovaných se přiklání k tzv. domácí tradici, jež lokalizuje Ludmilin rod do Mělnicka, resp. Pšovska (doložené hradiště již v 9. století, Mělník na přelomu 10. a 11. století jako věnné město kněžny Emmy, manželky Ludmilina pravnuka Boleslava II., a první sídlo s přemyslovskou mincovnou). Druhý pohled přináší logické hypoté-

zy o lužickosrbském kmeni Milčanů (dle *Prologu*) a kontaktech mezi Čechy a Srby; v podstatě souhlasí s Jiřím Slámou, že Ludmilin rod sídlil v okolí Budyšina.

Složitý proces christianizace mapují dva pohledy: ten konvenčnější z pera Michala Lutovského sleduje kontext prvních doložených Přemyslovců a Jan Hasil předkládá vývoj křesťanství jako širší, dlouhotrvající fenomén před dobou svaté Ludmily i po ní. Rozsáhlý archeologický výzkum spjatý s lokalitami, zmíněnými v ludmilské hagiografii, dokumentují příspěvky Kateřiny Tomkové, Jana Frolíka, Pavly Tomanové a Michala Lutovského věnované Levému Hradci, Budči, Praze (ve smyslu hradního ostrohu a přilehlých oblastí) a Tetínu.

Až na výjimky se jednotlivé kapitoly doplňují a jejich závěry se vzájemně propojují. Nejvíce emocí probouzí na první pohled přesvědčivá studie Petra Kubína *Kult svaté Ludmily v době přemyslovské*, která se svým polemickým rázem z kontextu monografie vymyká. Stejně jako ve svých dřívějších pracích (například *Sedm přemyslovských kultů*, *Svatý Václav*) obhajuje Kubín pozdější dataci *Kristiána*, a to do poloviny 12. století. Za důvod sepsání nejdiskutovanější české hagiografie považuje Ludmilinu podporu kultu, jenž byl do té doby pražskými biskupy záměrně ignorován a o nějž se zasazovali olomoucký biskup Jindřich Zdík a pražský probošt Daniel. Kubín se systematicky vypořádává s předchozími „spory o Kristiána“ (od Dobnera přes Pekaře po Ludvíkovského) i se svými současníky (David Kalhous, Wojciech Jasiński) argumenty o podobě křesťanských skrutinií jako exorcismů, doklady o trhu s otroky ve 12. století, užitím nepravdivých rytmičtých a snahou budoucího svatého Vojtěcha o Václavovu kanonizaci. Dohady o ženatém versus celibátním sv. Václavovi působí ovšem jako fakty nepodložená konstatování. Kubín přitom zapomíná na nepopiratelnou zmínku ze salického práva, *lex salica carolina*, jímž potvrzuje autenticitu textu například Petr Sommer.² Nevěnuje se však pouze tajemnému Kristiánovi: podává přehled o ostatních václavsko-ludmilských legendách a zmiňuje Kosmovu strohost. Průkazným materiálem o ludmilské úctě jsou kalendária a martyrologia, dokládající rozšíření Ludmilina kultu od poloviny 12. století, k jehož veřejnému ustanovení byla ve dvacátých letech sepsána homilie *Factum est*, dle Kubína na popud svatojiřské abatyše Anežky. K dataci Kristiána, stejně jako k Ludmilině původu a místu křtu, zřejmě jednoznačné řešení nalezeno nebude.

Slavista František Čajka na všech doložitelných pramenech vysvětluje vztah ludmilské hagiografie k ostatním církevněslovanským pramenům. Zevrubná

¹ Nada PROFANTOVÁ, *Kněžna Ludmila. Vládkyně a svěťice, zakladatelka rodu*, Praha 1996.

² Podrobně ve studiích vydaných souborně: Petr SOMMER, *Začátky křesťanství v Čechách. Kapitoly z dějin raně středověké duchovní kultury*, Praha 2001.

dokumentace a filiace proložních a translačních legend stopuje úctu ke svaté Ludmile na ruskou a chorvatskou půdu. Kromě úplného překladu ruského *Prologu*, dochovaného rukopisně z 16. století, přináší i srovnání různých redakcí *První a Druhé staroslověnské legendy*.

Na Kubínův příspěvek nepřímo navazuje studie Mileny Bravermanové o relikviařových tkaninách z Ludmiliny tumbly, doprovázená unikátním fotografickým materiálem všech dochovaných brandeí, v analýze porovnávaných s analogickými dochovanými textiliemi zejména v západní Evropě. Bravermanová sice v závěru přistupuje k dataci Kristiána obezřetně, z jejích výsledků však vyplývá, že legendu lze datovat do sklonku 10. století.

Pro zachycení Ludmilina uměleckého portrétu byl dán prostor také Janu Roytovi, který zachytil proměnu ikonografie první české světice nikoli podle chronologie dochovaných vyobrazení (tj. od nejstarších rukopisných), ale od jejího mělnického původu až po sakrální umění 20. století. Za vrchol svatoludmilské ikonografie považuje oprávněně dobu lucemburskou. Kult „moderní“ světice od počátku 19. století i s fenoménem lidových poutí shrnuje Nina Weissová. Pohled současného katolického kněze zastřešuje závěrečný příspěvek generálního vikáře litoměřické diecéze a generálního sekretáře České biskupské konference Stanislava Přibyla.

Velké pozitivum anotované publikace je bezesporu bohatý doprovodný obrazový materiál, přinášející ukázky archeologických artefaktů i výtvarného umění, faksimile vzácných rukopisů a monumentální *Seznam pramenů a literatury*. Orientaci usnadňuje pečlivý jmenný i místní rejstřík. Podle mého mínění skýtají největší přínos výsledky rozsáhlého archeologického výzkumu.

Z pozice literárního medievisty vítám, že monografie obsahuje celý text tzv. *Prologu*, a to v novém překladu. Kromě legendy *Fuit* a legendy Kristiánovy v populární edici *Středověké legendy o českých světcích* (v rámci České knihovny) ³ se totiž ostatní svatoludmilské texty od čtyřicátých let 20. století dosud nedočkaly nového vydání.

Monografie však postrádá hlubší literární interpretace ludmilské hagiografie, navíc reflektuje pouze nejstarší dochovanou písemnou tradici z 10.–12. století. Obraz svaté Ludmily v pozdějším hagiografickém diskursu (namátkou zmiňme staročeské překlady z lucemburské doby, Husova kázání, bohatou barokní

literární tradici!), který přispěl k rozšiřování jejího kultu v raném novověku, zde chybí.

Některé palčivé otázky, jež historiky trápí staletí (dcera lokálního, či srbského knížete? Uskutečnil se její křest na Moravě, nebo na Levém Hradci? Sepsal tzv. Kristián „trojlegendu“ na sklonku 10. století, nebo byl naším prvním falsifikátorem?), jsou zřejmě i nadále definitivně neřešitelné a stále otevřené k dalším diskusím.

Monografie nepřináší nové výsledky bádání o svaté Ludmile a její době (většina předkládaných studií již byla zveřejněna dříve, byť v jiném formátu), ani si to neklade za cíl. V logickém kontextu usouvztažňuje počátky Přemyslovců s velkými dějinami okolních zemí. Sjednocuje a propojuje témata z pestré škály humanitních oborů, jež zastřešuje Ludmilina osobnost. A Ludmila, jako první historicky doložená kněžna i první česká světice, si k svému výročí tuto reprezentativní publikaci zaslouží.

Vendula REJZLOVÁ

³ Jaroslav KOLÁR – Markéta SELUCKÁ (eds.), *Středověké legendy o českých světcích*, Brno 2011.

Muzea a výstavy

Neu Zeiten – Österreich seit 1918. K expoziци rakouských soudobých dějin

Wien, Haus der Geschichte Österreich

Úvodem

Mezi neočekávanější kulturní události města Vídně z posledních let patří bezpochyby slavnostní otevření Muzea rakouských dějin (Haus der Geschichte Österreich) v palácovém komplexu Hofburg, jehož výstavní prostory v části Neuen Burg byly veřejnosti poprvé zpřístupněny 10. listopadu 2018 u příležitosti oslav stého výročí vyhlášení Rakouské republiky. Tomu kroku přitom předcházelo v období trvajícím bezmála sto let hned několik nepříliš úspěšných pokusů o etablování paměťové instituce, jež by se zhostila dokumentace a popularizace rakouských soudobých dějin. První takový krok inicioval už v roce 1919 tehdejší ředitel archivu parlamentu Karl Neisser (1862–1935), kterému se pro tyto účely podařilo prosadit zřízení provizorního výstavního sálu v zadním traktu budovy vídeňského parlamentu.¹ S ambicióznějším projektem však přišel až prezident Karl Renner, jenž dal v roce 1946 podnět k muzealizaci soudobých rakouských dějin v prostorách nacházejících se přímo nad prezidentskou kanceláří Leopoldova křídla v Hofburgu.² Zamýšlenou expoziци se po Rennerově smrti v roce 1950 nejenže nepodařilo dokončit, ale bohužel ani pro příštích padesát let zpřístupnit veřejnosti. Své epizodní uplatnění zde našla Rennerova sbírka v roce 1969 jen jako předmět studia pro zaměstnance výzkumného ústavu Ludwig-Boltzsmann-Gesellschaft. Mezi léty 1987 a 1998 vystřídala sbírka hned několik správců – nejdříve byla přenesena do obnoveného Muzea rakouské kultury (Museum Österreichischer Kultur),³ odkud po osmi letech směřovala do depozitářů zřízených v bývalém cukrovaru v burgenlandském Siegendorfu. V roce 1998 se soubor předmětů vrátil do Vídně, aby se na několik let stal součástí expoziци *Republika a diktatura*

¹ Carlo MOOS, *Habsburg post mortem: Betrachtungen zum Weiterleben der Habsburgermonarchie*, Wien 2016, s. 267.

² Richard HUFSCHMIED, „Ohne Rücksicht auf Parteizugehörigkeit und sonstige Bestrittenheit oder Unbestrittenheit“. *Die (un)endliche Geschichte von Karl Renners Museum der Ersten und Zweiten Republik (1946–1998)*, in: *Zeitgeschichte ausstellen in Österreich: Museen, Gedenkstätten, Ausstellungen*, Wien – Köln – Weimar 2011, s. 45.

³ V roce 1946 založeno jako Museum für österreichische Kultur.

(*Republik und Diktatur*) ve Vojenském historickém muzeu (Heeresgeschichtliche Museum), jehož tehdejší ředitel Manfred Rauchensteiner navrhl transformovat vojensky specializované muzeum tak, aby svým nově definovaným záběrem pokrylo v plné šíři soudobé rakouské dějiny.⁴ Expozice ve Vojenském historickém muzeu sice do dnešního dne přetrvala, avšak k jejímu zásadnímu rozšíření nad rámec období 1918–1945 již nedošlo.

V dalších letech se otázka zřízení samostatné paměťové instituce silně zpolitizovala a vinou vleklých diskusí se realizace muzea rakouských soudobých dějin oddalovala až do roku 2015. Tehdejší ministr kultury Josef Ostermayer nakonec prosadil plán vyhradit pro tyto potřeby místnosti u vchodu do Rakouské národní knihovny.

Za dva roky své existence stačilo muzeum otevřít hlavní expozici, několik menších výstav ve foyer (v létě 2020 například *Železnice a nacismus v Rakousku / Bahn und Nationalsozialismus in Österreich 1938–1945*) a pochopitelně i on-line prezentaci na webových stránkách muzea.⁵ Ve shodě s autory expozice je však nasnadě se ptát: „*Ist das Museum am Ziel?*“

Výprava do neznáma – Rakousko od roku 1918 (Aufbruch ins Ungewisse / Neue Zeiten – Österreich seit 1918)

Expozice, kterou připravil široce zastoupený tým kolem kurátorského tria Stefan Benedik, Georg Hoffmann a Birgit Johler, provází návštěvníky muzea hlavními etapami moderních rakouských dějin ústících do sféry průběžně doplňované dokumentace současnosti. A tak zatímco v listopadu 2018 mohl návštěvník na konci prohlídky najít soutěžní šaty Thomase Neuwirtha, vystupujícího veřejně jako vousatá zpěvačka Conchita Wurst, o rok později se o jeho pozornost ucházel i flash disk s daty investigativních reportérů z nedávné politické aféry „Ibiza“. Není proto příliš překvapivé, že se po jarní karanténní pauze v roce 2020 objevily ve výstavním cyklu hesla z nedávných demonstrací *Fridays For Future* a *Black Lives Matter* či exponáty související přímo s každodenní epidemiologickou realitou v Rakousku, mezi kterými nemohl chybět reklamní slon nesoucí datový nosič s mobilní trasovací aplikací Stopp-Corona či soubor textilních roušek. Změnám

se nevyhnul ani název expozice, v němž *Výprava do neznáma* (Aufbruch ins Ungewisse) ustoupila *Nové době* (Neu Zeiten).

Koncept výstavy rozprostřený na ploše 750 m² pojali autoři se záměrem představit posledních sto let rakouských dějin na půdorysu mezníků a překotných celospolečenských změn, v jejichž důsledku se každá z generací nového Rakouska ocitla na své vlastní „výpravě do neznáma“. Tomu ostatně odpovídají i zastřešující názvy zřetelně oddělených, a přitom vývojově spjatých výstavních segmentů: *Šance jednoho dějinného předělu* (*Chancen einer Zeitenwende*); *Ž krize do krize* (*Aus der Krise... in die Krise*); *Toto je Rakousko!?* (*Das ist Österreich!?*); *Žměnit hranice?* (*Grenzen verändern?*); *Diktatura; Nacistický teror; Paměť* (*Diktatur, NS-Terror, Erinnerung*); *Hospodářský zázrak?* (*Wunder Wirtschaft?*); *Rovná práva?!* (*Gleiche Rechte?!*). Za tímto účelem se do expozice dostal nepřeborný soubor vlastních i dlouhodobě zapůjčených tiskovin, trojrozměrných předmětů, filmových dokumentů nebo retrospektivních záznamů s výpověďmi pamětníků (opatřených velmi zdařilými textovými popisky, statistikami a rozmanitými didaktickými prvky).

První část výstavního cyklu přináší mnohovrstevnatý obraz společenského života na prahu rakouské republiky. Návštěvník zde vstoupí do prostoru lemovaného figurami s portréty veřejných činitelů, reprezentujících rozrůzněné postoje rakouské společnosti ke změnám státního zřízení. Kupříkladu s Hildegard Burjan (1883–1933), veřejnou obhájkyní ženských práv a zároveň jedinou ženou rakouského parlamentu po sněmovních volbách v roce 1919, se tu otevírá široké téma nově ustaveného volebního systému se specifiky meziválečných voleb, dokumentovaných na rozsáhlém konvolutu agitačních volebních plakátů. S ním se samozřejmě prolíná i otázka občanských práv a jejich revize po roce 1918, jež se projevila v omezení dosavadní válečné cenzury, zrušení (byť jen dočasně) trestu smrti a v neposlední řadě i rozšíření volebního práva pro ženy (1919). Nechybí ani oblast pracovního práva, v níž ve velmi krátkém sledu vstoupily v platnost významné inovace, včetně osmihodinové pracovní doby, regulí posilujících mateřství či institut kolektivní smlouvy. V kontrastu k těmto změnám představuje výstava každodenní realitu s přetrvávajícími dopady první světové války v oblasti hospodářské, sociální a zdravotní, doprovázené poválečnou deziluzí části ožebračených nebo politicky odstavených elit. Nepříliš rozsáhlý, zato velmi vhodně vybraný soubor dobových fotografií zachycuje momentky z hladových bouří ve městech, pouliční benefiční akce jako neblahou reminiscenci nedávných válečných sbírek či pohledy na městská nádraží obsazená hromadnými železničními transporty s repatriovanými rakouskými vojáky.

Zvláštní místo v tomto oddílu zaujímá téma dětství, zejména péče o soci-

⁴ R. HUFSCHMIED, „*Ohne Rücksicht auf Parteizugehörigkeit und sonstige Bestrittenheit oder Unbestrittenheit*“, s. 81–86.

⁵ Haus der Geschichte Österreich [online], [citováno dne: 24. 8. 2020]. Dostupné z: www.hdgoe.at.

álně slabší, zdravotně či jinak handicapované děti, jež po válce dostala i díky organizaci dlouhodobých ozdravných pobytů v Dánsku, Švédsku či Švýcarsku mezinárodní rozměr. O jedné z akcí na podporu 40 000 vídeňských neduživých dětí, kterých se v roce 1919 ujal advokát a filantrop Sigurd Jacobsen, pojednává projekce sestříhaného snímku *Danske Børneaktion Wienerbørn* (1921), jednoho ze čtyř promítaných filmů.⁶

S otázkou „*Kam patří?*“ uvedli autoři výstavy kratší exkurz ke kontroverzní otázce udělování rakouského občanství osobám pocházejícím z různých korunních zemí staré monarchie, nyní občanům nově vzniklých států, jejichž přijetí do rakouského státního svazku bylo bezprostředně po válce regulováno na základě předchozí domovské příslušnosti. U osob uplatňujících naturalizační opci se však s odkazem k Saintgermainské smlouvě mělo postupovat i se zřetelem k „rasové a jazykové odlišnosti“ žadatelů, což bylo v praxi namířeno k vyloučení především židovské populace haličského původu.⁷

Prolog výstavního cyklu *Šance jednoho dějinného předělu* završuje tematicky rozsáhlá mozaika sestávající z panelů a exponátů ke konstituování rakouské státnosti, včetně ústavního vývoje, nebo názorně představených proměn, jichž doznala struktura rakouské státní moci na přelomu pozdní monarchie a první republiky. Z vystavených předmětů zde vyniká bohatě zdobený závěs z lože císaře Františka Josefa I. Dílo navržené architektem Theophilem Hansenem z roku 1873 se dostalo na výstavu jako relativně čerstvý nález datovaný při stavební rekonstrukci budovy rakouského parlamentu v roce 2017. Z téhož areálu pochází i vládní lavice, původně instalovaná ve velké zasedací síni.

V druhém sále se podařilo výstavě vtisknout dvojí perspektivu, vyjádřenou zřetelně i v členění expozičního prostoru: zatímco na panelech a ve vitrínách se nadále prolíná chronologické a tematické pojetí vývoje rakouských dějin, boční stěna se sekci *Macht Bilder! (Pořizujte obrázky)* zachycuje tento postupný vývoj na dobové ikonografii. Její rozsah a tematickou náplň mají zájemci z řad návštěvníků možnost doplňovat vlastním obrazovým materiálem, ať již fotografickým, či tištěným, čímž dostává expozice velmi svěží interaktivní rozměr.

Panelovou část *Z krize do krize* lze chápat jako určité intermezzo před vstupem

do prostoru věnovaného tématu diktatury. Pojednává o velmi krátké éře transformace, jež měla vyvést zemi z ekonomické recese. Symbolem inovací se stal šilink jako nová pevnější měna, zde zařazená do numismatické prezentace bankovek a mincí nahrazených v roce 1938 říšskou markou. Úspěšná vládní opatření přijatá za první rakouské republiky se sice setkala s dočasným navýšením příjmů do státního rozpočtu, ale jak výstava ve stručnosti dokládá, palčivé problémy vysoké nezaměstnanosti a chudoby nevyřešila. O jejich eskalaci po krachu na newyorské burze tu kromě dobových periodik svědčí vystavený mandl, pocházející z textilky v dolnorakouském Marienthalu, jejíž náhlé uzavření v roce 1930 připravilo o zaměstnání 1 300 osob.

Austrofašistickému režimu kancléřů Dollfusse a Schuschnigga v letech 1933/1934–1938 se věnuje samostatná výstavní sekce, jež se ve svém úvodu zdařile vypořádává i s rozličnými klasifikacemi korporativního řízení státu a rozpouštění parlamentní demokracie v současné historiografii. Dominantu této části expozice tvoří dokumentace nástupu představitelů rakouské NSDAP k moci, od různých forem provokací až po ozbrojené útoky nacistů, které v polovině února roku 1934 vyústily ve čtyřdenní občanskou válku v průmyslových centrech a poté 25. července téhož roku v atentát na kancléře Engelberta Dollfusse.

Na událost anšlusu Rakouska mezi mnohými předměty upomíná mikrofon Ravag, z něhož 11. března 1938 veřejně promluvil do rozhlasu kancléř Kurt Schuschnigg. Projev, který vstoupil ve známost pod titulem *Gott Schütze Österreich (Bůh ochraňuj Rakousko)*, lze vyslechnout z přiloženého audiozáznamu. Další vývoj v Rakousku ilustrují snímky s veřejnými manifestacemi během připojení Rakouska k Německu či propagační materiály k plebiscitu z 10. dubna 1938 v duchu *Heilige Ende der Ostmark*. Výstava pracuje i s prezentací různých forem nacistické indoktrinace ve školském prostředí na příkladu slohových prací či učebnic poplatných nacistické ideologii. Sekce věnovaná dění v letech 1938–1945 se nese převážně v duchu vyprávění o osudech obětí zločinného režimu doplněného o charakteristiku odbojové činnosti. Mapování nacistického teroru se zde neomezuje jen na rakouské území, ale sleduje jeho trajektorie v přeshraniční síti koncentračních táborů, k čemuž využívá řady ego-dokumentů z per vězňených přeživších osob, přehledných map, fotografií, ale i záznamů k logistickému zajištění hromadných transportů. Memento násilností páchaných na židovském obyvatelstvu přináší soubor předmětů denní potřeby, které se dochovaly z hromadného pochodu smrti z koncentračního tábora Mauthausen na sklonku války. Proces osvobození, v němž se obnovená Rakouská republika definovala jako první oběť nacismu, sledují autoři od přijetí Moskevské deklarace až po stažení

⁶ Filmové dokumenty *Das Kindererelend in Wien* (1919), *Danske Børneaktion Wienerbørn* (1921); *British Aid Organisation Springs into Action: „Salvage in Austria“* (1922).

⁷ Srov. např. Margarete GRANDNER, *Staatsbürger und Ausländer. Zum Umgang Österreichs mit den jüdischen Flüchtlingen nach 1918*, in: *Asylland wider Willen. Flüchtlinge in Österreich im europäischen Kontext seit 1914*, Wien 1995, s. 60–86.

okupačních vojsk z území Rakouska v květnu roku 1955, což bylo v zemi ještě dlouho poté vykládáno jako skutečný začátek rakouské suverenity. Samotný akt podepsání rakouské státní smlouvy se stal předlohou i pro unikátní korkový figurální model zhotovený Michaellem Schantlem kolem roku 1955.

Válka zde jako předmět komemorace a odškodňovacích mechanismů vyplňuje podstatnou část zbývajících výstavního prostoru věnovaného druhé republice. Nad drobnými exponáty se tu do výšky čtyř metrů tyčí originál tzv. Waldheimova koně. Dřevěný model s čepicí a svastikou, který spisovatel Peter Turrini označil za „památník proti ztrátě paměti“, byl v roce 1986 zhotoven sochařem Alfredem Hrdlickou v reakci na výroky kancléře Freda Sinowatze, o členství prezidenta Kurta Waldheima v SA slovy: „*Beru na vědomí, že Waldheim nebyl v SA – jen jeho kůň.*“

Expozice poté plynule přechází k obtížně uchopitelné problematice novodobé rakouské identity, ať již na úrovni obecně přejímaných identifikačních znaků, ale i přijímaných stereotypů jako součásti vlastního kulturního vymezení nebo jejich užší institucionalizovaný okruh spojený převážně se státními symboly. O jejich změnách a reinterpretacích v průběhu 20. a 21. století se mohou návštěvníci přesvědčit například u čtyř různých verzí rakouské státní hymny, ale i pohledem na alpskou lanovku...

Finální část výstavy se ve své tematické rozříštěnosti (migrace, práva etnických menšin, environmentální otázky, politické aféry, sociální síť, pandemický rok 2020) noří do mozaikovitého obrazu úzkostí a obav současné rakouské společnosti, v němž vyniká ikonografická i audiovizuální dokumentace.

Závěrem lze konstatovat, že ambiciózní projekt se při své šíři vyznačuje mimořádně kvalitním a díky audiovizuálním a interaktivním prvkům i všeobecně přístupným zpracováním. Ocenit je třeba i promyšlenou, koherentní a zároveň neotřele pojatou strukturu expozice. Odhlédneme-li od její obsahové stránky, poněkud nezvykle a na první dojem rušivě působí architektonické řešení panelů na bázi masivní montované kovové konstrukce. Až při druhé procházce výstavou jsem si uvědomil, že i tento zdánlivě banální estetický prvek má zřetelnou oporu v promyšleném autorském záměru, neboť konvenuje obrazu hekticky budovaného rakouského státu.

Expozice Muzea rakouských dějin sice neosloví tak širokou návštěvnickou obec jako kupříkladu Kunsthistorisches Museum, Albertina či jiné výstavní uměleckohistorické objekty v centru Vídně, má však rozhodně potenciál uspokojit a v mnohém inspirovat všechny zájemce o soudobé rakouské dějiny.

Bohuslav REJZL

Středověké skriptorium – online výstava

Současná nešťastná pandemická situace kultuře příliš nepřeje. Neustálá omezení znesnadňují (či přímo znemožňují) návštěvu galerií, muzeí a dalších kulturních institucí. Zároveň však vznikají zcela nové formy prezentace historie, umění a nových vědeckých poznatků. Jedním z takových počínů je i online výstava *Středověké skriptorium*,¹ za jejímž vznikem stojí Lenka Panušková z oddělení umění středověku Ústavu dějin umění Akademie věd České republiky, v. v. i., (dále jen AV ČR).

Místo cesty do galerie se na výstavu dostaneme z pohodlí domova. Po otevření internetového odkazu, který najdeme například na facebookovém profilu Ústavu dějin umění AV ČR, se ocitneme ve virtuální expozici. Ta je vytvořena v prostředí webového nástroje INDIHU Exhibition, jež slouží k online prezentaci široké škály témat z oblasti humanitních věd. Nástroj je uživatelsky velmi přívětivý. Autorům výstav umožňuje pracovat s texty, obrázky, animacemi, audiozáznamy, ale i s interaktivními hrami, které ocení především (ale nejen) mladší návštěvníci. Další funkce – zejména rozdíl mezi prezentačním a textovým módem zobrazení výstav – si představíme až níže, a to v souvislosti s námi sledovanou výstavou.²

Podobně jako při návštěvě klasické galerie existují v podstatě dva způsoby, jak se s obsahem seznámit. Rychle si projít expozici a s pocitem uspokojení z kulturního obohacení odejít, nebo ve výstavním sále strávit více času, pročíst si panely k vystavovaným předmětům a odnést si i nové poznatky. V případě *Středověkého skriptoria* nám první způsob (prezenční mód) zabere zhruba čtyři minuty, jak avizuje úvodní stránka. Výstava se po prokliku na možnost „Projít výstavu“ sama spustí a jednotlivé (virtuální) exponáty se v autorkou stanoveném časovém úseku objevují na obrazovce s minimalistickými komentáři. Druhý způsob (textový mód) je pochopitelně časově náročnější – jednotlivé stránky výstavy jsou opatřeny doprovodným textem, který si můžeme v klidu prostudo-

¹ *Středověké skriptorium* [online], 2020 [citováno dne: 29. 11. 2020]. Dostupné z: <https://exhibition.indihu.cz/view/Stedovkskriptorium2020-05-22T07523616oZ/start>.

² Nástroj INDIHU Exhibition nelze než doporučit. Pro zájemce o tvorbu online výstav přikládám odkaz na stránku s podrobným návodem, jak aplikaci používat: *O nástroji INDIHU Exhibition* [online], [citováno dne: 8. 11. 2021]. Dostupné z: <https://nnis.github.io/indihu-manual/>.

vat. K dalšímu exponátu totiž přecházíme sami pomocí šipek v pravém dolním rohu obrazovky.

V obou případech se nejprve spustí video zobrazující scénu z filmu *Jméno růže*, natočeného podle stejnojmenného románu Umberta Eca. Seznamuje nás s prostředím středověkého skriptoria, popisem pro zájemce přidává další podrobnější informace. Zařazení scény ze *Jména růže* ukazuje na současné tendence přiblížit dějiny všem, i za cenu drobných historických nepřesností. Pokud diváka pobavíme, snad i šokujeme, jistě si lépe zapamatuje vše, co mu chceme sdělit... Ale to může být zavádějící a možná ne zcela vhodný předpoklad. Lehce se dostaneme do situace, kdy si nekriticky uvažující návštěvník v paměti uchová jen šokující prvek výstavy a ostatní vytěsňuje. Proto je třeba se všemi materiály pracovat obezřetně a zvážit, jestli je jejich zařazení spíše kladem, či zápor.

Osobně mnoho přínosů ve využití této ukázky nevidím, je až přílišnou karikaturou řeholního života. Mniši zřejmě vyděšeně nekřičeli, když spatřili myš (což ve vybrané scéně tvoří téměř stěžejní prvek, který zaujme pozornost všech, zejména těch usínajících), to je přinejmenším velmi pravděpodobné a historické obci zřejmé. Stačí si vybavit známé písaře a iluminátory Hildeberta a Everwina a jejich problémy s myší, které jsou zaznamenány v iluminovaném rukopise Augustinova díla *De civitate Dei*. Uvědomí si to však běžný návštěvník? Nejsm si jistý. Otázku, patří-li takové scény do výstavního sálu i virtuálního prostoru, tedy raději ponechám prozatím otevřenou.

Následující stránky výstavy již písařskou dílnu představují pomocí dobových iluminací a kodexů, v jednom případě pak i koláží iluminátory nejčastěji využívaných barviv v surovém stavu. Počítáme-li video, obsahuje výstava celkem dvanáct exponátů, které provázejí diváka celým procesem tvorby rukopisu. K části doprovodných textů jsou přiloženy doplňující materiály, jež dokreslují celkový obraz problematiky a v jednom případě (*Home office v pozdní antice*) i téma vhodně aktualizují – avšak je nutno podotknout, že (nejen) v tomto případě pouze pro návštěvníka ovládajícího angličtinu.

Co vše se tedy dozvíme? Výstava nás provede postupnou proměnou papyrových a pergamenových svitků ve středověké kodexy, seznámí nás s jejich původem i procesem jejich vzniku. To vše s odborným komentářem a doplňujícími odkazy, které zobrazují například výrobu pergamenu ve zdařilé reportáži BBC. Otázkou zůstává, proč nebylo, alespoň ve formě odkazu, využito dokumentárního filmu Romana Vávry *Kronika králů*, kde je postup výroby kodexu podrobně zobrazen česky a v kontextu českých kronik.

Online výstava *Středověké skriptorium* si zaslouží jednoznačné ocenění. Lenka

Panušková dokázala skvěle reagovat na současné, pandemií způsobené problémy a připravit poutavý program ilustrující vznik středověkých kodexů a zpřístupňující středověkou písemnou kulturu jako takovou. Digitální technologie nabízejí nové a zajímavé možnosti, a tak se jistě jedná o jednu z cest, kterou se bude nadále prezentování naší minulosti ubírat. Nezbývá než se těšit na další podobně inspirativní počiny nejen Ústavu dějin umění AV ČR.

Matěj PROS

Kronika

Panelová diskuse *Jsou důvody obnovit mariánský sloup?*

Praha, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 13. února 2020

„...a chceme pravdu, dobrat se pravdy... A není mnoho pravd a není vlastně pravda, která se dá rozstříhat. Jo, protože, to se do nebe nikdo nedostane, jo, nedostane... »Já jsem ta cesta pravda a život a nikdo nepřichází k Otci, než skrze mne«.

Slova posluchače panelové diskuse

Impulsem pro konání panelové diskuse, kterou organizovaly Centrum politických studií a Spolek studentů a přátel ETF UK, se stalo rozhodnutí pražského zastupitelstva k „obnovení“ mariánského sloupu na Staroměstském náměstí, jež zrušilo k 23. lednu 2020 svůj nesouhlas s jeho obnovením.¹ Jak pořadatelé avizovali, veřejná debata si kladla za cíl vznést a zhodnotit argumenty na podporu plánu umístění repliky mariánského sloupu od sochaře Petra Váni, stejně tak i argumenty vycházející z řad opozice. V tomto duchu byli také voleni oslovení odborníci z řad historiků, kunsthistoriků a teologů, zastávající stanovisko pro i proti – pozvání přijali kunsthistorici Jan Dienstbier a Jan Royt, historik Zdeněk Hojda a teolog Pavel Černý, bývalý předseda Ekumenické rady církví. Nedostavil se kulturolog Michal Šroněk, jehož promluva však byla v zastoupení přečtena úvodem.

Půl hodiny před začátkem akce jsem přicházela k filozofické fakultě, abych se vzápětí vyděla pohledem na frontu táhnoucí se z fakulty až k místnímu řeznictví Kosina. Ptala jsem se udiveně lidí před sebou: „*Tó jdete všichni diskutovat o mariánském sloupu?*“ Nikoliv, dotyční se pokoušeli vměstnat na přednášku psychiatra Radkina Honzáka, konající se ve stejném čase, leč v jiné přednáškové síni. Mariánský sloup představuje výbušné téma ve skupinách katolických a nekatolických věřících, jelikož v současné době pro první znamená historickou satisfakci a pro druhé symbol protireformace a „habsburské totality“, což vychází z tradičního

¹ *Portál hlavního města Prahy* [online], 2020 [citováno dne: 28. 12. 2020]. Dostupné z: <http://zastupitelstvo.praha.eu/ina/tedusndetail.aspx?par=084122181189184145135122199189184145132122196189184145133122193189184145133&id=589852>.

pojetí českých dějin. Ve většinově ateistické či agnostické zemi ale nepřitahuje širší pozornost. Přesto debata přiměla k účasti mnoho lidí z řad laické veřejnosti, kteří se projevovali zejména ve druhé polovině večera.

V úvodním referátu Michal Šroněk mimo jiné vyzdvihl fakt, že se k postavení sloupu staví opatrně zejména mladší historikové umění ovlivnění kritickými přístupy, což opravdu nesedí na obraz starých komunistických struktur praktikujících revizionistické přístupy k uměleckým dílům, přičemž v tomto případě se vlastně jedná o umělecky málo kvalitní variaci původního díla. V případě sloupu se objevuje problém interpretace uměleckého díla směřující k manipulaci, jež vychází z řad malé skupiny katolických konzervativců coby skryté prosazování politických ambicí a jednoho výkladu, který není jednotný ani v rámci samotné katolické církve. Malé skupině (oproti té mnohem početnější lidí bez vyznání), pro něž sloup představuje symbol radikálního katolictví, nebo případně lidem, kteří považují vyznání za osobní niternou záležitost, nikoliv věc veřejnou, jíž se musí stavět symboly, tento koncept nevyhovuje. Podle Šroněka by měla proběhnout celospolečenská poučená debata, zahrnující i reflexi vlastní minulosti a kontextů, jež onen monument obklopují, přičemž pokud by se jej poté většina občanů, nezmanipulovaná dezinformacemi o sloupu coby symbolu tolerance a smíření, rozhodla postavit a přihlásit se ke katolické tradici, jednalo by se o legitimnější přístup k věci. Nutno podotknout, že tato myšlenka rezonovala v publiku, v jehož řadách bylo možné již v závěru večera zaznamenat také volání po referendu. Byť ovšem, jak napsal ve své bezprostřední reflexi akce student Martin Jelínek, problém mariánského sloupu zajímá malé procento obyvatelstva ČR a pro jeho zbytek toto není nejzásadnějším tématem existence.² Podle průzkumu, který dělal Michal Šroněk mezi svými studenty, by většina z nich preferovala připomenutí sloupu formou nějakého fragmentu či podobné symbolické upomínky, což by korespondovalo s nedalekou připomínkou obětí staroměstské exekuce. Veřejný prostor je prostor politický a na takto proponovaném místě se dílo stává politickou výpovědí.

V následujícím vystoupení čtyř panelistů zazněla protichůdná stanoviska. Kunsthistorik Jan Dienstbier souhlasil s předchozím referátem, tj. že v současné podobě návratu ke sloupu se jedná o vysoce problematickou věc z hlediska památkového, ale i širšího, ideologického. Samotná myšlenka rekonstrukce

se opírá o mnoho diskutabilních tvrzení. V prvé řadě se nedá hovořit o rekonstrukci, jelikož sloup nelze rekonstruovat – z původního díla se dochovaly jen fragmenty, dobová vyobrazení sloupu nezachycují v detailu. Ve výsledku vlastně vznikne novotvar Petra Váni, jenž ani nebude realizován s původním materiálem – místo českého pískovce se využil pískovec indický a italský. Co se týče pojetí sloupu jako symbolu konfesijního smíření, dosavadní debata se vedla na bázi katolická církev versus nekatolické církve (v níž se prý objevují u katolické církve snahy přivlastnit si z hlediska dneška neproblematické aspekty české reformace, a přitom nekatolické mučedníci jsou stále nepřijatelní), přičemž názory ateistů nebo agnostiků nezaznívají. Příznivci sloupu se zase soustavně dopouštěli a dopouštějí manipulace s historickými fakty, které přecházejí až do vytváření legend, jež možná v rámci jakési „katolické tradice“ mají smysl, ale nikoliv váhu přípustných argumentů (například příběhy o konverzi a následném pokání Franty Sauera a o Miladě Horákové, jež měla soše Panny Marie navléknout na krk oprátku – na toto posléze reagoval Jan Royt, tj. že je potřeba tyto legendy odmítnout). Podobně absurdní jsou i tvrzení, že odpůrci vystavění sloupu jsou jenom „bolševici“, „komunisté“ a „nenávislná lůza“. Sloup jako symbol smíření nemůže podle Dientsbiera v dané podobě fungovat, poněvadž je to svým způsobem podobné pokrytectví jako třeba nápisy na koncentračních táborech „Práce osvobozuje“.

Myšlenku kritické pozice zastával i teolog Pavel Černý,³ jenž do diskuse přispěl z hlediska církevních dějin a připomenul důležité milníky jako kutnohorský náboženský mír, Českou konfesi, Rudolfův majestát a České země v předbělohorském období coby místo azylu pro z rozmanitých důvodů pronásledované skupiny lidí (valdenští, novokřtěnci atp.), přičemž období pobělohorské interpretuje jako svého druhu „totalitu“. Z Černého pohledu je sloup symbolem „ztráty české samostatnosti“, dále pak vždy měl a má politický rozměr (obnovu sloupu podporuje například monarchistické hnutí Čech a Moravy Koruna česká). K druhému bodu se váží rozmanité konspirační teorie, tj. že sloup stál a měl by stát na místě vyměřeného poledníku, přičemž odtud se má prý vládnout Čechii a následně celé Evropě. Sloup je dále sice nazýván sloupem smíření, ale pro mnohé představuje spíše zdroj nových konfliktů. Černý jej také nevnímá coby pozitivní symbol, jelikož ztvárňuje násilí vůči nekatolickým konfesím a pojetí „Panny Marie jako vražednice“. Nehledě na fakt, že rozhodnutí magistrátu má

² Martin JELÍNEK, „Vy nechcete slyšet pravdu?“ *Nešťastný sloup a absurdita jedné diskuse*, [online], 2020 [citováno dne: 28. 12. 2020]. Dostupné z: <http://www.ffabula.cz/cs/akce-projekty/obscura/komentare/diskuse-sloop-mariansky/>.

³ Promluvil v panelu jako třetí, v rámci přehlednosti a návaznosti se jeho vystoupením zabývám na tomto místě.

být protiprávní, protože ani k dnešnímu dni na onom místě neproběhl archeologický průzkum a Ekumenická rada církví se naprosto jednoznačně vyjádřila, že sloup v této podobě odmítá.

Představeny však byly i argumentace pro postavení sloupu. Kunsthistorik Jan Royt hovořil o „památkové rekonstrukci“, umělecky přijatelné a legitimní záležitosti památkové péče. V tomto směru připomněl památkovou rekonstrukci zříceného sousoší sv. Františka Xaverského na Karlově mostě, které také bylo rekonstruováno, kostel Frauenkirche v Drážďanech nebo poválečnou výstavbu Varšavy. V následující promluvě vyzdvihl původní mariánský sloup coby vynikající umělecké dílo, v němž lze mimo jiné spatřovat kontinuitu mariánské úcty i jakýsi „barokní historismus“, projevující se například umístěním obrazu Panny Marie Rynecké do podnoží monumentu. Royt ovšem uznal problematickou ikonografii s ním spjatou, tj. pošlapání hladomoru, války a nevíry – resp. na posledním místě zmiňovaná nevíra představuje neuralgický bod, jelikož v dané době se tímto mínilo turecké ohrožení Evropy, stejně jako existence nekatolických konfesí. Protireformační moment tedy přítomen je. Royt ale více vyzdvíhal smířlivou rovinu této památky v kontextu katolické zbožnosti, kdy se lidé skrze Pannu Marii přibližují k Bohu, k tomu také fakt, že jeho zničení roku 1918 zranilo city katolických věřících. Ale i on je přesvědčen, že současný projekt nelze pojímat jako sloup smíření, jelikož smíření musí být přítomno na obou stranách. Zároveň jej však vnímá jako součást identity Staroměstského náměstí, která po více než sto letech bude obnovena.

Jako poslední vystoupil historik Zdeněk Hojda, jenž o věci promluvil z hlediska historické paměti a připomněl jiné problematické aspekty mariánského sloupu týkající se jeho pojetí jako součásti jednoho typu výkladu českých dějin. Uvedl rok 1884, kdy se objevila interpretace mariánského sloupu coby pomníku katolického triumfu a habsburského vítězství nad českým národem. Podle Hojdy je pochybné mluvit o mariánském sloupu jako o „pomníku“, jelikož pomníky 19. a 20. století znamenají poněkud jiný fenomén než barokní sochy. K opravdu významné veřejné debatě došlo ve chvíli, kdy se po dlouhých diskusích rozhodlo o umístění Husova pomníku na Staroměstské náměstí, přičemž pro ně neexistovaly historické argumenty, nicméně se tento prostor vnímal jako nejvýznamnější část veřejného prostoru v Praze. Proti tomuto rozhodnutí vzniklo mnoho petic, dopisů, které chodily pražské městské radě, kdy zejména katolíci protestovali proti umístění pomníku vedle mariánského sloupu. Nešlo jenom o souboj dvou konfesijních symbolů, ale dvojího výkladu českých dějin, který na čas dopadl nerozhodně a v roce 1918 skončil likvidací sloupu, jenž se tak stal určitým obět-

ním beránkem jednoho výkladu. V meziválečném období se samozřejmě sloup neobnovil, protože jeho zboření se svým způsobem stalo součástí příběhu první republiky a debata o obnovení nebyla politicky možná, stejně jako v následujících letech komunismu. V rychlém sledu Hojda připomněl vývoj v časech po sametové revoluci, jenž vyvrcholil rozhodnutím sloup obnovit, kterýžto akt on z pozice historika vnímá jako moment smíření se s vlastními dějinami včetně celé habsburské epochy. S tímto posléze polemizoval Jan Dientsbier, tj. že onoho smíření nelze dosáhnout nařízením a uměle, přičemž zamýšlený sloup prostě není symbolem pro 21. století.

V následné diskusi zazněly i další připomínky, například že by bylo transparentní, kdyby se v projektu obnovy sloupu vyhlásila jasná veřejná soutěž, která by měla předem definovaná pravidla, jež by mohla zahrnovat variantu přiblížení se původnímu stavu, stejně jako možnost vybudovat úplně něco jiného na prostoru s důležitým symbolickým významem. To by každopádně mělo být činěno opatrně a konsenzuálně. V diskusi také mj. Jan Royt odmítl rovnítko mezi režimem pobělohorského období a komunistickou totalitou.

Druhá část večera se nesla ve znamení reakcí publika, jež později výše jmenovaný Martin Jelínek glosoval slovy: „*Samotná diskuse byla dobrá, ale přišli na ni lidi.*“⁴ jelikož pokud se na jedné straně problému sloupu projevuje konzervativní katolicismus, na straně druhé mimo jiné vyvolává odpor konzervativního evangelictví, jehož zástupci měli tendenci navštívit tuto debatu vyzbrojeni Kralickými biblemi a následně dlouze recitovat rozmanité biblické pasáže, případně ozřejmovat publiku, že sloupy jsou „pohanské falické symboly“ a „bohaprázdné modly“. V silném dojmu těchto výstupů vesměs zanikali návštěvníci proklamující se jako věřící katolické konfese, kteří vesměs měli tendenci reagovat na promluvy Pavla Černého a nesouhlasit s výkladem Panny Marie na sloupu coby vražednice. Přesnější termín dodal Jan Royt: jedná se o „transformovanou apokalyptickou ženu“. Jiný diskutér vyzdvihl urbanistické hledisko věci, tj. že vystavěním sloupu se ukrajuje veřejný prostor. Jak ale podotkl Zdeněk Hojda, Staroměstské náměstí bylo hlavním rynkem Starého Města pražského a nikdy neplnilo shromažďovací funkci, tu od poloviny 19. století má dnešní Václavské náměstí. Proti požadavku celospolečenské diskuse zazněla z publika také námitka právní – rozhoduje politická reprezentace, kterou si občan zvolil. Nicméně zazněla i připomínka, že při jednání na magistrátu se nepřihlíželo k námitkám občanů,

⁴ M. JELÍNEK, „*Vy nechcete slyšet pravdu?*“ *Nešťastný sloup a absurdita jedné diskuse.*

kteří se jednání účastnili. Podle dvou panelistů se náležitá celospolečenská diskuse nevedla a nevyjádřili se lidé bydlící mimo Prahu, leč podle druhých dvou probíhá nepřetržitě od roku 1918.

Dvouhodinová akce jasně ukázala, kolik vrstev a historických reminiscencí se i po stu letech v problému mariánského sloupu prolíná, byť ve výsledku mnoho důvodů pro obnovu diskutéri nepřinesly. Přizvané osobnosti reprezentovaly hlavní roviny, jež se k problematice váží, tedy rovinu uměleckou, historickou a mezi-církevní. Na pořadu byla ovšem i rovina politická a lehce rovněž rovina právní. Celkově lze považovat debatu za podnětnou a vyváženou, neboť paritně zazněly hlasy obou hlavních stran této vyostřené debaty, přičemž lze jen předpokládat, že otázka náboženská v rámci chápání českých dějin a obecně české společnosti zůstává nadále otevřenou.

Na závěr zbývá jen konstatovat, že stavba sloupu začala 17. února 2020 a hlavní práce byly dokončeny 4. června 2020 umístěním sochy Panny Marie na vrchol.⁵

Helena CHALUPOVÁ

⁵ *Na pražském Staroměstském náměstí po více než 100 letech znovu stojí mariánský sloup*, [online], 4. 6. 2020 [citováno dne: 28. 12. 2020]. Dostupné z: <https://domaci.ihned.cz/c1-66773020-zive-vztyceni-marianskeho-sloupu-na-staromestskem-namesti-sleduje-dokonceni-stavby>.

Autoři studií

Mgr. Marek Fapšo, Ph.D.

Ústav českých dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy; Katedra dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy (student doktorského programu)
marek.fapso@ff.cuni.cz

prof. PhDr. Petr Charvát, DrSc.

Západočeská univerzita v Plzni / Katedra dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy
eridug@centrum.cz

Mgr. Margareta Garabiková Pártlová, Ph.D.

Sekce pedagogických a psychologických programů Pedagogické fakulty Jihočeské univerzity
garabik@pf.jcu.cz

Mgr. Kateřina Pražáková, Ph.D.

Historický ústav Filozofické fakulty Jihočeské univerzity
prazakova@ff.jcu.cz

PhDr. Karla Vymětalová, Ph.D.

Ústav historických věd Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě
K.Vymetalova@seznam.cz

Autoři dalších článků

Mgr. Helena Chalupová

Katedra dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy (studentka doktorského programu)
helena.chalupova@gmail.com

Mgr. Anna Jonáková

Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i.; Katedra dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy (studentka doktorského programu)

jonakova@mua.cas.cz

Mgr. Josef Kales

Katedra dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy (student doktorského programu)

JosefKales@seznam.cz

PhDr. Alžběta Kratinová

Všeodborový archiv Českomoravské konfederace odborových svazů

kratinova.alzbeta@cmkos.cz

Bc. Matěj Pros

Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy (student navazujícího magisterského programu)

matejpros@gmail.com

Mgr. Bohuslav Rejzl

Katedra dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy (student doktorského programu)

bohuslav.rejzl@seznam.cz

Mgr. Vendula Zajíčková Rejzlová, Ph.D.

Oddělení starší literatury Ústavu pro českou literaturu Akademie věd České republiky, v. v. i.

rejzlova@ucl.cas.cz

MARGINALIA HISTORICA

Ročník 11, číslo 1/2020

Vydáno roku 2022

Vydává Univerzita Karlova – Pedagogická fakulta,

Katedra dějin a didaktiky dějepisu

Magdalény Rettigové 4, 116 39 Praha 1

Tisk: tiskárna Nakladatelství Karolinum

Předsedkyně redakční rady: Ivana Čornejová

Zástupce předsedkyně redakční rady: Jiří Hnilica

ISSN: 1804-5367

Evidenční číslo MK ČR: E 19664